

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**ЕКОНОМІКА РЕГІОНІВ У 2015 РОЦІ:
НОВІ РЕАЛІЇ І МОЖЛИВОСТІ
В УМОВАХ ЗАПОЧАТКОВАНИХ РЕФОРМ**

аналітична доповідь

КИЇВ - 2015

Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ – К.: НІСД, 2015. – 92 с.

Автори:

Шевченко О.В. (вступ, підрозділи 2.1, 2.3, 3.1,3.3, рекомендації)

Жук В.І. (підрозділи 1.1, рекомендації)

Юрченко К.Г. (підрозділ 1.1, розділ 4, рекомендації)

Баталов О.А. (підрозділи 2.3, рекомендації, додаток 2)

Єгорова О.О. (підрозділ 2.3, рекомендації, додаток 1)

Засадко В.В. (підрозділ 1.2, рекомендації)

Калат Я.Я. (підрозділ 3.2, рекомендації)

Жукова Н.В. (підрозділ 1.3, рекомендації)

Піцик М.А. (підрозділ 2.1, рекомендації)

За редакцією доктора економічних наук, професора, заслуженого економіста України Олійник Д.І.

При повному або частковому відтворенні матеріалів даної публікації посилання на видання обов'язкове.

© Національний інститут стратегічних досліджень, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ПРОГОЛОШЕНИХ ЗМІН	5
1.1. ДИНАМІКА РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ: ПІДСУМКИ ТА ОЧІКУВАННЯ.....	5
1.2. ТЕНДЕНЦІЇ ТА РИЗИКИ ПРОЦЕСІВ УРБАНІЗАЦІЇ У РЕГІОНАХ УКРАЇНИ.....	12
1.3. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛИХ МІСТ УКРАЇНИ	15
2. ОНОВЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТІВ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	18
2.1. ІНВЕСТИЦІЙНА СПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ В КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ	18
2.2. «ТОЧКОВІ» ЕКОНОМІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ СТИМУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: РЕАЛІЇ І МОЖЛИВОСТІ	22
2.3. ТУРИЗМ ЯК ЗАСІБ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....	25
3. РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ НАМІРІВ УКРАЇНИ	36
3.1. РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК КРАЇН ЄС ТА ПЕРСПЕКТИВИ УПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ	36
3.2. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	47
3.3. ВЗАЄМОУЗГОДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ З ЦІЛЯМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ЄС	50
4. ПИТАННЯ ВЗАЄМОДІЇ З АНЕКСОВАНИМ КРИМОМ	56
РЕКОМЕНДАЦІЇ	58
ДОДАТКИ	69

ВСТУП

Суспільно-політичні події в Україні у 2014 – на початку 2015 років призвели до значних змін у соціально-економічному розвитку регіонів та громад і зумовили необхідність чіткого окреслення напрямів подальших змін державної регіональної політики. Скорочення обсягів виробництва, призупинення реалізації інвестиційних проектів, наростання кризових явищ у соціальній сфері і, поряд з тим, започаткування децентралізації влади, законодавче унормування основоположних засад державної регіональної політики, зростання самостійності громад у формуванні перспектив розвитку – ці та інші характерні риси сучасного розвитку України є підставою для ретельного аналізу і розроблення низки пропозицій щодо використання позитивного потенціалу запроваджуваних змін.

Негативна динаміка соціально-економічного розвитку регіонів стимулює виробників шукати нові ринки збуту, розкривати внутрішній потенціал розвитку, використовуючи місцеві ресурси, змінювати структуру виробництва, шукати виходи на зовнішні ринки. У цих умовах зростає роль міст як каталізаторів економічного розвитку, як територій концентрації виробництва та переважної більшості населення. Це зумовлює зміну регіональної конфігурації, появу нових центрів економічного розвитку, зростання кількості населення у містах. Такі явища потребують приділення посиленої уваги до питань забезпечення економічної безпеки різних територій, особливо малих міст, які часто залежать від діяльності одного-двох підприємств і зупинка яких є катастрофічною для існування самого міста.

Новітні тенденції соціально-економічного розвитку регіонів та громад потребують і оновлення інструментів регулювання регіонального розвитку. На перший план виходять інструменти, здатні забезпечити регіони та громади стимулами для пошуку власних ресурсів, стимулювати їх до активізації внутрішніх резервів розвитку. Такими інструментами можуть бути індустриальні парки і території пріоритетного розвитку. Нестача капітальних інвестицій потребує посилення уваги саме органів місцевого самоврядування до пропагування інвестиційного потенціалу територій і надання окремих обмежених преференцій інвесторам. Надійним джерелом надходження інвестиційних ресурсів має стати розвиток туристичної сфери, тим більше, у кожному регіоні України зосереджена достатня кількість привабливих туристичних об'єктів, які за умов належного рекламування та підтримки можуть стати вагомим джерелом доходів місцевого бюджету.

Минулий рік виявив і нові гострі питання регіонального розвитку, до цього часу нечувані для України. Окупація АР Крим та частини території Донецької і Луганської областей зумовили необхідність розробки стратегії відносин з ними і відбудови зруйнованих у результаті воєнних дій територій.

У 2014 році Україна визначилася із зовнішніми перспективами, обравши шлях інтеграції до Європейського Союзу. На регіони та громади України віднині покладається відповідальність за запровадження європейських принципів просторового розвитку, за інтенсифікацію євро регіонального співробітництва, а на державу – за приведення принципів регіональної політики України до принципів регіональної політики ЄС. Такий концепт взаємовідносин регіонів України та регіонів/країн ЄС є важливим для реалізації принципів децентралізації влади, проголошених в Україні, та формування нової регіональної політики.

Окреслені у доповіді шляхи подальшого розвитку регіонів та громад України у контексті проголошених державою змін дають підстави сподіватися, що переважаючі негативні тенденції соціально-економічного розвитку на сучасному етапі поступово зміняться на позитивні, і невдовзі ми зможемо побачити паростки соціально-економічного зростання громад та регіонів.

1. Соціально-економічний розвиток регіонів України у контексті проголошених змін

1.1. Динаміка розвитку регіонів: підсумки та очікування

Успіх започаткованих реформ децентралізації, розширення повноважень і фінансових ресурсів регіонів та забезпечення їх економічної безпеки залежить передусім від можливості самих регіонів утримувати стійку економічну динаміку навіть в умовах безпрецедентного тиску негативних макроекономічних явищ. З погляду необхідності стабілізації економіки України необхідним є виявлення регіонів і галузей, спроможних стати опорою відновлення економічного зростання. Крім цього, здатність регіональних господарських комплексів самостійно накопичувати ресурс розвитку свідчатиме про можливість і доцільність подальших кроків у напрямі збільшення економічної самостійності регіонів.

Погіршення економічної ситуації у країні, дефіцит бюджетного ресурсу на підтримку регіонального розвитку спричинили загострення внутрішніх проблем кожного регіону та порушення міжрегіональних зв'язків. Упродовж останніх років в Україні зростає диференціація регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку, збільшується кількість проблемних серед них.

У 2014 р. соціально-економічний розвиток більшості регіонів характеризувався подальшим зменшенням промислового виробництва, впливом інвестиційного капіталу, нестійкою експортною динамікою, скороченням обсягів будівництва, звуженням внутрішнього ринку, погіршенням ситуації на ринку праці і загальним падінням рівня доходів.

Серед позитивних тенденцій відзначається лише **зростання аграрного виробництва**. Так, за підсумками 2014 р. обсяги виробництва сільськогосподарської продукції збільшились у 15 регіонах (від 1,6 % у Закарпатській до 16,0 % у Хмельницькій областях), тоді як спад виробництва спостерігався у 9 регіонах. Варто зазначити, що серед регіонів, у яких відбулось скорочення виробництва, є регіони, які формують значну частку аграрного виробництва України: Миколаївська (зменшення на 6,4 %), Полтавська (на 3,1 %), Черкаська (на 1,7 %).

У січні-березні 2015 р. загальне падіння сільськогосподарського виробництва по Україні склало 4,7 %, а зростання у порівнянні з цим же періодом 2014 р. спостерігалось лише у 6 регіонах. Помітних результатів досягла Вінницька область – приріст виробництва сільськогосподарської продукції склав 13,9 %. Варто зазначити, що у січні-березні 2014 р. цей показник для Вінниччини склав 37,8 %, а у січні-березні 2013 р. – 44,1 %, тобто база порівняння є високою. Стабільну позитивну динаміку протягом зазначених періодів мають також Херсонська, Тернопільська та Івано-Франківська області, проте темпи зростання у цих регіонах є помітно нижчими. Таким чином, формується певний кластер регіонів, менш залежних від кризових явищ і коливань кон'юнктури зовнішніх ринків і спроможний забезпечити стійке зростання аграрного виробництва.

Минулий рік засвідчив поглиблення негативних тенденцій у **промисловості** більшості регіонів. За підсумками 2014 р. обсяги промислового виробництва скоротились у 16 регіонах (від 0,5 % в Одеській до 42,0 % у Луганській областях). Істотне зменшення промислового виробництва зафіксовано у м. Києві (на 14,3 %), у Сумській (на 12,1 %), Дніпропетровській (на 7,7%) та Полтавській (на 7,2%) областях.

Варто відзначити, що питома вага регіонів, які у 2014 році мали приріст виробництва (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська області), у загальному обсязі реалізованої

промислової продукції поступово зростає (рис. 1.1).

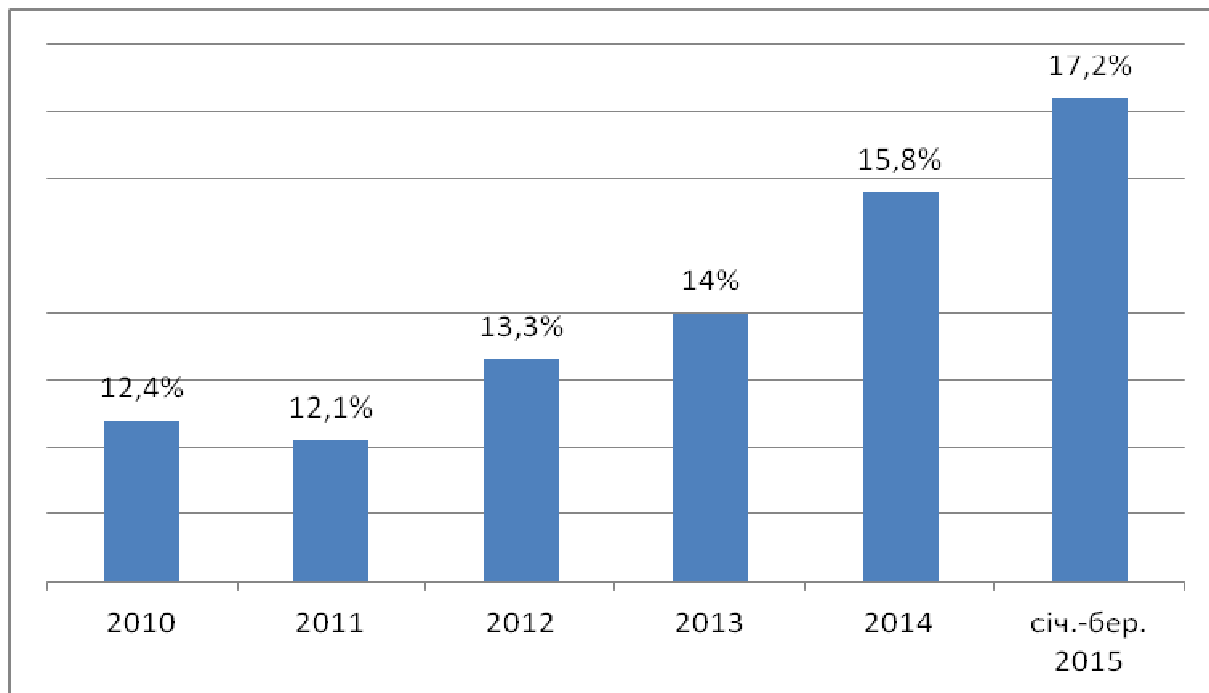

Рис. 1.1. Динаміка сукупної частки регіонів, які у 2014 р. мали приріст промислового виробництва, у обсязі реалізованої промислової продукції (Вінницька, Волинська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська області)

Розраховано за даними Державної служби статистики України

У першому кварталі поточного року спад виробництва продовжувався – на 21,4 % загалом по Україні. При цьому характер динаміки помітно змінився: якщо у січні промислове падіння зафіксовано у всіх регіонах (до попереднього місяця), то у лютому тільки 6 регіонів мали негативну динаміку, а у березні – 5. Проте говорити про ознаки стабілізації ситуації у промисловості можна буде говорити не раніше, ніж за підсумками трьох кварталів. При цьому, відновлення промисловості багато в чому залежатиме від експортного чинника.

Значний тиск на розвиток промисловості регіонів чинить ситуація на Сході. Мова йде не лише про катастрофічне скорочення виробництва у Донецькій та Луганській областях. Сусіднім регіонам, які мали потужні виробничо-збутові зв'язки з Донбасом, досі не вдається компенсувати ці втрати за рахунок інших каналів постачання.

Внаслідок воєнного конфлікту найбільший збиток нанесений підприємствам добувної, хімічної промисловості, гірничо-металургійного комплексу і машинобудування. Крім зростання ризиків для функціонування підприємств Донбасу, не меншої шкоди завдано промислому виробництву й через порушення налагоджених зв'язків «сировина-виробництво-збут» з іншими регіонами країни. Із загостренням кризи проявились проблеми промислового комплексу регіонів, які накопичувались роками: надмірна залежність від зовнішньої кон'юнктури на ринках основних експортних товарів, висока енерго- та матеріалоемність виробництва, що стало причиною різкого зростання собівартості, дефіцит коштів для модернізації основних фондів, скорочення збуту на внутрішньому ринку через зменшення попиту на продукцію проміжного споживання та інвестиційного призначення.

У 2014 р. продовжилось зниження *інвестиційної активності* у всіх регіонах, крім Івано-Франківської (у якій обсяг освоєних капітальних інвестицій зріс на 26,9 %) і Хмельницької (на 2,6 %) областей. Водночас зростає регіональна диспропорційність

інвестування: розрив між максимальним і мінімальним обсягом капітальних інвестицій на одну особу збільшився з 12,9 разу у 2013 р. до 13,4 разу у 2014 р. Як наслідок, 54,5 % обсягу освоєних інвестицій припало всього на 4 регіони: м. Київ (29,7 %), Дніпропетровську (9,5 %), Київську (9,0 %) і Донецьку (6,3 %) області.

Ще більш відчутним було скорочення обсягів *іноземного інвестування*, яке протягом року склало 11,1 млрд дол. США, що становить майже п'яту частину загального обсягу залученого іноземного капіталу з початку інвестування. Позитивна динаміка мала місце лише в Івано-Франківській області, де з початку 2014 р. приріст прямих іноземних інвестицій склав 112,1 млн дол. США, або 13,8 %. Водночас, приріст іноземних інвестицій у регіоні сформовано за рахунок спрямування капіталу у сферу оптової і роздрібною торгівлі (обсяг інвестицій у цей вид економічної діяльності збільшився протягом року утричі), що дозволило компенсувати вплив іноземного капіталу.

Зменшення обсягу іноземних інвестицій спостерігалось у 24 регіонах; у абсолютних значеннях найсуттєвіше вартість іноземного капіталу зменшилась у м. Києві (-5,9 млрд дол. США), Дніпропетровській (-1,3 млрд дол. США) і Донецькій (-1,0 млрд дол. США) областях. Основною причиною цього стала втрата вартості через курсову різницю, проте у всіх регіонах зафіксовано також масштабне вилучення інвестицій, що свідчить про найбільше за всі часи падіння інвестиційної привабливості регіонів.

Вкрай суперечливою протягом року була динаміка *зовнішньої торгівлі* регіонів. Так, якщо обсяг експорту протягом перших трьох кварталів зростав помітними темпами (переважно – до країн ЄС), сформувавши на фоні падіння імпорту додатне товарне сальдо вперше з 2005 р., то вже у кінці року – різко скоротився. У підсумку сальдо зовнішньої торгівлі товарами набуло від'ємних значень у обсязі 468,3 млн дол. США, що більшою мірою є результатом значного скорочення імпорту, ніж приросту експорту.

За підсумками року експорт товарів зменшився у 14 регіонах, найбільш помітно – у Луганській (на 46,2 %), Донецькій (на 32,2 %), Сумській (на 21,1 %), Полтавській (на 19,9 %), Черкаській (на 19,0 %), Миколаївській (на 15,5 %) і Дніпропетровській (на 11,5 %) областях. Збільшилися обсяги експорту товарів у 11 регіонах: від 1,1 % у Львівській до 26,1 % у Чернігівській областях. Імпорт товарів зменшився у всіх регіонах, де скорочення варіювало від 1,3 % у Полтавській до 47,7 % у Донецькій областях.

Переважання експорту над імпортом мало місце у 18 регіонах; найбільше значення сальдо – у Донецькій (6,3 млрд дол. США), Дніпропетровській (4,2 млрд дол. США) і Запорізькій (2,2 млрд дол. США), Миколаївській (1,2 млрд дол. США), Полтавській (1,0 млрд дол. США) областях. Такі показники сформувались не в останню чергу через серйозне скорочення імпорту з Російської Федерації (яке для окремих регіонів досягло 1,5 разу при менш помітному зменшенні експорту у цю країну). Водночас, для багатьох, навіть західних регіонів, Росія залишається важливим торговельним партнером (табл. 1.1).

Таблиця 1.1. Частка Російської Федерації у регіональному експорті та імпорті товарів у 2013 – січні-лютому 2015 рр.

	Частка РФ у експорті, %			Частка РФ у імпорті, %		
	2013 рік	2014 рік	Січень-лютий 2015 р.	2013 рік	2014 рік	Січень-лютий 2015 р.
Україна	23,8	18,2	10,1	30,2	23,3	16,5
Луганська*	35,4	37,2	43,4	71,3	61,2	56,8**
Миколаївська	34,5	30,3	37,9	18,5	19,7	11,6
Харківська	46,2	42,8	31,1	31,3	29,6	26,3
Сумська	51,8	44,3	30,6	22,7	20,0	22,6
Запорізька	40,3	31,9	19,4	39,7	45,2	41,1
Хмельницька	44,8	30,7	15,5	9,9	13,9	4,4
Чернігівська	25,3	17,7	11,6	17,6	12,8	8,6
Житомирська	33,5	25,4	11,5	9,9	9,4	6,1
Кіровоградська	12,3	9,9	11,2	9,0	12,4	14,1
Івано-Франківська	22,6	14,8	10,6	9,7	10,7	7,8
Донецька*	19,7	13,3	10,1	50,3	31,1	23,6
Вінницька	23,7	17,4	9,0	13,8	10,3	10,3
Рівненська	25,6	18,7	8,4	82,4	15,9	12,1
Чернівецька	24,7	18,2	7,7	8,9	6,3	7,0
Дніпропетровська	24,8	21,1	7,7	23,8	20,7	15,2
Волинська	23,5	13,6	7,1	4,1	4,8	2,7
Львівська	13,5	10,6	6,8	3,6	4,2	3,3
Закарпатська	18,0	12,4	6,3	11,5	7,6	4,1
м. Київ	13,5	10,6	6,1	17,0	16,2	11,8
Херсонська	30,0	13,7	6,0	8,4	5,9	2,9
Полтавська	24,2	12,6	5,9	27,0	25,6	21,6
Київська	26,3	13,0	5,6	17,3	14,5	10,8
Черкаська	25,6	19,0	4,8	66,1	23,0	6,5
Тернопільська	15,9	5,0	2,4	1,7	1,5	0,4
Одеська	9,4	4,9	2,3	24,1	11,5	1,9

Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Відсортовано за спаданням частки РФ у експорті у січні-лютому 2015 р.

** Дані для Донецької і Луганської області (2014 та 2015 рр. без урахування тимчасово окупованих територій)*

*** Дані для Луганської області – за січень 2015 р.*

Початок 2015 року позначився помітним подальшим скороченням зовнішньоторговельної активності у більшості регіонів. За підсумками січня-лютого вже 21 регіон зменшив обсяги товарного експорту, а також всі регіони – імпорту. І якщо падіння імпорту пояснюється звуженням купівельної спроможності населення України щодо споживчих товарів, то у частині експорту варто говорити про те, що регіональні експортери поки що не змогли повною мірою компенсувати ринок Російської Федерації. Крім цього, неоднозначною є ситуація у сфері зовнішньої торгівлі з країнами ЄС: досягнута динаміка не відповідає задекларованим в Угоді про Асоціацію можливостям розширення вітчизняного експорту до Європи. Значною проблемою залишається зволікання з переходом на технічні стандарти ЄС, що призвело до змін у товарній структурі українського експорту на користь аграрної сировини та продовольчої продукції (рис. 1.2.).

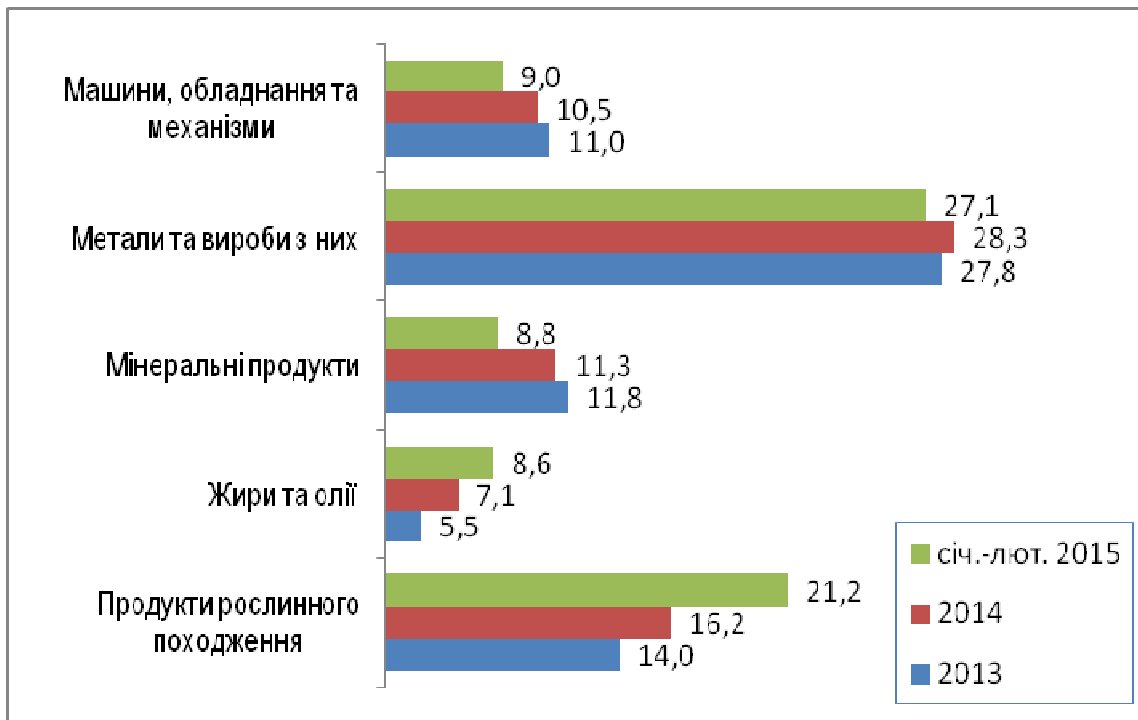

Рис. 1.2. Зміна товарної структури українського експорту у 2013 – січні-лютому 2015 рр., частка основних товарних груп у %

У сфері бюджетного забезпечення регіонального та місцевого розвитку склалася наступна ситуація¹. Загальний *обсяг надходжень до місцевих бюджетів* (без урахування міжбюджетних трансфертів) за 2014 рік становив 101,1 млрд грн, що на 3,9 % менше за аналогічний показник 2013 року. Невиконання плану по доходах спостерігалось вперше з 2009 року. Також, вперше з 2009 року динаміка темпу зростання доходів місцевих бюджетів має від’ємне значення порівняно з минулими роками – 96,1 % проти 104,4 % – 116,6 % у 2010-2013 рр. Зниження доходів у абсолютній сумі відбулося упродовж червня-грудня 2014 року, а у вересні 2014 року рівень надходжень до місцевих бюджетів знизився до рівня вересня 2011 року. Понад 83,6 % усіх доходів (8,3 млрд грн) у доходах місцевих бюджетів становили податкові надходження. Традиційно найбільшим джерелом доходів місцевих бюджетів був податок на доходи фізичних осіб, надходження якого за грудень 2014 року склали 6,7 млрд грн. Місцеві податки і збори надійшли у сумі 425,0 млн грн.

У регіональному розрізі найбільший темп приросту доходів спостерігався у Рівненській області, де він склав 28,9 %. Зниження показників приросту доходів спостерігалось у двох регіонах – Донецькій та Луганській областях (-40,6 % та -45,5 % відповідно). Крім цього, в Донецькій та Луганській областях скорочення видатків склало -4,7 % та -46,5 % відповідно.

Обсяги видатків місцевих бюджетів (без урахування міжбюджетних трансфертів) у 2014 році становив 223,5 млрд грн, що на 2,4 % більше за відповідний показник 2013 року. Однак, у грудні 2014 року видатки зменшилися на 4,2 % щодо показника грудня минулого року та становили 26,4 млрд грн. Найбільший обсяг видатків місцевих бюджетів спрямовувався на освіту, охорону здоров’я, соціальний захист та соціальне забезпечення. У грудні 2014 року їх обсяги становили відповідно 8,7 млрд грн (або 33,1%

¹ Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-ІІ) впровадження», USAID.- К.:2015.-77с. [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Quarter%202014/ukr/KV_IV_2014_Monitoring_ukr.pdf

видатків місцевих бюджетів), 5,8 млрд грн (або 21,9 %) та 5,2 млрд грн (або 19,5 %).

У регіональному розрізі найбільший темп приросту видатків спостерігався у Рівненській області, де він збільшився на 23,9 % щодо відповідного показника 2013 року. Водночас у трьох регіонах відбулося зменшення обсягів видатків – у Кіровоградській, Донецькій та Луганській областях скорочення склало 2,2 %, 44,7 % та 46,5 % відповідно.

Запланований обсяг доходів бюджетів регіонів України на 2015 рік (з урахуванням трансфертів з державного бюджету) наведено у табл. 1.2.

Таблиця 1.2. Показники доходів обласних та міського м. Києва бюджетів (затверджено рішеннями відповідних рад на 2015 рік)

Регіони	Доходи обласного бюджету			
	всього, млн грн*	позиція у рейтингу	на 1 особу, грн**	позиція у рейтингу
Вінницька	3940,8	8	2447	19
Волинська	3113,0	16	2985	2
Дніпропетровська	8853,9	2	2702	4
Житомирська	3346,6	12	2664	5
Закарпатська	3158,9	14	2508	14
Запорізька	4518,7	6	2559	11
Івано-Франківська	3616,4	10	2616	6
Київська	4166,6	7	2410	20
Кіровоградська	2532,9	21	2583	8
Львівська	6624,2	3	2610	7
Миколаївська	3005,6	17	2581	9
Одеська	5667,6	5	2365	22
Полтавська	3679,2	9	2539	13
Рівненська	3345,7	13	2881	3
Сумська	2782,9	18	2477	17
Тернопільська	2727,2	19	2549	12
Харківська	6299,7	4	2306	23
Херсонська	2631,4	20	2464	18
Хмельницька	3349,2	11	2574	10
Черкаська	3123,2	15	2495	16
Чернівецька	2281,6	23	2507	15
Чернігівська	2532,7	22	2399	21
м. Київ	22215,2	1	7692	1
Разом:	107513,6		2504	

* Складено на підставі рішень обласних та Київської міської рад про затвердження відповідних бюджетів на 2015 рік.

** Розраховано за даними Державної служби статистики України

Розростання негативних тенденцій у регіонах, посилене кризовою ситуацією економіки Сходу України, формує низку загроз подальшої дестабілізації розвитку. Серед таких загроз найбільш гостро проявляються наступні:

1. Подальше скорочення промислового виробництва та погіршення результатів функціонування промислових підприємств. Так, за підсумками січня-вересня 2014 р. фінансовий результат великих і середніх підприємств України склав 168,0 млрд грн збитку. Збитковий фінансовий результат отримали всі регіони, серед них найбільш значний: м. Київ (-31,9 млрд грн), Луганська (-30,1 млрд грн), Донецька (-29,8 млрд грн) і Одеська (-11,9 млрд грн) області.

2. Зниження інвестиційної спроможності регіонів, зменшення обсягу інвестиційного капіталу, поглиблення диспропорційності соціально-економічного розвитку регіонів через непривабливість традиційних галузей і територій для інвестування. Це призведе до

подальшого падіння у найбільш інвестиційно залежних галузях, зокрема, у будівництві. Так, дефіцит інвестиційних ресурсів зумовив скорочення у 2014 р. обсягів будівництва у 22 регіонах від 1,2 % у Полтавській до 2,2 разу у Луганській областях. Значне падіння спостерігалось у Донецькій (на 49,9 %), Київській (на 37,8 %), Івано-Франківській (на 31,3 %), Черкаській (на 31,4 %), і Херсонській (на 30,0 %) областях.

3. Зменшення доходів населення та подальше обмеження його купівельної спроможності, що поставить під загрозу діяльність малих та середніх підприємств, індивідуального підприємництва, орієнтованого на внутрішній попит. Зменшення реальної заробітної плати спостерігалось у всіх регіонах: від 2,9 % у Дніпропетровській до 13,6 % у Луганській областях. Як наслідок, у всіх регіонах відбулось зменшення обсягів роздрібною торгівлі навіть попри кілька хвиль споживчого ажіотажу, викликаного коливаннями курсу національної валюти. Роздрібний товарооборот найбільш помітно зменшився у Луганській (на 50,2 %), Донецькій (на 37,5 %), Волинській (на 11,6 %), Полтавській (на 9,6 %), Миколаївській (на 8,3 %) областях і у м. Києві (на 7,3%).

4. Ускладнення ситуації з виплатою заробітної плати працівникам у регіонах. Збільшення боргу перед працівниками спостерігалось у 19 регіонах, серед яких найбільше у Чернівецькій (у 26,8 разу), Дніпропетровській (у 14,9 разу), Рівненській (у 10,7 разу), Донецькій (у 10,2 разу), Луганській (у 8,3 разу), Волинській (у 3,1 разу) областях і навіть у м. Києві (у 2,3 разу). В окремих галузях економіки регіонів заборгованість з виплати заробітної плати у 2014 р. виникла взагалі вперше.

5. Погіршення платіжної дисципліни і збільшення заборгованості за бюджетними платежами. Так, заборгованість по сплаті податків і зборів до бюджетів усіх рівнів зростає у всіх регіонах (за винятком Вінницької області): від 15,7% у Рівненській до 7,4 разу у Запорізькій областях. Найбільші обсяги заборгованості за податковими зобов'язаннями мали: м. Київ (6,2 млрд грн), Донецька (2,45 млрд грн), Харківська (1,66 млрд грн), Львівська і Сумська (1,27 млрд грн у кожній), Запорізька (понад 1,1 млрд грн), Київська (майже 1,1 млрд грн) і Луганська (понад 1,0 млрд грн) області.

Перспективи відновлення позитивної регіональної динаміки залежатимуть від загальної стабілізації макроекономічної ситуації в країні. Але і на місцях органи місцевого самоврядування та місцеві органи виконавчої влади повинні докладати зусиль щодо відновлення соціально-економічної сфери та консолідації регіонів навколо спільних завдань забезпечення національної безпеки. Для цього необхідним є налагодження тісної співпраці органів влади та поглиблення діалогу місцевої влади з представниками системоутворюючих підприємств і галузей, що надасть можливість максимально врахувати інтереси всіх суб'єктів регіональної політики, гарантуватиме зміцнення соціального партнерства між владою та бізнесом та створить підґрунтя для реалізації на регіональному рівні в Україні реформ європейського зразка.

Завдання для органів влади щодо збалансування розвитку регіонів спираються на наступне:

1. Недопущення подальшого падіння економіки регіонів, вжиття організаційних заходів щодо зменшення залежності від непрогнозованих коливань і впливу чинників неекономічного характеру (наприклад, диверсифікація структури зовнішньої торгівлі, розвиток внутрішнього ринку тощо).

2. Започаткування глибинних зрушень у структурі економіки регіонів (зменшення монофункціональності, розвиток нетрадиційних для регіону видів економічної діяльності, стимулювання малого і середнього підприємництва, оптимізація товарної структури виробництва і якісних характеристик продукції тощо).

3. Перегляд механізмів фінансового забезпечення розвитку регіонів (замість політики дотаційного вирівнювання – зміцнення власного ресурсу територій, недопущення відпливу капіталу, фінансове заохочення регіонів у розширенні економічної активності тощо).

1.2. Тенденції та ризики процесів урбанізації у регіонах України

Обґрунтування пріоритетів регіонального розвитку в Україні потребує врахування ключових тенденцій урбанізації, оскільки у 20 регіонах нашої країни частка міського населення складає понад 50 %. Зростаючі темпи урбанізації та домінуюча міська форма розселення на більшості території України обумовлюють необхідність розробки заходів регіональної політики, спрямованих на досягнення сталого збалансованого розвитку і вдосконалення економічного та соціального комплексів міста, приміської території, сільської урбанізованої території.

Міста є потужними фінансовими, промисловими і комунікаційними центрами, де зосереджений і динамічно розвивається значний виробничий, інноваційний, соціальний та культурний потенціал. Але водночас для щільно населених міст характерні проблеми формування раціональної структури споживання, ефективної системи видалення та переробки промислових та побутових відходів, надійної системи життєзабезпечення, удосконалення міської інфраструктури, диверсифікації містоутворювальної бази. **Розвиток урбанізації створює нові потреби в товарах та послугах, інфраструктурі, зайнятості, а отже формує нові виклики, ризики та загрози для економічної безпеки держави та регіонів.**

В Україні дедалі більше зростає роль інтегративних факторів процесу урбанізації, а його сфера поширюється на сільську місцевість, охоплюючи все суспільство загалом. В Україні найвищий рівень урбанізації характерний для східних регіонів. Так, у Донецькій області рівень урбанізації сягає 90 %, Луганській – 86 %, Дніпропетровській – 83 %. Найнижчим цей показник є в Закарпатській області – 37 %².

Протягом тривалого періоду часу урбанізація в Україні трактувалася як ефект індустріалізації, до того ж значним чином мілітаристського спрямування. Унаслідок цього міста формувалися не як вогнища культури і цивілізованості, а як «гуртожитки» при промислових підприємствах-гігантах. Такі поселення, набуваючи зовнішні ознаки урбанізації, багато в чому не відповідали сформованим світовим нормам і уявленням стосовно способу й рівня життя населення й облаштованості міського середовища. **Деформація функціональної структури міст, наявність значної кількості монофункціональних міст є важливими проблемами міського розселення та регіонального розвитку.** Звідси виникає селищний тип навіть великих міст, які нерідко залишаються лише великими селищами біля містоутворюючих підприємств.

Загрози економічній безпеці регіону, спричинені деформацією функціональної структури міст, є наступними: однобічний функціональний розвиток, індустріальна домінанта на шкоду соціальній сфері, слабкість соціально-культурного потенціалу, низька якість міської інфраструктури, техногенне навантаження на навколишнє середовище, екологічні проблеми.

Спад виробництва, дестабілізація соціально-економічного і фінансового стану в Україні послабили економічну базу міст. **Нині майже всі міста України потерпають від таких загальних проблем,** як: низький рівень соціального розвитку, однобічна спеціалізація промислових комплексів, недостатня завантаженість потужностей промислових підприємств, низькі темпи будівництва житла, об'єктів соціальної інфраструктури, слабка диференціація містоутворювальної бази, нестача робочих місць, нерозвиненість сфери обслуговування, що ускладнює ситуацію на ринку праці та демографічні проблеми міст, недостатньо розвинена система водопостачання і каналізаційних мереж, незадовільний стан дорожнього господарства, низький рівень благоустрою міст, незадовільна ситуація зі збиранням і знешкодженням твердих

² Населення України. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

побутових відходів, недостатність тепло-, енергопостачання і ресурсозбереження, низький професійно-кваліфікаційний рівень управлінських кадрів.

Процеси урбанізації все частіше приводять до взаємного поєднання, а іноді взаємного поглинання агломерацій з наступним створенням конурбацій чи мегаполісу. У 19 найбільших міських агломераціях України проживає біля 17 млн осіб, 36 % населення країни. На території агломерацій, що становить менше 10 % території України, виробляється близько 3/4 ВВП³. Саме тут сконцентровані провідні освітні та наукові заклади країни.

Формування агломерацій створює підґрунтя для посилення економічної безпеки урбанізованих територій, що полягає в таких аспектах: більша територія для розміщення інвестицій, ширший ринок збуту, більша ємність ринку трудових і фінансових ресурсів, кращий рівень розвитку усіх видів інфраструктур, можливість економити на масштабах, уникати дублювання, отже мати вищу ефективність, більше шансів на знаходження партнерів, подовження ланцюга доданої вартості та створення життєдатних кластерів, наявність наукових і дослідницьких установ, ефект синергії, який полягає у стрімкому зростанні ефективності економічної системи міської агломерації (більшої, ніж сума ефектів від функціонування економічних систем міст, що входять до агломерації).

Разом з тим, у глобальному світі агломерації та високо урбанізовані території стають точками зростання і підвищення конкурентоспроможності, але також вони часто стають точками біфуркації, концентрації найбільших проблем, зокрема екологічних та соціальних, і створюють ризики для людського розвитку. Так, співставлення індексу регіонального людського розвитку та рівня урбанізації регіонів України схиляє до думки, що ці показники мають обернений зв'язок (рис. 1.3). На протигагу східним високо урбанізованим областям, західні регіони України, де є більшою густота розміщення міст, відзначаються вищими показниками людського розвитку та якості життя населення, що значним чином обумовлене феноменом метрополійної дисфункції міст східних регіонів на тлі невідповідності між економічною потужністю регіону та такими його показниками соціального благополуччя, як недосконалість системи охорони здоров'я, неналежна громадська безпека, суспільна нерівність та значне техногенне навантаження на довкілля.

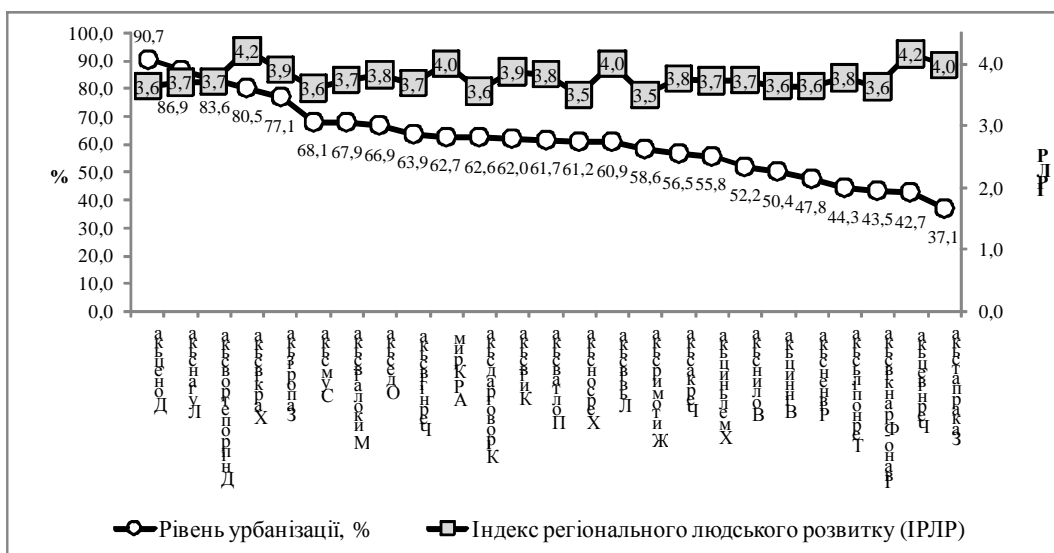

Рис. 1.3 Індекс регіонального людського розвитку та рівень урбанізації регіонів України, станом на 01.01.2014 р.⁴

³ Соціально-економічне становище регіонів України. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sestr.htm.

⁴ Населення України. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Стрімка урбанізація спричиняє нестачу вільних робочих місць, що ускладнює ситуацію на ринку праці, спричинює трудову міграцію з прилеглих територій до великих міст, з малих міст до обласних центрів та до м. Києва.

Так, для переважної кількості міст України сьогодні притаманні такі демографічні та соціально-економічні ризики: постаріння населення, нерегульована трудова міграція, тіньова зайнятість (особливо у сфері будівництва та у сфері послуг), відсутність достатньої кількості дошкільних закладів (у т.ч. дитячих садочків). Поряд з цим, в Україні спостерігається чітка взаємозалежність між розміром міста та питомою вагою населення, зайнятого у всіх сферах економічної діяльності міста, між розміром міста та потенціалом розвитку ринку праці, потребою у новій робочій силі. Лідерами щодо залучення трудових ресурсів з регіонів до економіки міст в Україні традиційно залишаються м. Київ та обласні центри.

Зростання кількості населення в містах зумовлює значне навантаження на житлово-комунальне господарство, створюючи ризики, пов'язані із дестабілізацією функціонування систем водопостачання і водовідведення (каналізаційних мереж), погіршенням санітарно-гігієнічної ситуації, збиранням та утилізацією (знешкодженням) твердих побутових відходів (ТПВ). Подача води за графіками та її тривала відсутність у водопровідних мережах, що характерне для низки міст України, сприяє бактеріальному забрудненню питної води. Ситуацію у санітарній сфері значно погіршують випадки відключення об'єктів водопостачання від систем енергопостачання. На 01.10.2014 р. 4 міста (3,3 %) та 379 селищ міського типу (42,8 %) ⁵ не мали централізованих систем водовідведення. У населених пунктах, де відсутнє централізоване водовідведення, для скидання стічних вод населення продовжує користуватися септиками або вигрібними ямами, використання яких погіршує екологічний стан джерел водопостачання, що призводить до їх забруднення патогенними бактеріями та вірусами, а також – сприяє збільшенню територій підтоплення населених пунктів.

Одним із викликів щодо забезпечення сталого розвитку міст є нагальна проблема забезпечити екологічну безпеку життєдіяльності населення. Особливо гостро постає питання поводження з ТПВ, обсяги яких попри зусилля органів місцевої влади та природоохоронних організацій невпинно зростають. Внаслідок неналежного поводження з ТПВ, звалища та полігони продукують велику кількість небезпечних та токсичних речовин, які утворюються в результаті хаотичного протікання різноманітних хімічних, ферментативних і біохімічних реакцій. Надходячи у навколишнє природне середовище, ці речовини стають джерелом шкідливих викидів у атмосферу, забруднюють водні та земельні ресурси, призводять до порушення екологічного балансу, сприяють загостренню санітарно-епідеміологічної ситуації за місцем їх розташування.

Поряд з екологічними, санітарно-гігієнічними проблемами та економічними втратами (потенційна втрата родючості земель, що перебувають під звалищами та полігонами ТПВ, також втрати, пов'язані з необхідністю проведення санітарно-епідеміологічних заходів та очищення води і повітря), в умовах обмеження ресурсного забезпечення актуальними для регіонів та міст України стають питання вторинного використання ресурсного потенціалу ТПВ, насамперед як вторинної сировини та джерел для виробництва енергії. Відповідно, надзвичайної ваги набувають питання, пов'язані з утворенням, поводженням, акумулюванням, утилізацією та вторинною переробкою ТПВ.

Забезпечення економічної безпеки регіонів в умовах динамічної урбанізації потребує

www.ukrstat.gov.ua.

Динаміка Індексу регіонального людського розвитку, 2004-2013 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/arhiv/2014_IRLR_dynamics.zip.

⁵ Паспорт житлово-комунального господарства України. 01.10.2014 р. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregion.gov.ua/zhkh/reforma-zhitlovo-komunalnogo-gospodarstva/pasporti-oblatey-stanom-na-01-10-2014-199968/>.

здійснення комплексу заходів, спрямованих на сталий збалансований розвиток і вдосконалення економічного та соціального комплексів міста, приміської території, сільської урбанізованої території, запобігання виникненню умов, які призводять до обмеження їх економічних інтересів та деградації соціальної сфери, що обов'язково передбачає наявність механізму протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам.

1.3. Забезпечення економічної безпеки малих міст України

Вирішення проблем забезпечення економічної безпеки малих міст, досягнення ними статусу сталих, прогресивних в своєму розвитку територій, здатних нейтралізувати або запобігати виникненню економічної нестабільності набуває вагомого значення для сучасної України. В системі регіональних відносин саме малі міста посідають важливе місце. Вони є найчисленнішою за кількісним складом групою міст, де проживає майже 22 % населення України⁶. Малі міста визначають характер і рівень суспільного виробництва, розвиток продуктивних сил, інноваційні можливості для розвитку регіону, держави. Вони є зв'язуючою ланкою між великими містами та віддаленими сільськими територіями, відіграють важливу роль у сприянні інтеграційним зв'язкам та стримують депопуляцію сільських територій, з одного боку, і перенаселення великих міст, з іншого.

Серед різновидів системних ризиків, що кардинально впливають на розвиток малих міст України, виокремлюються наступні:

1. Ризики соціально-демографічного характеру (негативні тенденції демографічної ситуації в малих містах, постаріння населення, недосконалість системи охорони здоров'я).

Демографічна ситуація в малих містах країни характеризується високим рівнем природного скорочення населення. У порівнянні з 2013 роком населення малих міст України у 2014 році зменшилось на 0,52 % і становило 10370,9 тис. осіб. Найбільші темпи зменшення кількості населення зафіксовано в 12 малих містах Сумської області (0,85 %) та 13 малих містах Черкаської області (0,79 %). Порівняно з 2013 роком обсяг природного скорочення в 2014 році збільшився з 7 до 7,6 особи в розрахунку на 1000 наявного населення, що перевищує середній показник в 5,2 особи по Україні. Скорочення чисельності населення стало наслідком перевищення числа померлих над числом народжених. Головною особливістю змін вікового складу населення малих міст України є стабільне зменшення чисельності дітей і підлітків та збільшення осіб старших вікових груп. В малих містах спостерігається поступове зростання демографічного навантаження на осіб працездатного віку.

В Україні високим залишається рівень смертності у малих містах. Так, рівень смертності в малих містах Кіровоградщини залишається одним з найвищих в Україні і становить понад 16,8 померлих на 1000 наявного населення станом на 1 червня 2014 року. Найвищий рівень смертності зафіксований у м. Світловодськ – 21,8 осіб⁷. В той же час в середньому по Україні рівень смертності складає 15,9 осіб. Протягом 2014 року у місті Ромни Сумської області на 298 народжених припадало 574 померлих осіб, у малому місті Ватутіне Черкаської області на 88 народжених – 182 померлих⁸.

Недосконалість системи охорони здоров'я створює загрозу безпеки життя мешканців

⁶ Статистичний збірник «Чисельність наявного населення України на 1 січня 2014 року». - Київ, Державна служба статистики України, 2014. – 112 с.

⁷ Офіційний веб-сайт Головного управління статистики у Кіровоградській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr.ukrstat.gov.ua/>

⁸ Демографічний паспорт території. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Database/Pasport/databasetree_uk.asp

малих міст. На тлі несприятливих демографічних змін відбувається подальше погіршення стану здоров'я населення з істотним підвищенням в усіх вікових групах рівнів захворюваності і поширеності хвороб. Зокрема, у м. Світловодськ Кіровоградської області за 2013 рік показник захворюваності на туберкульоз становив 68,6 на 100 тис. населення проти 54,8 в 2012 році, при обласному показнику – 42,7 на 100 тис. населення⁹. Характерною особливістю несприятливої ситуації в малих містах Сумщини та Черкащини є зростання рівня смертності від злоякісних новоутворень, хвороб системи кровообігу, туберкульозу.

Недостатній рівень кадрового забезпечення лікарями первинної ланки надання медичної допомоги, недостатній рівень матеріально-технічного забезпечення лікувально-профілактичних закладів малих міст необхідним лікувально-діагностичним обладнанням та санітарним транспортом створюють ризики соціальної безпеки мешканців малих міст. Все це спричиняє значне погіршення якості медичних послуг, створює підґрунтя для ігнорування переважною частиною населення малих міст необхідних планових медичних оглядів, що призводить до погіршення стану їх здоров'я та зростання кількості хронічних захворювань. Крім того, лікарняні заклади більшості малих міст працюють в складних економічних умовах, що обумовлене гострим дефіцитом бюджетних коштів, обмеженістю фінансування, зростанням цін на медичне обслуговування та медпрепарати.

2. Ризики екологічного забруднення територій, пов'язані з нераціональною господарською діяльністю (поводження із ТПВ, їх накопичення на території малих міст, суттєва зношеність та недостатня потужність існуючих водоочисних споруд комунальної сфери).

Важливою умовою сталого регіонального розвитку є екологізація процесів виробництва, перехід системи господарського відтворення людства на принципи, які відповідають завданню збереження навколишнього середовища. Високий рівень техногенного навантаження на навколишнє природне середовище через відсутність дієвої системи збору, сортування, утилізації та захоронення твердих побутових відходів (ТПВ), суттєва зношеність та недостатня потужність існуючих водоочисних споруд комунальної сфери, забруднення водних ресурсів скидами стічних вод промислових підприємств та комунальних господарств створюють ризики екологічної безпеки малих міст. Внаслідок відсутності належної системи збору ТПВ у приватному секторі малих міст з'являються стихійні, несанкціоновані звалища в безпосередній близькості від населених пунктів. Зокрема, на територіях, що прилягають до 10 малих міст Кіровоградської області, розташовано 131 сміттєзвалище. Полігонів ТПВ на території малих міст області немає. Станом на 01 січня 2014 року в м. Світловодськ на єдиному сміттєзвалищі накопичено 577044 тонн ТПВ, що становить 12,5 т відходів на душу населення, в м. Знам'янка на одну особу припадає 11,5 т відходів¹⁰. Для малих міст Європи такий показник складає 5,1 т на душу населення.

В абсолютній більшості малих міст сміття вивозять нерегулярно. На всіх місцевих сміттєзвалищах не проводиться розділення відходів, в результаті чого неможливо здійснити утилізацію скла, макулатури та інших відходів. ТПВ, при їх накопиченні, стають джерелом суттєвої екологічної небезпеки та соціальної напруги.

3. Ризики енергетичної небезпеки (домінування енергоємних виробництв, зношеність основних фондів житлово-комунального господарства, низький рівень впровадження енергоефективних технологій та використання альтернативних джерел енергії, насамперед через обмеженість коштів).

Малі міста різних регіонів України мають значний нереалізований потенціал

⁹ Офіційний веб-сайт Головного управління статистики у Кіровоградській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr.ukrstat.gov.ua/>

¹⁰ Офіційний веб-сайт Головного управління статистики у Кіровоградській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr.ukrstat.gov.ua/>

енергозбереження, особливо в житловому-комунальному секторі та енергопостачанні, що підтверджено результатами рейтингу енергоефективності регіонів України *Ukrainian Energy Index (UEI) 2013*¹¹. У більшості малих міст відсутній енергетичний паспорт, не застосовуються дорожні карти з питань енергоефективності та використання відновлюваних джерел енергії, не встановлені мінімальні коефіцієнти споживання тепла для будівель. Спостерігається низький рівень обізнаності населення малих міст щодо проблем енергозбереження та ефективного використання ресурсів. Уповільнено впровадження проєктів, що пов'язані з підтримкою заходів із підвищення енергоефективності у малих містах України.

Так, Європейська мережа зелених міст розробила два проєкти в рамках моделі «Зелене місто» - проєкт «Місто сонця» та проєкт *SUSREG* (сталі регіони)¹². Метою проєктів є стимулювання використання сталих енергоресурсів та енергоефективних методів у місцевому плануванні через покращення знань та навичок. Проєкт «Місто сонця» реалізується в малому місті Цесіс (Латвія). За кошти приватних інвесторів з екологічно чистих матеріалів було збудовано 300 триповерхових будинків в лісовій місцевості. Всі будинки оснащені центральною каналізацією (прокладеною спецтехнікою під корінням сосен і ялин), високошвидкісним інтернетом, електроенергією. У кожному будинку є геотермальний тепловий насос зі свердловиною 90-100 м, що перетворює енергію землі в тепло. Цієї теплоенергії достатньо для обігріву будинку та підігріву гарячої води на цілий рік.

Наростання традиційних та формування нових, іноді непередбачуваних загроз економічній безпеці як регіонів, так і малих міст актуалізує затребуваність **розробки стратегій соціально-економічного розвитку малих міст**, метою яких стає створення умов для підвищення якості життя населення, а важливою складовою є економічна безпека.

¹¹ Рейтинг енергоефективності України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.energy-index.com.ua/uk/about/>

¹² European Green Cities [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europeangreencities.com/>

2. Оновлення інструментів регулювання регіонального розвитку

2.1. Інвестиційна спроможність регіонів в контексті розкриття внутрішнього потенціалу розвитку

Соціально-економічна криза 2014 – початку 2015 рів призвела до погіршення становища із залученням інвестицій з-за кордону та здійснення внутрішніх капіталовкладень. Як непривабливість інвестиційного клімату, так і нестача коштів для капіталовкладень спричинили різке погіршення показників інвестиційної діяльності в цілому по Україні та по її окремих регіонах. Такі тенденції розпочалися ще у 2013 р. і продовжилися у 2014 р. Пошук регіонами нових ринків збуту товарів і послуг, зумовлений зміною господарських зв'язків, а також необхідність накопичення ресурсів для потреб розвитку спричинюють посилення уваги до питань зміцнення інвестиційної спроможності регіонів. Це передбачає пошук ресурсів на місцях, їх акумулювання, примноження та нарощування і ефективне використання, і, відповідно, вимагає розробки комплексу заходів щодо підвищення інвестиційної спроможності регіонів. Крім того, з матеріального погляду інвестування спрямоване на підтримку адекватного рівня розвитку економіки регіону, результати якого проявляються в основному у вигляді економічного зростання чи покращення добробуту населення регіону. Інвестування як складова відтворювального механізму виконує досить важливу роль у процесі забезпечення економічної безпеки держави та регіонів, тому активізація інвестування торкається найглибших основ господарської діяльності і є вагомим визначником рівня економічної безпеки в будь-якому регіоні.

На заваді підвищенню інвестиційної спроможності регіонів стоїть **низка проблем:**

1. Недостатнє інституційне забезпечення інвестиційної політики в регіонах та на місцях. Розробка інвестиційної політики традиційно залишається прерогативою органів влади центрального рівня. Низка нормативно-правових документів, які унормовують здійснення інвестиційної діяльності в країні, зокрема Закон України «Про інвестиційну діяльність»¹³ та Указ Президента України «Про заходи щодо вдосконалення інвестиційної діяльності в Україні»¹⁴, стосуються загальнодержавного рівня. Натомість, інвестиційна політика регіонального рівня не стала конструктивним елементом системи регулювання інвестиційної діяльності. Вагому роль у регулюванні інвестиційної діяльності саме на регіональному рівні та у формуванні системи інвестування в регіонах і задоволенні очікувань інвесторів відіграють рейтинги інвестиційної привабливості регіонів, інвестиційні паспорти регіонів, інвестиційні атласи по регіонах, що формуються Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України¹⁵. Місцеві ради здійснюють/впливають на інвестиційну діяльність на власний розсуд у рамках чинного законодавства. Статті лише окремих законодавчих актів – Законів України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації» – мають відношення саме до місцевого рівня, створюючи місцевій владі рамки для дій і простір для маневрування у питаннях залучення інвесторів та реалізації великих інвестиційних проектів. Також, місцева влада може впливати на інвестиційну діяльність на підпорядкованій їй території засобами пропагандистського впливу, до яких можна

¹³ Про інвестиційну діяльність. Закон України N 1560-XII від 18 вересня 1991 року (в редакції від 09 листопада 2013 року на підставі документу 639-19)

¹⁴ Про заходи щодо вдосконалення інвестиційної діяльності в Україні. Указ Президента України N 912/2009 від 10 листопада 2009 року

¹⁵ Атлас інвестиційної привабливості України та інвестиційні паспорти [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrproject.gov.ua/page/atlas-investitsiinoi-privablivosti-ukraini-ta-investitsiini-pasporti>

віднести розроблення інвестиційних паспортів регіонів. На сьогодні вже кожна ОДА розмістила на своїй інтернет-сторінці інвестиційний паспорт області, окремі ОДА розмістили також інвестиційні паспорти районів та міст. Проте загальне враження від здійснення регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів складається як про розрізнену і неупорядковану систему. І головне, засоби та інструменти регулювання інвестиційної діяльності на рівні регіонів та окремих громад не імplementовані до базових нормативно-правових документів регіонального розвитку, у першу чергу – до середньострокових стратегій регіонального розвитку. Тим самим «інвестиційна стратегія» регіону перетворюється на набір хаотичних неперіодичних дій щодо приваблення інвесторів до реалізації окремих інвестиційних проектів або недопущення припинення діючих проектів, не має стратегічного спрямування і не сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу регіону.

2. Недосконалість інструментів розкриття внутрішнього потенціалу регіонів.

Інституційним інструментом розкриття внутрішнього потенціалу регіону є регіональні стратегії. У чинних стратегіях регіонального розвитку відсутні системний і всебічний аналіз внутрішнього потенціалу регіону та визначення способів його використання. У регіональних стратегіях присутній аналіз окремих галузей та сфер діяльності, які становлять господарську основу для даного регіону, проте він не має стратегічної спрямованості як загалом, так і в контексті підвищення інвестиційної привабливості регіонів зокрема. З тексту стратегії інвестору важко дійти висновків про можливість здійснення капіталовкладень. Відповідно, проведений у такий спосіб аналіз стану розвитку окремих галузей та сфер діяльності не сприяє розкриттю внутрішнього потенціалу регіону.

3. Падіння обсягів залучення інвестицій внаслідок погіршення соціально-економічної ситуації в країні і падіння інвестиційної привабливості регіонів Сходу України через ведення бойових дій на їх території.

За результатами 2013 р. індекс обсягу капітальних інвестицій по Україні склав 88,9 % (падіння становило 11,1 %), приріст обсягу капітальних інвестицій спостерігався лише у 6 регіонах: Вінницькій, Житомирській, Луганській, Миколаївській, Чернігівській областях та у м. Севастополь¹⁶. У 2014 р. тенденції погіршилися: за результатами 2014 р., індекс обсягу капітальних інвестицій склав 75,9 % порівняно із 2013 р. (падіння становило 24,1 %)¹⁷, приріст обсягу інвестицій спостерігався у 2 регіонах: Івано-Франківській та Хмельницькій областях. Станом на 31 грудня 2013 р. обсяг прямих інвестицій (акціонерного капіталу), внесених в економіку України, склав 56789,4 млн дол. США, що на 5,2 % більше за показник станом на 1 січня 2013 р. За результатами 2013 р. падіння обсягів інвестиційної діяльності спостерігалось лише у Вінницькій та Волинській областях¹⁸. Станом на 31 грудня 2014 року обсяги залучених прямих інвестицій (акціонерного капіталу) значно знизилися і склали 45916,0 млн дол. США¹⁹, падіння становило 19,2 % порівняно з показником на 1 січня 2014 р. і спостерігалось в усіх регіонах, крім Івано-Франківської області.

¹⁶ Капітальні інвестиції в Україні за січень-грудень 2013 року. Експрес-випуск Державної служби статистики від 24.02.2014 № 107/0/03.4вн-14 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁷ Капітальні інвестиції в Україні за січень-грудень 2014 року. Експрес-випуск Державної служби статистики від 24.02.2015 № 88/0/03.4вн-15 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁸ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2013 році. Експрес-випуск Державної служби статистики від 14.02.2014 № 88/0/03.5вн-14 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

¹⁹ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України у 2014 році. Експрес-випуск Державної служби статистики від 17.02.2015 № 71/0/03.5вн-15 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Обсяги капітальних інвестицій та прямих іноземних інвестицій по регіонах України зображені на рис. 2.1-2.2.

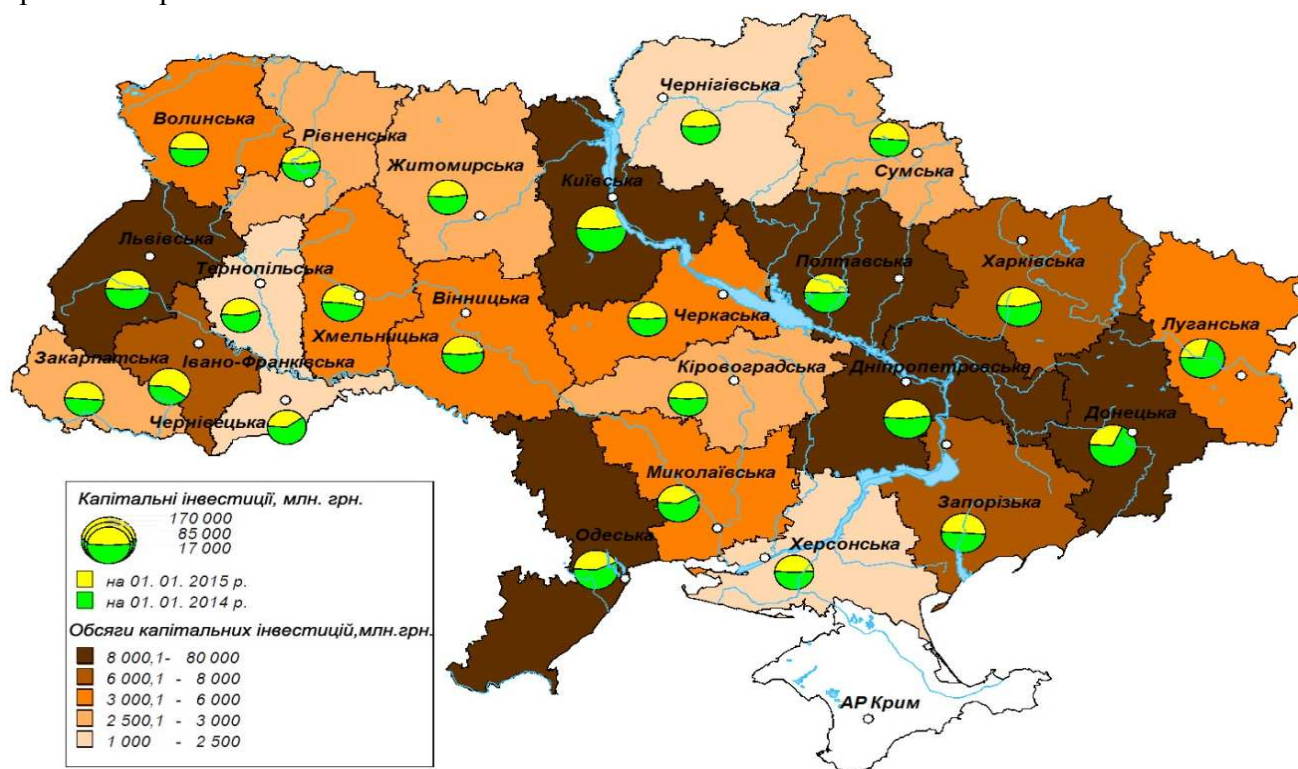

Рис. 2.1 Обсяг капітальних інвестицій за 2014 рік по регіонах України (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя)

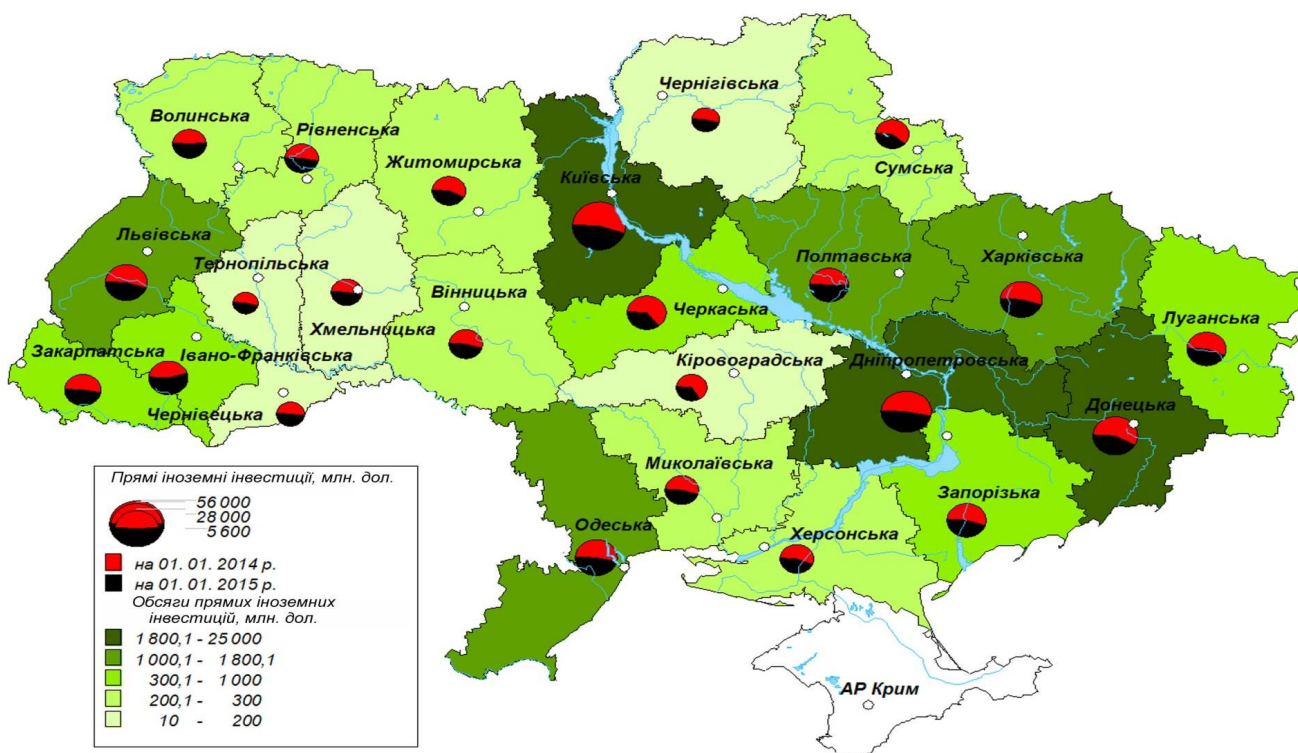

Рис. 2.2. Обсяг прямих інвестицій на 1 січня 2015 року, по регіонах України (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя)

В умовах воєнного конфлікту та дестабілізації суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в регіоні прогнозується подальше падіння обсягів залучення інвестиційних ресурсів. Від частини іноземних та вітчизняних інвесторів слід очікувати заморожування інвестиційних проектів або ж їх повної зупинки.

4. Неефективність окремих інструментів фінансування капітальних проектів.

Точковий вплив на інвестиційну діяльність чинять такі інструменти, як державні замовлення, Державний фонд регіонального розвитку, інвестиційні субвенції (згідно Бюджетного кодексу України, «субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів)»). Державні замовлення і засіб їх упровадження – державний контракт – є ефективними, оскільки сприяють діяльності окремих підприємств, які є системоформуючими для економіки регіонів і важливими для функціонування всієї галузі. Крім того, укладання державного контракту із підприємствами формує ринок збуту і тим самим сприяє розвитку економіки регіону. Значення механізмів державного замовлення полягає у включенні великого числа природних ресурсів у господарський оборот країни; заселення, сільськогосподарське й транспортне освоєння окремих територій; забезпечення міграційних потоків населення, що пом'якшує перенаселення в інших регіонах; транспортне будівництво; створення великих господарств, що фінансуються як за рахунок бюджетних, так і інвестиційних та кредитних джерел. Проте цей інструмент не набув широкого розповсюдження.

Діяльність Державного фонду регіонального розвитку поки що спрямовується на фінансування поточних, а не капітальних проектів, як це має бути згідно законодавства.²⁰ Тим самим не тільки нівелюється принцип діяльності фонду, але й поточні проекти фінансуються з джерел, які б мали спрямовуватися на капітальні проекти.

Інвестиційні субвенції залишаються механізмом ситуативного управління регіонами, їх обсяг залежить від суб'єктивних чинників. Згідно Бюджетного кодексу України, «розподіл субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів) здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, з урахуванням завдань і заходів державної стратегії регіонального розвитку, регіональних стратегій розвитку на підставі формалізованих параметрів, що базуються на фактичних та прогнозних показниках економічного та соціального розвитку відповідної території (основними з яких є показники обсягу промислового виробництва, обсягу валової продукції сільського господарства, обсягу інвестицій в основний капітал, рівня щільності населення, рівня безробіття населення, доходів населення у розрахунках на одну особу, середньомісячної заробітної плати працівників». Тобто, критерії надання субвенцій є абстрактними. Також, не унормований механізм повернення субвенцій у разі їх неефективного використання.

5. Низька ефективність розподілу інвестицій, низька віддача від інвестицій.

З року в рік спостерігається концентрація капітальних інвестицій у галузях переробної промисловості (22,1 %) та будівництва (16,6 %), а прямих інвестицій (акціонерного капіталу) з інших країн – у галузях переробної промисловості (27,4 %), фінансовій та страховій діяльності (25,1 %), оптовій та роздрібній торгівлі, ремонту автотранспортних засобів і мотоциклів (разом 13,1 %). Внаслідок надмірного нарощування інвестиційного потенціалу високозатратних галузей неможливо добитися успіху в економічному розвитку. Натомість, спостерігається і нестача капітальних інвестицій у галузях добувної промисловості і розроблення кар'єрів (12,3 %) та сільського, лісового і рибного господарства (7,3 %), а прямих інвестицій – у галузях будівництва (2,8 %), сільського, лісового та рибного господарства (1,3 %), добувної промисловості та розробці кар'єрів

²⁰ «Державний фонд регіонального розвитку». Стаття 24-1 Бюджетного кодексу України від 08.07.2010 № 2456-VI / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 50-51, ст.572 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

(3,2 %) (дані за підсумками 2014 року)²¹. Відповідно, відчувається нестача інвестиційних ресурсів у тих регіонах, у яких у структурі ВРП переважає якась одна галузь добувного сектора або сільське господарство. Брак інвестицій не дозволяє розкрити внутрішній потенціал регіонів, ефективно використати наявні ресурси і розширити ресурсні рубежі інвестиційної діяльності.

2.2. «Точкові» економічні інструменти стимулювання регіонального розвитку: реалії і можливості

Для забезпечення збалансування регіонального розвитку України поряд з іншими заходами можливо і використання таких економічних інструментів, як спеціальні режими економічної діяльності (СпРЕД). На сьогодні СпРЕД застосовуються в багатьох країнах світу для досягнення визначених цілей економічного розвитку, в тому числі і для збалансування регіонального розвитку. Проаналізувавши наявний позитивний досвід використання СпРЕД і спроектувавши його на реалії України, можливо напрацювати національну модель збалансування розвитку регіонів.

Форми запроваджуваних СпРЕД, чисельність і географія розташування їх функціональних одиниць та преференційні умови діяльності для суб'єктів господарювання, зазвичай, плануються на державному та/або регіональному рівнях за принципами необхідності і достатності для досягнення визначених цілей.

Для забезпечення суб'єктів господарювання СпРЕД фінансовими ресурсами і залучення інвестицій визначають перелік необхідних преференційних умов. Найбільш поширеними підходами до наповнення СпРЕД преференційними умовами є надання однакових умов для всіх суб'єктів господарювання однієї форми СпРЕД або поєднання однакових базових умов з додатковими індивідуальними умовами для окремих функціональних одиниць, а також індивідуальних умов для всіх функціональних одиниць. Останнім часом спостерігаються випадки створення в рамках окремих функціональних одиниць спеціальних додаткових преференційних умов для великих інвесторів. На основі наданих преференційних організаційно-економічних умов функціональні одиниці різних форм СпРЕД конкурують між собою на ринку інвестицій, як в середині країни, так і на міжнародній арені. Отже, в умовах застосування аналогічних економічних інструментів в країнах-сусідах України значення преференційної складової організаційно-економічних умов для суб'єктів господарювання вітчизняних СпРЕД може бути визначальним при конкуренції за інвестиційні потоки.

В Україні такі СпРЕД почали застосовуватися з 1995 р. у формі спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ), з 1999 р. – територій пріоритетного розвитку (ТПР), з 2000 р. – технологічних (ТП), з 2007 р. – наукових (НП) та з 2012 р. – індустриальних парків (ІП). Впродовж останніх 20 років загалом було створено 124 функціональні одиниці цих СпРЕД переважно за ініціативою регіонів. Загальнодержавної стратегії використання СпРЕД, плану щодо кількості та географії розміщення їх функціональних одиниць в Україні не було і наразі не існує. Станом на 01.01.2015 р. інвестиційно-господарська діяльність здійснюється фактично тільки в 38 функціональних одиницях (7 СЕЗ, 8 ТПР, 1 ТП, 11 НП, 12 ІП). При цьому, завершився визначений термін дії в 1 СЕЗ; вимушено скасовано закони щодо функціонування 1 СЕЗ і 7 ТПР через анексію регіону їх функціонування; завчасно припинилася інвестиційно-господарська діяльність в 3 СЕЗ та на 48 ТПР; а в 1 СЕЗ та на 9 ТПР так і не розпочиналася.

Із зазначеним вище скороченням кількості функціональних одиниць СпРЕД

²¹ Дані Державної служби статистики України за 2014 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

відбувається скорочення і кількості суб'єктів господарювання (в СЕЗ з 161 станом на 01.01.2005 р. до 80 станом на 01.01.2015 р., в ТПР з 464 до 11, в ТП з 67 до 2), кількості інвестиційних проектів (в СЕЗ з 168 до 82, в ТПР з 464 до 12, а ТП з 53 до 1). Варто підкреслити, що перші роки застосування цих СпРЕД продемонстрували високу ефективність, в результаті чого, навіть незважаючи на вкрай негативні тенденції останніх 8-9 років, узагальнені основні результати діяльності СЕЗ, ТПР та ТП свідчать про їх високу ефективність²². Зокрема, коефіцієнт виробничої віддачі інвестицій (відношення обсягу реалізованої продукції до обсягу залучених інвестицій) за період з початку реалізації інвестиційних проектів по 2012 р. по СЕЗ склав 9, по ТПР – 6,7, по ТП – 17 (по Україні – 1,7 за період 2001-2012 рр.); коефіцієнт бюджетної віддачі залучених інвестицій (відношення обсягу платежів до бюджетів та державних цільових фондів до обсягу залучених інвестицій) за період з початку реалізації інвестиційних проектів по 2013 р. по СЕЗ склав 1,1, по ТПР – 0,5, по ТП – 1,9 (по Україні – 0,5 за період 2000-2011 рр.).

Загалом за весь період функціонування суб'єктами господарювання зазначених СЕЗ, ТПР і ТП станом на 01.01.2015 р. було досягнуто наступних макроекономічних результатів (зазначимо, що системні дані щодо результатів НП та ІП наразі відсутні):

- залучено інвестицій на суму 5,2 млрд дол. США (в рамках СЕЗ майже 1 млрд дол. США, ТПР – 4,2 млрд дол. США, ТП – понад 100 млн дол. США);
- створено понад 75 тис. нових робочих місць (в рамках СЕЗ – близько 21 тис., ТПР – близько 51 тис., ТП – понад 3,5 тис.);
- сплачено до бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів понад 4 млрд дол. США (понад 1,2 млрд дол. США, ТПР – понад 2 млрд дол. США, ТП – 200 млн дол. США);
- отримано податкових та митних пільг на суму понад 1,8 млрд дол. США (в рамках СЕЗ – понад 300 млн дол. США, ТПР – 1,4 млрд дол. США, ТП – 130 млн дол. США)²³.

Організаційно-економічні умови для суб'єктів господарювання СпРЕД в Україні наразі є однаковими для всіх функціональних одиниць кожної окремої форми СпРЕД. Для суб'єктів господарювання СЕЗ передбачені державні гарантії захисту їх інвестицій, права на вивезення прибутків і інвестованого капіталу, а також можливості приймати участь у конкурсах на державні замовлення. Для суб'єктів господарювання ТПР преференції відсутні.

Для НП передбачений пріоритетний порядок розгляду їх звернень щодо державного замовлення на постачання продукції, виконання робіт і надання послуг для забезпечення пріоритетних державних потреб та можливість отримання фінансування з державного та місцевого бюджетів на розроблення та реалізацію інноваційних проектів.

Для ТП передбачене застосування прямого бюджетного фінансування, повного або часткового (до 50 %) безвідсоткового кредитування, повної або часткової (до 50 %) компенсації вартості кредитів комерційних банків, а також звільнення від сплати ввізного мита при ввезенні в Україну нових устаткування, обладнання, комплектуючих і матеріалів для реалізації проектів технологічних парків, які не виробляються в Україні, прискореної амортизації (20 %) основних фондів груп 3 і 4.

Для ІП передбачена можливість отримання коштів з державного чи місцевих бюджетів для фінансування комплексу заходів щодо вибору території індустріального парку та її облаштування на землях державної чи комунальної власності, а також звільнення керуючих компаній та учасників ІП, включених до Реєстру індустріальних

²² Перелік показників щодо визначення ефективності функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності : наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції та інших органів [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0217-05>.

²³ Дані Державної служби статистики України та Міністерства освіти і науки України.

парків, від пайової участі у розвитку інфраструктури населених пунктів у разі будівництва об'єктів у межах індустріального парку, звільнення від сплати ввізного мита за ввезення устаткування, обладнання та комплектуючих до них, які не виробляються в Україні та не є підакцизними товарами, отримання керуючими компаніями безвідсоткових кредитів (позик), цільового фінансування на безповоротній основі для облаштування ІІІ.

Такий підхід до формування преференційних умов для суб'єктів господарювання СпРЕД в Україні не працює на збалансування регіонального розвитку, оскільки СпРЕД в слабо розвинених та депресивних регіонах є менш конкурентними порівняно з розвиненими регіонами країни.

Крім того, більшість із зазначених преференційних умов в рамках українських СпРЕД не виконуються, що знижує інвестиційну привабливість України для зовнішніх інвесторів. Відповідно не забезпечується стимулювання бажаного притоку інвестицій для досягнення основних соціально-економічних завдань (зайнятість, випуск продукції, платежі до бюджетів), а сам економічний інструмент СпРЕД з дієвого і результативного перетворюється на формальний і поступово занепадає.

В цілому, СпРЕДи в Україні відзначаються низьким рівнем преференційності та конкурентності порівняно з аналогічними економічними інструментами інших країн, зокрема сусідів. В Додатку 1 наведені основні преференційні умови для суб'єктів господарювання деяких СпРЕД Молдови, Білорусії та Туреччини, які передбачають низку преференцій, у т.ч. у вигляді бюджетного фінансування, зменшення ставки і/або звільнення від сплати податкових та митних платежів. Незважаючи на складність співставлення результатів застосування СпРЕД в Україні та інших країнах через різні системи моніторингу, показники їх ефективності у країн-сусідів виглядають досить переконливо. Зокрема, за нашими підрахунками, чисельність працівників в одному Парку високих технологій Білорусії в 2012 р. склала близько 13 тис.²⁴; резиденти ОІЗ Туреччини станом на 01.01.2015 р. створили понад 1,2 млн робочих місць ОІЗ²⁵; резиденти вільних економічних зон Молдови за період 2001-2013 рр. сплатили понад 123 млн дол. США податків і зборів²⁶.

Отже, чинні форми СпРЕД в Україні за організаційно-економічними умовами для суб'єктів господарювання поступаються в конкуренції за інвестиції аналогічним економічним інструментам в інших країнах, в т. ч. сусідніх, а відсутність або надання однакових преференційних умов для всіх суб'єктів господарювання однієї форми СпРЕД послаблює конкурентні позиції для суб'єктів господарювання в депресивних та слаборозвинених регіонах країни, що об'єктивно посилює диспропорції у розвитку регіонів. В цьому контексті слід врахувати появу нових тенденцій у розвитку СпРЕД, а саме створення транскордонних структур функціональних одиниць, які дають можливість суб'єктам господарювання країн-сусідів отримати додаткові вигоди від використання новітніх технологій, робочої сили, ринків збуту тощо. Наразі вздовж кордону України та країн-сусідів ЄС вже створюються дзеркальні та транскордонні ІІІ на кшталт транскордонних структур Австрії та Угорщини, що вимагає ретельного вивчення цього досвіду і напрацювання власних підходів до їх запровадження, підготовку відповідного нормативного забезпечення.

На сьогодні Україна має можливості використати СпРЕД як ефективні економічні інструменти для збалансування регіонального розвитку. Необхідно згадати власний досвід перших років запровадження СЕЗ і ТПР, коли формування систем преференцій для їх

²⁴ Информационное общество Республики Беларусь : статистический сборник / Национальный статистический комитет Республики Беларусь. – Минск, 2013. – С.53.

²⁵ Организованные промышленные зоны Турции, что это? // Sovet Consulting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infoturk.biz/organizacionnie-promishlenie-zoni.html>

²⁶ Свободные экономические зоны. Выход для экономики Молдовы? // BusinessClass. Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.businessclass.md/%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0/Svobodnie_ekonomicheskie_zoni/

суб'єктів господарювання здійснювалося за принципом надання індивідуальних умов для окремих функціональних одиниць. Такий підхід дав одразу відчутні позитивні результати у збалансуванні регіонального розвитку. Для прикладу, депресивний регіон, яким у середині 1990-х років була Закарпатська область, після створення СЕЗ та ТПР вийшов в лідери за темпами нарощення інвестицій в Україні (на початку 2000-х років).

На особливу увагу заслуговує передовий досвід Туреччини, яка нещодавно перейшла в фіскальному стимулюванні організованих індустріальних зон (ОІЗ) з однакової для всіх однорівневої системи стимулювання, яка не змогла забезпечити необхідного припливу інвестицій в депресивні і слаборозвинені регіони, а відтак і усунути регіональні диспропорції соціально-економічного розвитку, на дворівневу диференційовану систему стимулювання з широким переліком пільг. Ця система передбачає однакові для всіх резидентів ОІЗ фіскальних пільги на першому рівні, зокрема звільнення від сплати податку на об'єднання та/або поділ земельних ділянок, податку на нерухомість. На другому рівні вона передбачає додаткові стимули для резидентів ОІЗ, перелік та інтенсивність яких залежить від рівня соціально-економічного розвитку провінції розташування ОІЗ та обраної при цьому схеми стимулювання капіталовкладень; зі зростанням рівня соціально-економічного розвитку провінції ці додаткові стимули другого рівня зменшуються. Серед них, зокрема, звільнення від сплати прибуткового податку, митних зборів, зниження ставки корпоративного податку. Загалом, сформована таким чином система фіскальних стимулів є суттєвою для резидентів ОІЗ, що забезпечує необхідний приплив інвестицій саме в депресивні і слаборозвинені регіони. В результаті спостерігається позитивна динаміка по створенню нових функціональних одиниць СпРЕД та введенню їх в експлуатацію, зокрема кількість ОІЗ у 1980 р. становила 12, у 1990 р. – 25, у 2000 р. – 70, у 2009 р. – 120, а станом на 31.03.2015 р. – 211 та ще 79 знаходяться на підготовчій стадії (здійснюється вибір місця, придбання земельної ділянки, планування або будівництво інфраструктури)²⁷.

2.3. Туризм як засіб стимулювання економічного і соціального розвитку регіонів України

Місце туристичної галузі в економіці розвинених країн світу

У ХХІ ст. в розвинених країнах світу одним із найважливіших засобів стимулювання економічного і соціального розвитку регіонів, який до того ж дозволяє ефективно використовувати внутрішні ресурси, вважається розвиток туризму та рекреації. Щорічно у світі здійснюється понад 800 млн туристичних подорожей, з яких понад 52 % – у межах Європи. Частка туризму у світовому експорті товарів і послуг становить близько 13 % (в країнах ЄС – 14 %). Туристична сфера формує понад 8 % сукупного ВВП країн ЄС і забезпечує близько 11 % від їхнього щорічного економічного зростання. Кількість робочих місць у туристичній індустрії європейських країн становить близько 12 % від загальної чисельності зайнятих²⁸.

На туризм припадає близько 12 % загальносвітового валового продукту та 7 % світових інвестицій. Безпосередньо у сфері туристичних послуг зайнято понад 260 млн осіб, що становить 10 % працюючих. У світовій системі господарства туризм сьогодні

²⁷ OSB'lerin fiziki durumu// OSB Üst Kuruluşu : офіц. веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.osbuk.org.tr/haber/images/1-osb_ler%C4%B0n_f%C4%B0z%C4%B0k%C4%B0_durumu\(4\).pdf](http://www.osbuk.org.tr/haber/images/1-osb_ler%C4%B0n_f%C4%B0z%C4%B0k%C4%B0_durumu(4).pdf)

²⁸ Бурнашов І. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі / І. Бурнашов : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183853.jsessionid=CBACCE6697D400A116E060EE2C513F8C>.

посідає провідні позиції. Більш ніж у 40 державах туризм є головним джерелом наповнення бюджету, а ще у 70 – однією з трьох основних статей²⁹. За оцінками Всесвітньої туристичної організації (ВТО), ще десять років тому туризму відводилося перше місце серед галузей світового господарського комплексу за обсягом експорту товарів та послуг, і з тих пір ці позиції не ослабли. Загальна кількість туристів (міжнародних і внутрішніх) з урахуванням екскурсантів становить понад третину населення земної кулі³⁰. За експертними прогнозами, ХХІ століття буде віком туризму.

Повноцінний розвиток туристичної і рекреаційної сфери істотно впливає на такі сектори економіки, як транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів широкого вжитку і є одним з найбільш перспективних напрямів структурної перебудови економіки. Розвиток туризму на регіональному рівні ґрунтується як на традиційних ресурсах, так і на потенціалі креативної економіки, і це дозволяє залучити такі нематеріальні фактори, як місцеві етнічні особливості, регіональний ментальний імідж, унікальну місцеву історично-культурну спадщину.

Після декількох років занепаду та рецесії світової економіки очікується, що покращення стану світової економіки сприятиме подальшому зростанню міжнародного туризму і сектора авіаперевезень. Так, у 2014 р. темпи зростання світового ринку туристичних послуг перевищили темпи зростання світової економіки. Китай, США Велика Британія та Німеччина посідають перші місця серед країн, населення країн яких надає перевагу відпочинку за кордоном. Так, у Німеччині та Великобританії показники розвитку виїзного туризму традиційно є дуже значними. В Італії, внаслідок падіння показників в'їзного туризму у 2008 р., ринок туристичних послуг поки що не вийшов на докризові показники³¹.

Серед країн ЄС у 2014 р. найбільша кількість туристів приїздила до Ісландії, Сербії, Угорщини та Іспанії³². Найшвидшими темпами зростає кількість туристів в Ісландії (з 2010 р. на 30-35 % у рік) внаслідок посилення цінової конкурентоспроможності від знецінення національної валюти в 2008-2009 рр. та активізації зусиль маркетингових кампаній. Протягом останніх 5 років у країнах ЄС витрати на закордонні поїздки на свята зросли на 25 %, у той час як кількість ділових поїздок збільшилася лише на 16 %³³. Відпочинок туристів у містах збільшився на 47 %, тоді як відпочинок на морі зріс всього на 12 %, а відпочинок у сільській місцевості, навпаки, зменшився на 10 %³⁴.

Стан розвитку туризму в Україні на сучасному етапі

Україна посідає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості природними та історико-культурними ресурсами. Так, курортні та рекреаційні території нашої країни становлять близько 9,1 млн га (близько 15 % від усієї території). На державному обліку перебуває понад 130 тис пам'яток, з яких 57206 – пам'ятки археології, 51364 – пам'ятки історії, 5926 – пам'ятки монументального мистецтва, 16293 – пам'ятки архітектури та містобудування. Також в Україні функціонує 61 історико-культурний заповідник, а експлуатаційні запаси мінеральних вод дають змогу використовувати їх в

²⁹ Дані з сайту Всесвітньої туристичної організації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unwto.org>.

³⁰ Бондаренко О.О. Державне регулювання туризму на регіональному рівні / Збірник наукових праць «Право та державне управління» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/bondarenko2.htm.

³¹ European Travel Commission (Q1/2014). European Tourism 2014 – Trends and Prospects : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etc-corporate.org/?page=report&report_id=54.

³² European Travel Commission, European Tourism 2014 – Trends and Prospects, С. 6. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.etc-corporate.org/?page=report&report_id=54.

³³ Дані з сайту World Travel Monitor / European Travel Monitor, 2014 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipkinternational.com/en/world-travel-monitorr/about-world-travel-monitor-r/>.

³⁴ IPK International, ITB World Travel Trends Report. 2014, С. 8 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.itb-berlin.de/media/itb/itb_media/itb_pdf/WTTR_Report_2014_Web.pdf.

об'ємі понад 64 тис. куб. м на добу. У туристичній галузі України на постійній основі працює понад 200 тис. ос. і близько 1 млн ос. сезонно³⁵.

Однак, за даними Світового економічного форуму, Україна наразі використовує менш ніж третину від наявного туристичного та рекреаційного потенціалу. Причина цього перш за все полягає в тому, що до останнього часу розвиток туризму розглядався в Україні як другорядний, а дії влади щодо його організаційно-економічної підтримки були безсистемними. В регіонах України розвивався переважно виїзний туризм (що сприяло розвитку іноземних туристичних компаній), частково – «зелений», рекреаційний та культурно-історичний туризм. За експертними оцінками, при повноцінному розкритті українського туристичного потенціалу надходження до бюджетів усіх рівнів можуть становити приблизно стільки ж (близько 10 млрд дол. США на рік), скільки отримують країни, спів вимірні з Україною за туристично-рекреаційним потенціалом.

Системними проблемами розвитку туристичної та рекреаційної сфери в Україні можна назвати:

- проведення АТО на території Донецької та Луганської областей, тимчасова окупація АР Крим та м. Севастополь, що не тільки унеможлиблює розвиток туристичної сфери на зазначених територіях, але й негативно впливає на перспективи туризму (перш за все в'їзного) в інших регіонах України. Зокрема, внаслідок складної економічної ситуації, викликаній проведенням АТО, об'єм виїзного ринку туристичних послуг в Україні в 2014 р. скоротився на 30-50 %³⁶, а кількість іноземних туристів внаслідок загальної нестабільності ситуації в країні суттєво зменшилась (за експертними підрахунками, на 30-60 % у залежності від регіону)³⁷;

- нераціональне використання історико-культурної спадщини і довкілля (внаслідок нестачі коштів на місцевому рівні, недостатньої екологічно орієнтованої культури туристів і місцевого населення, забруднення довкілля), недостатня охорона історико-культурних пам'яток (зокрема, внаслідок складної процедури їх включення до Державного реєстру національного культурного надбання, до якого на цей час внесено тільки 10 % від їх загальної чисельності³⁸);

- недооцінювання ролі туристичної та рекреаційної сфери в наповненні місцевого та державного бюджету (переважно це знайшло відображення у стратегіях розвитку промислових регіонів);

- недосконалість вітчизняного законодавства щодо ведення туристичного бізнесу. Зокрема, на цей час відсутнє держане регулювання і гарантування надійності та добросовісності туристичних операторів. Зазначений недолік законодавства провокує перманентне виникнення так званих «фінансово-туристичних пірамід» (наприклад, у 2010 р. туристична компанія «Карія тур» внаслідок банкрутства залишила на території Туреччини 1,8 тис. українських туристів) та призводить до «тонізації» туристичних послуг. В інших країнах ці питання врегульовані: наприклад, у штаті Каліфорнія (США) туроператор не має права отримати навіть своєї комісійної винагороди доти, доки документи, що підтверджують право на тур, не будуть отримані туристом;

³⁵ Бурнашов І. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі / І. Бурнашов : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183853;jsessionid=CBACCE6697D400A116E060EE2C513F8C>.

³⁶ 50% туристів из Украины предпочли отказаться от поездок : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/economy/20140423/345660225.html>.

³⁷ Туризм в Украине (развитие туристического бизнеса). Часть 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://socium.com.ua/2015/01/tourism-in-ukraine-development-of-tourism/>.

³⁸ Бурнашов І. Проблеми та перспективи розвитку туризму в Україні на сучасному етапі / І. Бурнашов : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article/183853;jsessionid=CBACCE6697D400A116E060EE2C513F8C>.

- відсутність чинної Концепції Державної цільової програми розвитку туризму. Зокрема, схвалена у 2013 р. Концепція Державної цільової програми розвитку туризму та курортів на період до 2022 р. була визнана такою, що втратила чинність через оптимізацію державних цільових програм і національних проектів та економію бюджетних коштів³⁹;

- проблеми з дієвою управлінською вертикаллю у туристичній сфері. Так, якщо на загальнодержавному рівні функціонує Міністерство культури України, то на регіональному рівні у складі обласних державних адміністрацій управління культури та туризму (зазвичай створені на базі управлінь культури) займаються переважно фінансуванням роботи бібліотек, музеїв та театрів, привертаючи недостатню увагу власне туризму та рекреації. У частині обласних державних адміністрацій проблематикою туризму взагалі займаються різні підрозділи (наприклад, за стратегію розвитку туризму може відповідати одне управління, за готелі – друге, за якість послуг і безпеку туристів – третє), що перешкоджає злагодженості роботи;

- недостатня представленість туристичного та рекреаційного бізнесу на сайтах місцевих органів влади й самоврядування. Так, туристичній сфері приділено окрему рубрику на сайтах Івано-Франківської⁴⁰ і Тернопільської⁴¹ облдержадміністрацій, Одеської⁴² та Львівської⁴³ міських рад. Однак на сайтах більшості обласних державних адміністрацій східних і центральних регіонів України туристичній та рекреаційній сфері взагалі не приділяється уваги;

- недостатня кількість добре прорекламованих та підготованих масових заходів (на зразок Євро-2012), з якими безпосередньо пов'язаний розвиток туризму. Так, за даними Кабінету Міністрів України, заходи з Євро-2012 відвідало приблизно 1,8 млн іноземних туристів (на 43 % більше, ніж у 2011 р.⁴⁴), кожен з яких залишив у країні у середньому 400 дол. США, що дозволило Україні заробити на туризмі приблизно 1,5 млрд дол. США. Однак інші подібні заходи (наприклад, «Октоберфест») лишаються недостатньо прорекламованими та занадто дорогими для відвідувачів, а тому й відносно малочисельними (наприклад, у 2013 р. «Октоберфест» у Києві відвідало близько 10 тис. осіб, більшість з яких були киянами⁴⁵, а у 2014 р. кількість відвідувачів була ще меншою);

- відсутність ефективної державної підтримки як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях малим та середнім підприємцям, які працюють у туристичній та рекреаційній сфері;

- недостатня реклама вітчизняного туристичного продукту як всередині країни, так і за кордоном;

- відсутність соціального туризму, що при низькому рівні доходів значної частини населення унеможливорює для них такий спосіб відпочинку.

Згідно оновленої *Державної стратегії регіонального розвитку до 2020 року (ДСРР-2020)*⁴⁶, серед цілей державної регіональної політики (у додатку 2 до ДСРР-2020) наявні

³⁹ Постанова Кабінету міністрів України «Деякі питання оптимізації державних цільових програм і національних проектів, економії бюджетних коштів та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» № 71 від 5 березня 2014 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-2014-%D0%BF>.

⁴⁰ Івано-Франківська обласна державна адміністрація. Туризм Прикарпаття. Статистика : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/?q=page&id=21454>.

⁴¹ Управління з питань туризму та курортів Тернопільської обласної державної адміністрації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ternotour.com.ua/>.

⁴² Офіційний туристический портал г. Одесси. Отдел туризма Управления культуры и туризма Одесского городского совета : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.odessatourism.in.ua/>.

⁴³ Офіційний туристичний сайт м. Львова : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv.travel/>.

⁴⁴ За время Евро-2012 Украину посетили 1,8 мл туристов : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/top/show/kolesnikov-za-vremya-evro-2012-ukrainu-posetili-2-mln-turistov-03072012152000>.

⁴⁵ Октоберфест Киев 2014 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doroga.ua/Pages/Events.aspx?EventID=550>.

⁴⁶ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова

ціль «Рациональне використання природно-ресурсного потенціалу, збереження культурної спадщини та найцінніших природних територій» і ціль «Удосконалення системи стратегічного планування регіонального розвитку на загальнодержавному та регіональному рівні». Крім ДСРР-2020, діяльність туристичної та рекреаційної сфери визначається Законом України «Про туризм»⁴⁷ та Законом України «Про курорти»⁴⁸, у яких регіональну специфіку функціонування сфери туризму унормовано недостатньою мірою. У стані розгляду перебуває проект Закону України «Про землі рекреаційного призначення», у якому регіонам приділено дещо більшу увагу.

Чинні *стратегії розвитку регіонів України* приділяють різну увагу туристичній та рекреаційній сфері, подекуди недостатню, тим самим ставлячи під загрозу досягнення визначених ДСРР-2020 цілей регіонального розвитку (див. Додаток 2).

У частині регіональних Стратегій туризм займає провідне місце. Наприклад, у Стратегії економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004-2015 роки»⁴⁹ серед стратегічних напрямів розвитку регіону особливо виокремлено туристично-рекреаційну сферу. У стратегії розвитку Закарпатської області до 2015 року⁵⁰ туристичну діяльність визначено одним з пріоритетних напрямів. У Стратегії економічного і соціального розвитку Київської області до 2015 року⁵¹ метою розвитку туристично-рекреаційної сфери визначено зміцнення туристсько-екскурсійного та санаторно-курортного обслуговування. Зокрема, очікуваними результатами розвитку туристичної сфери Київської області є: збільшення чисельності туристів з 19,4 тис. ос. у 2005 р. до 80 тис. ос. у 2015 р.; збільшення кількості готелів з 40 од. у 2004 р. до 50 од. у 2015 р.; кількість санаторно-курортних закладів у 2015 р. повинна досягти 150-160 од., а їх місткість – скласти 22-23 тис. місць.

У деяких Стратегіях передбачено навіть розвиток таких особливих видів туризму, як зелений, сільський, екологічний, екстремальний. Наприклад, у Стратегії економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки⁵² передбачено підтримку розвитку сільського туризму та деяких елітних видів відпочинку (зокрема, яхт-клубів і мисливства). У Стратегії розвитку Львівської області до 2015 року⁵³ особливе місце приділено промоції сільського, зеленого, гірського та екстремального туризму. У Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року⁵⁴ передбачено підтримку таких напрямків туризму, як пригодницький, екологічний, культурно-пізнавальний, паломницький. У Стратегії соціально-економічного розвитку Чернігівської області до 2015 року⁵⁵ виокремлено перспективні для Чернігівщини екскурсійний, відпочинковий, сімейний, водний та вік-ендовий туризм.

Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.

⁴⁷ Закон України «Про туризм» № 324/95-ВР від 15 вересня 1995 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.

⁴⁸ Закон України «Про курорти» № 2026-III від 05 жовтня 2000 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.

⁴⁹ Стратегія економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004-2015 роки : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua/node/29409>.

⁵⁰ Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/135.htm>.

⁵¹ Стратегія економічного і соціального розвитку Київської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koda.gov.ua/strategija_rozvitku_regionu.

⁵² Стратегія економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua/start.php?q=Comitet/Ua/rozv/socrozv.html>.

⁵³ Стратегія розвитку Львівської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Statistics/ukr/nauka/strat_05_1.pdf.

⁵⁴ Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/main/ua/publication/content/2246.htm>.

⁵⁵ Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cg.gov.ua/index.php?id=3959&tp=0>.

В іншій частині регіональних Стратегій (зокрема, Донецької, Луганської, Житомирської, Полтавської та Харківської областей) туризм не вважається важливим напрямком розвитку. Так, у Стратегії соціально-економічного розвитку Донецької області до 2015 року⁵⁶ про туризм згадується тільки серед переліку потенційних внутрішніх переваг регіону. У Стратегії економічного та соціального розвитку Луганської області на період до 2015 року пріоритетні напрями розвитку туризму подаються без визначення конкретних показників (чисельність туристів, кількість підприємств готельного господарства, санаторіїв та закладів відпочинку)⁵⁷. У Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року розвиток туризму передбачено лише в якості окремого напрямку державно-приватного партнерства⁵⁸.

Серед пріоритетних для розвитку туризму об'єктів у регіональних Стратегіях зазвичай виокремлюють унікальні історико-архітектурні пам'ятники (наприклад, у Волинській області – Успенський собор, Троїцький костел, Вознесенська та Георгіївська церкви; в Одеській області – Одеський національний академічний театр опери та балету, руїни античних міст Тіра та Ніконія), географічні об'єкти (наприклад, у Тернопільській області – Національний заповідник «Замки Тернопілля», природний заповідник «Медобори»; у Херсонській області – заповідник «Асканія Нова») та об'єкти рекреаційного призначення (наприклад, у Херсонській області – «Гола Пристань» та «Арабатська Стрілка»; у Хмельницькій області – курорти мінеральних вод «Нафтуся» та «Миргородська»).

Досвід країн Європи у регулюванні туристичної та рекреаційної сфери на регіональному рівні. Інституційні та фінансові інструменти регулювання

Обравши своїм стратегічним курсом інтеграцію до структур Європейського Союзу, Україна має виконати ряд умов, серед яких не останнє значення займає забезпечення стабільного розвитку регіонів. Це є одним із принципів Декларації щодо регіоналізму, ухваленої Асамблеєю Європейських регіонів у 1996 р.⁵⁹, де вказано, що регіони мають взяти на себе відповідальність у галузях економіки, культури й туризму. Таке положення відтворене також у Європейській хартії місцевого самоврядування. Отже, наша держава повинна привести інституційні механізми розвитку туризму у відповідність до тих, що використовуються у країнах ЄС. Зокрема, доцільно застосувати європейський досвід щодо розробки та впровадження цільової програми, пов'язаної з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій у сфері туризму. Особливо перспективним, на думку європейських експертів, є електронна торгівля у сфері оздоровчо-рекреаційного туризму (що ґрунтується на високій мобільності споживачів цього сегменту туристичних послуг). Також задля успішного розвитку туризму в регіонах України необхідно прискорити процес модернізації організаційно-економічних засад державної підтримки туристичної сфери. Насамперед, йдеться про створення розвиненого конкурентного середовища та недопущення монополізації у цій сфері.

У світі сформувалося декілька типів моделей участі держави в організації й регулюванні розвитку туристичної діяльності регіонів; для України найбільш прийнятною може бути модель управління, притаманна таким європейським державам, як Франція,

⁵⁶ Стратегія соціально-економічного розвитку Донецької області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua/?lang=ru&sec=03.04&iface=Public&cmd=view&args=id:1097>.

⁵⁷ Стратегія економічного та соціального розвитку Луганської області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loga.gov.ua/oda/about/depart/economy/se-state/str-dev/>.

⁵⁸ Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/uk/article/static/id/243>.

⁵⁹ Декларація щодо регіоналізму в Європі. Асамблея європейських регіонів [Електронний ресурс].-Режим доступу: [http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR_UKR AINE\[1\].pdf](http://www.aer.eu/fileadmin/user_upload/PressComm/Publications/DeclarationRegionalism/.dam/110n/ua/DR_UKR AINE[1].pdf)

Іспанія, Великобританія, Італія. Її суть в тому, що питання розвитку туристичної діяльності в країні вирішуються на рівні відповідного галузевого підрозділу певного багатогалузевого міністерства. При цьому підрозділ такого міністерства, що відповідає за розвиток туризму в країні, діє у двох напрямках: вирішує або регламентує загальні питання державного регулювання (розробка нормативно-правової бази, координація діяльності регіональної представницької й виконавчої влади, міжнародне співробітництво на міждержавному рівні, збирання й обробка статистичної інформації) та спрямовує й координує маркетингову діяльність (участь у виставках і міжнародних об'єднаннях у туристичній сфері, управління туристичними представництвами своєї країни за кордоном)⁶⁰.

Європейська політика підтримки туристичної сфери передбачає, перш за все, проведення роз'яснювальної роботи серед туристичних агенцій та операторів. Така політика будується на тому, що туристичним організаціям рекомендовано дотримуватися наступних принципів у своїй діяльності:

- забезпечення навчання співробітників туристичних компаній. Це стосується всіх співробітників, які залучені до надання послуг безпосередньо споживачам з метою забезпечення задовільного рівня надання послуг;

- проведення політики задоволення споживачів, яка включає відслідковування усіх скарг, реагування на них та забезпечення проведення споживачами оцінки наданих послуг;

- ведення документальної підтримки надання послуг;

- висвітлення інформації у доступній і повній для споживача формі. Така інформація має включати дані про місцеві традиції, послуги та товари, доступність окремих послуг (пошта, банки), екологічна ситуація;

- забезпечення упевненості, що ця інформація правильна, доступна, зрозуміла і викладена мовою, зрозумілою споживачам даної туристичної послуги^{61,62}.

Із метою поширення знань та практики щодо розвитку екологічного туризму у країнах ЄС діяв проект Еколнет (Екологічна туристична мережа, Ecolnet), який керувався Європейською комісією. Цей проект був розроблений відповідно до Світових критеріїв екологічно безпечного туризму від Світової Ради екологічно безпечного туризму (Global Sustainable Tourism Council, GSTC). Він виконав такі завдання: створив Екологічну туристичну мережу, яка поєднала інтереси різних зацікавлених сторін у сфері розвитку екологічно безпечного туризму, запровадила інноваційні інструменти та навчальні продукти для поширення знань всередині мережі, запровадила сертифікати якості через запровадження європейських екотуристичних стандартів маркування (European Ecotourism Labelling Standards)⁶³.

Новітньою тенденцією є забезпечення розвитку туризму у контексті дотримання параметрів екологічно безпечного розвитку. У зв'язку з цим у 2012 р. було розроблено проект Європейської хартії екологічно безпечного туризму на захищених територіях (European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas) (далі – Хартія). Вона виступає як практичний інструмент забезпечення збалансованого економічного, соціального та розвитку навколишнього середовища через туризм на захищених територіях у Європі. Хартія унормовує визначення цих самих захищених територій і проведення на них заходів щодо забезпечення сталого розвитку. Хартія була розроблена групою фахівців, що

⁶⁰ Биркович В.І. Удосконалення державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні / В.І. Биркович // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №4(5). – С.157-163.

⁶¹ Рекомендації Єврокомісії для Принципів якості у сфері туризму : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2014:0085:FIN:EN:PDF>.

⁶² Принципи якості у сфері туризму у Європі : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/tourism/quality-label/index_en.htm.

⁶³ Європейська екотуристична мережа / European Ecotourism Network : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ecotourism-network.eu/en-about-us/en-ecolnet>.

представляють захищені території, туристичну індустрію, і реалізується Федерацією Регіональних природних парів у Франції під егідою Федерації Європарк (EUROPARC Federation) – всеєвропейською неурядовою організацією, яка проводить роботу на захищених територіях⁶⁴.

Основними цілями Хартії є наступні:

- підвищення рівня поінформованості щодо принципів функціонування захищених територій як базової частини нашої спадщини, яка повинна бути збережена для нинішніх і майбутніх поколінь;

- покращення рівня екологічності у розвитку та управлінні туризмом на захищених територіях, що враховує потреби довкілля, місцевих мешканців, місцевих підприємців та відвідувачів цих територій.

Захист і покращення природної і культурної спадщини через туристичні послуги і для подальшого розвитку туризму, однак з метою недопущення зникнення цієї спадщини через «надмірний туризм» передбачає вжиття комплексу заходів:

- моніторинг впливу туризму на флору й фауну на захищених територіях. Якщо буде встановлено, що туристичні послуги порушують баланс у природі, доступ туристів до цих територій буде обмежено;

- заохочення видів діяльності, у т.ч. туристичної, яка підтримує збереження історичної спадщини, культури й традицій – проведення фестивалів, ярмарків, різних заходів щодо популяризації спадщини та культурний надбань, і розробка відповідних інструментів його підтримки;

- захист природних ресурсів за допомогою інструментів, які контролюють і знижують рівень туристичної діяльності, що може погіршити якість ландшафту, води й повітря, а також знижують рівень використання невідновлюваних джерел енергії, перешкоджають забрудненню довкілля й надмірному шуму. Схвалюється співробітництво екологів із місцевою владою у напрямку розробки програм використання води, енергії і земельних ресурсів;

- залучення туристів та відвідувачів до проведення заходів зі збереження культурної, історичної спадщини та довкілля⁶⁵.

Звісно, розробники Хартії усвідомлюють, що кожна захищена територія різна, тому стратегічні пріоритети й програми їх реалізації визначаються на місцях, використовуючи вказані цілі як орієнтири. Однак, з метою досягнення співвимірності оцінки туризму та природоохоронної діяльності на різних територіях було розроблено десять принципів, дотримання яких спрямоване на забезпечення розвитку захищених територій⁶⁶:

1. Залучення усіх зацікавлених сторін – усіх, хто має відношення до розвитку туризму всередині і навколо захищеної території – місцевої влади, екологічних організацій, представників туристичної індустрії – до розвитку і управління цієї території.

2. Підготовка та упровадження стратегії екологічно безпечного туризму і плану її реалізації на захищених територіях, що включає:

- визначення території, яка стане захищеною;
- оцінка культурної, природної, історичної спадщини, туристичної інфраструктури, економічної та соціальної ситуації на даній території, включаючи визначення прогностичних показників;

⁶⁴ Європейська хартія екологічно безпечного туризму на захищених територіях / European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.european-charter.org/home/>.

⁶⁵ Європейська хартія екологічно безпечного туризму на захищених територіях / European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.european-charter.org/home/>.

⁶⁶ Принципи Європейської хартії екологічно безпечного туризму на захищених територіях : [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.european-charter.org/become-a-charter-area/charter-principles>.

- оцінка показників поточних та майбутніх відвідувань території;
- визначення стратегічних цілей розвитку й управління туризмом, що включають збереження й покращення довкілля й спадщини, економічний і соціальний розвиток, покращення якості життя мешканців, підвищення якості надання туристичних послуг;
- план реалізації цих цілей;
- визначення ресурсів та учасників реалізації стратегії;
- моніторинг результатів реалізації стратегії.

3. Захист та підтримка природної та культурної спадщини через надання туристичних послуг і захист територій від надмірного «освоєння» туристами за допомогою: моніторингу стану довкілля, підтримки видів діяльності, яка забезпечує збереження спадщини, культури, традицій, зменшення обсягів активності, яка завдає шкоди довкіллю, повітрю та воді, використовує невідновлювальні джерела енергії, забруднює довкілля, сприяння тій діяльності, яка зберігає довкілля.

4. Забезпечення туристів та відвідувачів послугами високої якості, задоволення особливих потреб та надання послуг споживачам із особливими потребами, підтримка ініціативності щодо покращення якості послуг.

5. Взаємодія з відвідувачами й туристами стосовно надання послуг та покращення їх якості, зокрема стосовно створення якихось особливих, автентичних туристичних продуктів, поширення інформації про туристичні продукти, проведення лекцій серед туристів та відвідувачів, у тому числі школярів, стосовно туристичних послуг.

6. Сприяння розвитку спеціальних туристичних продуктів, видів діяльності, заходів, які включають ознайомлення з природою та спадщиною.

7. Проведення тренінгів і навчальних програм серед працівників туристичного бізнесу задля подальшого підвищення рівня знань щодо захищеної території серед зацікавлених осіб, відвідувачів і туристів.

8. Досягнення упевненості, що туризм підтримує і не знижує якість життя мешканців, за допомогою: залучення місцевих громад до планування розвитку туризму у даній місцевості, забезпечення належної взаємодії між працівниками захищеної території, місцевими жителями й туристами, усунення конфліктів у цій сфері.

9. Підвищення рівня вигоди від туризму для місцевої економіки через забезпечення продажу продукції місцевих виробників (продуктів харчування, промислів, місцевих послуг) для відвідувачів і самих місцевих виробників, забезпечення зайнятості мешканців території у сфері туризму.

10. Моніторинг впливу туристичних потоків з метою зниження шкідливого туристичного впливу за допомогою визначення кількості туристів та частоти відвідувань, формування плану відвідувань, сприяння пішим прогулянкам до туристичних цікавинок, використанню туристами громадського транспорту й велотранспорту на противагу приватним автомобілям, контроль за розміщенням нових туристичних продуктів.

Фінансова допомога для суб'єктів туристичної діяльності в країнах ЄС може бути в різних формах. Серед основних видів державної фінансової допомоги виділяють наступні:

- зниження ціни інвестицій у туристичні проекти, що враховує надання позик за вигідними відсотковими ставками (уряд відшкодовує різницю між фіксованою процентною ставкою й ринковою);
- продаж, оренда землі або інфраструктури за ціною нижче ринкової;
- податкові пільги, захист від подвійного оподаткування завдяки укладанню угод з іншими країнами;
- зниження мита, прями субсидії або надання гарантій на інвестиції з метою залучення іноземних інвесторів.

Уряди країн ЄС гарантують надання позики або репатріацію капіталу та прибутку, стежить за тим, щоб зазначені види заохочень були використані за призначенням та

проекти відповідали цілям, на які були виділені гроші⁶⁷.

Напрямки регулювання розвитку туристичної та рекреаційної сфери на регіональному рівні в Україні

Комплексний розвиток туризму як на державному, так і на регіональному рівнях передбачає вжиття низки регулятивних заходів. Реалізація державної політики розвитку туризму на регіональному рівні здійснюється шляхом:

- визначення пріоритетних напрямів туристичної діяльності;
- залучення громадян до раціонального використання вільного часу (змістовний відпочинок, ознайомлення із історико-культурною спадщиною, організація рекреації, оздоровлення);
- удосконалення нормативно-правової та податкової бази, адаптації її до світових стандартів і контролю за дотриманням законодавства;
- упровадження пільгових умов для малозабезпечених верств населення;
- стимулювання інвестицій у туризм і розвиток туристичних ресурсів;
- гарантування безпеки туристів, захисту їхніх прав, інтересів і майна;
- організація й розвиток системи наукового забезпечення туризму, підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів для сфери туризму;
- ліцензування туристичної діяльності, стандартизація та сертифікація туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу;
- встановлення єдиної системи статистичного обліку та звітності у сфері туризму та курортно-рекреаційного комплексу;
- розвиток співробітництва з іншими країнами і міжнародними туристичними організаціями;
- участь в розробленні та реалізації міжнародних програм розвитку туризму.

До основних пріоритетних напрямів державної політики розвитку туризму належать:

- удосконалення правових засад регулювання туристичних відносин;
- сприяння становленню туристичного бізнесу як високорентабельної галузі економіки;
- заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму та створення нових робочих місць;
- сприяння розвитку в'їзного та внутрішнього туризму, сільського та екологічного (зеленого) туризму;
- розширення міжнародного співробітництва у сфері туристичної діяльності та утвердження України на світовому туристичному ринку;
- гармонізація законодавства України про туризм до стандартів ЄС та світових вимог, створення нормативної бази функціонування систем стандартизації та сертифікації робіт і послуг у туристичному бізнесі;
- відновлення та охорона туристичних ресурсів через економічні заходи впливу⁶⁸.

Специфіка регіонів визначає можливість використання у кожному конкретному випадку для регулювання розвитку сфери туризму певного набору методів, важелів і стимулів, що зумовлені на державному рівні, але відповідальність за формування й ефективне їхнє використання покладається на місцеві органи влади.

Для збору й накопичення інформації по регіону в сфері туризму, згідно зарубіжного досвіду, доцільно створити систему інформаційно-аналітичного забезпечення туристичної діяльності, яка б виконувала такі завдання:

⁶⁷ Биркович В.І. Удосконалення державного регулювання розвитку туризму на регіональному рівні / В.І. Биркович // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №4(5). – С.157-163.

⁶⁸ Биркович В.І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Биркович Віктор Іванович; Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

- започаткування та розвиток обчислювальних регіональних мереж, які мають забезпечувати доступ до регіональних банків даних максимальній кількості користувачів;
- створення та введення регіональних баз даних ліцензійної, економічної, соціальної, організаційно-довідкової, екологічної та іншої інформації туристичної індустрії;
- забезпечення доступу до загальнодержавних та міжнародних інформаційно-обчислювальних систем баз даних у сфері туризму.

Для стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони довкілля під час здійснення туристичної діяльності, доцільно:

- надавати пільги в оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян, якщо вони здійснюють заходи щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля, перехід на маловідходні, ресурсо- та енергозберігаючі технології, організують виробництво й упроваджують очисне обладнання та устаткування для утилізації й знешкодження відходів, а також прилади контролю за станом довкілля та джерелами викидів забруднюючих речовин, виконують інші заходи, спрямовані на поліпшення охорони довкілля;

- звільнити від оподаткування фонди охорони довкілля;

- надавати на пільгових умовах позички для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

- запровадити обов'язкове екологічне страхування з урахуванням нормативів рекреаційного навантаження на природне середовище (рівень рекреаційного навантаження має визначатися для кожного регіону за результатами добровільного чи обов'язкового екологічного аудиту)⁶⁹.

Важливим засобом економічного стимулювання господарської діяльності та залучення інвестицій є удосконалення податкової політики у сфері туризму, зокрема у напрямках спрощення обчислювальної бази оподаткування, диференціації принципів оподаткування за видами туризму, зниження податкового тиску на туристичні фірми, визначення початкових сум доходів від туристичної діяльності, що не обкладаються податками.

З метою стимулювання туристичної діяльності доцільне запровадити ряд нових податкових пільг⁷⁰, зокрема:

- звільнити від оподаткування суму прибутку, накопичену за певний період часу, з метою подальшого розвитку сфери діяльності;
- звільнити від податку на прибуток недержавні юридичні особи, які спрямовують частину прибутку до фонду підтримки підприємництва та аналогічних державних фондів;
- надавати пільги в оподаткуванні доходів комерційним банкам, що надають кредити на розвиток особливо важливих для регіону підприємств сфери туризму.

⁶⁹ Биркович В.І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Биркович Віктор Іванович; Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

⁷⁰ Биркович В.І. Державне регулювання сфери туризму на регіональному рівні : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Биркович Віктор Іванович; Гуманітарний ун-т «Запорізький ін-т держ. та муніципального управління». – Запоріжжя, 2007. – 20 с.

3. Регіональний вимір євроінтеграційних намірів України

3.1. Регіональний розвиток країн ЄС та перспективи запровадження принципів просторового розвитку в Україні

В останні роки зростає наукове та практичне значення просторового підходу до аналізу соціальної, економічної та екологічної реальності регіональної системи. Дослідницький інтерес до питань просторового розвитку виникає на основі усвідомлення обмеженості традиційного підходу, за яким поділ території на частини відбувається у двовимірному просторі, і необхідності розгляду її у тривимірному просторі. Структуризація економічної системи за ознакою «простір» повинна базуватися на уявленні про фізичний простір, який включає в себе частину твердої поверхні землі (територія), водної (акваторія), частину повітряного простору, співвіднесеної з певною територією чи акваторією (аероторія), а також внутрішню частину земного простору (надра). Метою такої структуризації економічної системи є необхідність відходу від обмежень, накладених на розгляд економіки в рамках територіальної та пов'язаної з нею регіональної структури.

Просторовий розвиток як фундаментальне явища, яке визначає весь лад діяльності людини й людства, став предметом філософських осмислень ще в останню чверть XIX ст. Тоді у європейській культурі загострився інтерес до осмислення просторового розвитку. У той період, що став епоєю бурхливої урбанізації, концентрації економіки, політики й культурного життя та створення нових засобів зв'язку, тема співвідношення й взаємозалежності просторового й часового аспектів людського існування ставала все більш актуальною. Термін «просторовий розвиток» утвердився в Європі, Канаді, а потім у США до початку 70-х років XX ст., хоча вживався ще з початку 30-х рр.

У «просторовому розвитку» оперують поняттями «центр – периферійні зв'язки», що і прив'язує питання просторового розвитку до питань регіонального розвитку. Відмінною рисою просторового напрямку регіональної науки є відхід від розгляду території у контексті адміністративного поділу і перехід до розгляду території на основі укрупненого поділу на макрорегіони у рамках процесів регіональної інтеграції, збалансованості соціально-економічного розвитку регіонів, міжрегіонального і транскордонного співробітництва. У поняття «просторового розвитку» вкладаються поняття необхідності збереження цілісності країни під впливом зовнішніх та внутрішніх відцентрових чинників, намагання дотримуватися монополярної схеми з метою зручності управління територіями, створення сильних зв'язків по напрямках «центр-регіони» і «регіон-регіон».

Грунтуючись на просторовому підході до питань регіонального розвитку, можна вирішити ключові питання територій. Серед них – формування дієвої регіональної політики у її територіальному, а не лише загальнодержавному підході, укрупнення адміністративно-територіальних одиниць, виявлення точок зростання, побудова ефективної транспортної логістики й фінансової системи, узгодження політик у сфері освіти, посилення ресурсного забезпечення окремих територій, підвищення ефективності транспортних комунікацій, формування ринку праці та політики міграції, узгодження вітчизняних інструментів територіального планування з європейськими.

Поняття «просторовий розвиток» одразу ж було міцно прив'язано до змісту «стратегічного планування» через інструментальне поняття «просторове планування». На просторовому підході ґрунтується планування регіонального розвитку, що поєднує у собі планування освоєння земельних ресурсів, розвиток міст, регіонів та сіл, планування транспортної системи та довкілля, економічний розвиток громад.

Існує декілька визначень «просторового планування», самим ранніх з яких є визначення, представлене у Європейській хартії регіонального/просторового планування

(*Торремоліноська Хартія*), ухваленої у 1983 Європейською конференцією міністрів, відповідальних за регіональне планування (СЕМАТ): «Регіональне/просторове планування» – це географічний вираз економічної, соціальної, культурної та екологічної політики суспільства. Також, це наукова дисципліна, адміністративна техніка та політика, що розвинулась як міждисциплінарний підхід для забезпечення збалансованого регіонального розвитку, і також це фізична організація простору відповідно до загальної стратегії.

Тобто просторове/регіональне планування – це діяльність, яка впливає на територіальну структуру для управління територіальним розвитком і здійснення координації секторальних (галузевих) політик з метою недопущення зіткнення їх інтересів⁷¹. Торремоліноська хартія проголошує принципи національних політик країн Європи, розроблені з метою вдосконалення регіональної політики країн – членів ЄС, а також спрямовується на вирішення проблем, що сягають за межі компетенції окремо взятої країни, і це сприяє формуванню почуття спільної ідентичності у європейських країнах. У цьому документі проголошена потреба в демократичному, всебічному, функціональному плануванні регіонального розвитку, і також поставлені основні цілі та визначені принципи регіонального планування: збалансований розвиток регіонів, покращання якості життя, відповідальне управління ресурсами та захист довкілля, раціональне використання землі. При досягненні цих цілей враховується: координація між різними секторальними (галузевими) політиками та координація між різними рівнями прийняття рішень і вирівнювання фінансових можливостей.

Логіка просторового підходу, який розуміється як ключовий підхід до завдань планування та управління, не вбудовувалася в існуючу конструкцію управління, що робило непродуктивними будь-які спроби налагодити відповідну роботу всередині діючих органів влади. Новий вид діяльності потребував нової інституційної оформленості, що виразилося в ухваленні нових документів стосовно питань просторового розвитку. Заходи Ради Європи, пов'язані з просторовим плануванням, було розпочато ще у 1970 році у м. Бонні шляхом проведення зазначеної вище першої Європейської конференції міністрів, відповідальних за регіональне планування (СЕМАТ). А документ «*Європейські перспективи просторового розвитку*» (далі – «*Перспективи*») був підписаний міністрами, відповідальними за регіональне планування у країнах-членах ЄС, вже у 1999 р. Незважаючи на те, що «Перспективи» не мають юридичного впливу на політику ЄС, а ЄС не є відповідальним за просторове планування, «Перспективи» певною мірою впливають на політику просторового планування у європейських регіонах і сприяють координації секторальної (галузевої) політики ЄС.

Складовим елементом реалізації політики просторового розвитку є участь громадськості. Підтримка громадськості має важливе значення для управління розвитком регіонів на основі принципів сталого розвитку. Ще на початку 1983 р. Європейська хартія регіонального/просторового планування (далі – Хартія) привернула увагу до необхідності активної участі громадськості в процесі просторового планування, що було підтверджено протягом наступних років конкретним досвідом. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (2002) щодо Керівних принципів сталого просторового розвитку Європейського континенту ще раз наголосила на важливості ефективної участі громадськості в реалізації політики просторового розвитку. У цій Рекомендації було зазначено, що консенсус в суспільстві відіграє важливе значення для успішної реалізації місцевих та регіональних ініціатив, а також створення привабливого середовища для зовнішніх інвесторів та економічних гравців. Залучення молодого покоління до процесу планування також збільшує шанси щодо вироблення довгострокової політики планування розвитку

⁷¹ Основоположні принципи сталого просторового розвитку Європейського континенту /Європейська конференція міністрів регіонального планування (СЕМАТ) [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.coe.int/t/dgap/localdemocracy/cemat/VersionPrincipes>

територій.

Принципами просторового розвитку у Хартії було визначені такі:

- просторовий розвиток є вирішальним чинником для досягнення цілей економічної та соціальної згуртованості;
- чинна компетенція інституцій, відповідальних за політику Співдружності, не змінюється. «Перспективи» впливають на політику Співдружності у територіальному аспекті, однак без створення спеціальних відповідальних інституцій;
- головна мета «Перспектив» – досягнення параметрів сталого збалансованого розвитку;
- головна мета має бути сформована існуючими інституціями і не матиме юридичного впливу на країни-члени ЄС;
- головна мета має відповідати принципу субсидіарності;
- кожна країна – потенційний член Співдружності – повинна враховувати «Перспективи» у своїй внутрішній політиці.

Поступово сформувалися *секторальні (галузеві) політики у рамках політики ЄС*, які реалізуються на основі принципів просторового розвитку.

1. *Політика конкуренції громад.* Політика конкуренції громад є ключовою в інтеграції окремих національних ринків у єдиний європейський ринок. Серія правил діяльності визначається на рівні громад; ці правила стосуються, у тому числі, заборони утворювати картелі і зловживати на ринках підприємств-монополістів, контролю за злиттям і поглинанням підприємств. Серія цих правил створює рамки, у межах яких громадам надається допомога від держави (кошти державного бюджету).

2. *Політика побудови транс'європейської мережі.* Угода про ЄС зобов'язує громади організовувати і розвивати транс'європейську мережу у сфері транспорту, телекомунікацій, енергетичної інфраструктури. Це зобов'язання, зокрема, означає необхідність для громади організувати дію якоїсь окремої системи із переліку зазначених (транспортної, телекомунікаційної, енергетичної), а також поширювати принципи економічної та соціальної згуртованості між громадами. Щоб виконати це завдання, мають бути покращені зв'язок між національними мережами, так само як і доступ громадян до мереж, особливо у сфері охоплення послугами транспорту та зв'язку острівних, анклавних та периферійних територій, з одного боку, та центральних регіонів, з іншого.

3. *Політика функціонування структурних фондів* – зокрема, Європейського фонду регіонального розвитку. Фонд переслідує мету забезпечити економічну та соціальну згуртованість у тій мірі, як її можна виміряти макроекономічними індикаторами. Перший звіт про економічну та соціальну згуртованість показав, що нерівномірність між країнами-членами ЄС зменшується, однак у той же час регіональна концентрація економічної активності зростає. Це пов'язано з нестачею механізмів просторової координації і вимагає впливу на розподіл центрів економічної активності. Із цією метою використовується просторова типологія (наприклад, «міська територія», «сільська територія»), щоб означити міру витрачання коштів із структурних фондів, на додачу до традиційних джерел коштів (інвестиційних, бюджетних, боргових).

4. *Спільна сільськогосподарська політика.* Її мета – покращення продуктивності сільськогосподарського виробництва. За реформою 1991 року, сільськогосподарським виробникам була виділена фінансова допомога в обмін на скорочення сільськогосподарських земель, у результаті чого між 1993 та 1994 рр. близько 6 млн га сільськогосподарських земель було скорочено. Така ініціатива мала наслідком зростання доходності сільського господарства у ЄС і його інтенсивний розвиток. Площі земель, на яких сільськогосподарське виробництво відбувалось менш інтенсивне, зазнали збитків, що призвело до зростання відмінностей у добробуті між окремими аграрними регіонами.

5. *Політика захисту довкілля.* У цій політиці підкреслюється важливість питання

захисту довкілля і вимагається інтегрувати вимоги захисту довкілля та пропагування питань сталого розвитку у програмні документи та діяльність Співдружності.

6. *Політика сприяння розвитку досліджень і технологій.* Організована навколо багаторічної рамкової програми, сформованої з різних технологічних і дослідницьких програм, політика розвитку досліджень і технологій Співдружності пропагує співробітництво між і всередині компаній, дослідницьких центрів і університетів з метою посилення наукової та технологічної основи промислового виробництва та її конкурентоздатності на світовому ринку. Також вона спрямована на поширення співробітництва з країнами третього світу та міжнародними організаціями, поширення й використання результатів досліджень і стимулювання навчання та мобільності руху дослідників у межах Співдружності.

Вагомою частиною концепції просторового розвитку є пропагування концепції поліцентричності просторового розвитку і розвиток нових відносин на рівні «місто-село». Така концепція формується за наступними напрямками.

I. Поліцентричний і збалансований просторовий розвиток у країнах ЄС. Досягнення цілей цього напрямку передбачає:

1. Розширення декількох великих зон глобальної економічної інтеграції у ЄС (включаючи периферійні території), які надають високоякісні функції та послуги, через транснаціональні стратегії просторового розвитку.

2. Посилення поліцентричності і досягнення більшої збалансованості системи метропольних регіонів, кластерів міст та міських мереж через міцнішу кооперацію регіонів, досягнення взаємної узгодженості між структурною політикою та політикою розвитку транс'європейської мережі і покращення зв'язків між міжнародними/національними і регіональними/локальними мережами.

3. Формування спільних (інтегрованих) стратегій просторового розвитку для кластерів міст у країнах-членах ЄС, у рамках міжнародної та транскордонної співпраці, включаючи сільські території та малі міста і містечка, що розташовані на них.

4. Посилення кооперації в окремих важливих напрямках у сфері просторового розвитку через транскордонні й транснаціональні мережі.

5. Просування співробітництва на регіональному, транскордонному й транснаціональному рівні між містами й містечками Північної, Центральної та Східної Європи і Середземноморського регіону; посилення зв'язків між Північчю й Півднем у Центральній та Східній Європі і зв'язків Захід-Схід – у Північній Європі.

II. Динамічні, привабливі й конкурентоспроможні міста й урбанізовані території. Майбутнє міст і містечок у ЄС залежить від здатності протистояти зростаючій бідності, соціальному виключенню і перешкоджати втраті містами окремих функцій. І відбудова занедбаних територій та закинутих промислових земель, і збалансоване забезпечення недорогим, високоякісним житлом мешканців міських територій – такі цілі мають бути всебічно підтримані з боку окремих держав та ЄС. За допомогою інтеграції міських територій у місті усі мешканці повинні мати рівнозначний доступ до базових послуг та служб соціального забезпечення, зон відпочинку, закладів загальної та професійної освіти й надання медичних послуг. Ця мета носить екологічне навантаження, оскільки включає збереження й розвиток невеликих зон зелених насаджень у містах, які нестимуть екологічні та важливі соціальні функції.

Багато з тих міст і містечок ЄС, які розвиваються менш динамічно, мають відносно вузьку економічну базу, в основі якої лежить єдина сфера економічної діяльності, і її занепад негативно впливає на всю регіональну економіку. Звідси випливає, що конкурентоспроможність таких міст і містечок залежить від політики диверсифікації їхньої економічної бази. Майбутні перспективи навколишніх сільських територій також базуються на конкурентоспроможних містах і містечках. Матеріальний і соціальний добробут у містах, таким чином, є вагомим чинником соціального, економічного розвитку і розвитку довкілля. Щоб досягти цілей розвитку, політика місцевих органів та органів

місцевого самоврядування має значною мірою враховувати місцеві умови. Є п'ять наступних аспектів, які є важливими для сталого розвитку міст і містечок:

- контроль за фізичним розширенням міст і містечок у просторі;
- перетинання і перемішування функцій соціальних груп, що особливо відноситься до великих міст, у яких зростаючі великі частки населення знаходяться під загрозою виключення із міського соціуму;
- раціональне і ресурсозберігаюче управління міською екосистемою (особливо водними ресурсами, енергією та відходами);
- кращий доступ до різних видів транспорту, які є не тільки ефективними та швидкими, але й екологічно дружніми;
- збереження й розвиток природної та культурної спадщини.

III. Внутрішньо розвинена, самобутня, багатоманітна і продуктивна сільська територія.

Сільські території у країнах ЄС характеризуються різноманітністю й самобутністю. Їх розвиток не можна охарактеризувати на основі одновимірного підходу, тобто за допомогою таких показників, які щільність населення, наявність природних ресурсів. Він піддається оцінці на основі комплексного підходу, який полягає у всебічній характеристиці економічного, природного, культурного різноманіття сільських територій. Окремі сільській території зазнали успішних структурних змін, спричинених не тільки привабливим місцерозташуванням або достатнім рівнем заробітної плати, але більшою мірою такими чинниками, як якість природної та культурної спадщини, існування комунікаційних мереж, демократичний підхід до ухвалення рішень, і, не в останню чергу, ініціативність та відповідальність місцевих політиків та представників громадянського суспільства. Успішність розвитку багатьох сільських регіонів у ЄС демонструє, що діяльність у сільській місцевості не є перепорою для динамічного економічного розвитку і зростання рівня зайнятості. Є багато сільських регіонів, які досягли відносно високих конкурентних позицій в аграрному виробництві та туризмі. На сільських територіях ЄС знаходиться значний потенціал розвитку відновлювальної енергетики на основі сонячної, вітрової, гідро-, електроенергії, енергії приливу, енергії з біомаси і навіть енергії з відходів життєдіяльності великих міст (метан). Це відкриває цікаві перспективи для економічної диверсифікації і започаткування екологічно дружнього виробництва енергії для потреб сіл і селищ. І цей потенціал має бути активований з метою ефективного використання ресурсів. Подальшим кроком у цьому напрямку є постачання надлишку з виробленої енергії до більших за розмірами енергетичних мереж.

Ключ до сталого розвитку сільських регіонів лежить у формуванні й реалізації власних перспектив розвитку й освоєнні самобутнього потенціалу, а також обміні досвідом з іншими регіонами, але не в копіюванні перспектив розвитку інших регіонів у країнах ЄС. Стратегія розвитку селищ і сіл повинна брати до уваги різноманітність можливостей розвитку і загрози на цьому шляху. Вона повинна забезпечити місцеву владу сіл і селищ багатьма засобами та інструментами дій, що дозволить місцевій владі вирішувати проблеми сільських територій із найбільшою гнучкістю.

IV. Партнерство «місто-село». Вигідного партнерства можна досягти за допомогою реалізації наступних заходів:

1. Підтримка базового рівня забезпечення послуг та розвитку громадського транспорту у містах і містечках у сільських територіях, особливо у тих, що занепадають.
2. Сприяння кооперації між містами та сільською територією з метою підвищення рівня функціональності регіону.
3. Включення питань розвитку сільської території навколо великого міста у стратегії просторового розвитку урбанізованих регіонів з метою більш ефективного планування використання земель, при цьому – приділення значної уваги питанням підвищення якості життя на приміських територіях.
4. Сприяння й підтримка партнерства і співробітництва між малими і середніми за

розмірами містами на національному і транснаціональному рівнях через реалізацію сумісних проєктів, і взаємний обмін досвідом із вирішення цих питань.

5. Сприяння розвитку мереж виробництва, які складаються з малих і середніх за розмірами підприємств у містах і на сільській території.

6. Формування ефективного зв'язку між звичайними за розмірами містами і містами-мегаполісами одне з одним, а також із внутрішніми та віддаленими територіями, та й зі світовою економікою. Зручна транспортна система та доступність засобів зв'язку є базовими передумовами для підвищення конкурентоспроможності периферійних і просто менш привабливих регіонів і звідси – для соціальної та економічної згуртованості регіонів та країн у межах ЄС. Можливості транспорту та зв'язку є вагомим чинниками у підтримці поліцентричності розвитку. Ефективні транспортна та комунікаційна системи і їх послуги відіграють ключову роль у посиленні економічної привабливості різних мегаполісів та регіональних центрів.

7. Сприяння мобільності громадян, товарів та інформації у ЄС, яка має тенденції концентрації та поляризації. Зростання конкуренції у сфері транспорту і зв'язку може інтенсифікувати розвиток цих сфер. Політика розвитку повинна забезпечувати те, щоб усі регіони, навіть острови та периферійні регіони, мали відповідний доступ до осередків інфраструктури, для того щоб мати змогу забезпечувати і реалізовувати соціальну, економічну і звідси – просторову згуртованість. Ця політика також повинна забезпечувати, щоб високоякісна інфраструктура, наприклад, високошвидкісні потужні залізниці та автошляхи, не призвели до вимивання ресурсів зі структурно слабших та периферійних регіонів («ефект насосу»), і щоб ці регіони не перетинатися дорогами й комунікаціями без ефективного з'єднання з ними і без залучення їх до системи комунікацій («ефект тунелю»).

Тренди довгострокового просторового розвитку у ЄС зазнають впливу трьох чинників:

- прогресивної економічної інтеграції та пов'язаного з цим зростаючого співробітництва між країнами-членами ЄС;
- зростаючого значення місцевих і регіональних громад та їхньої ролі у просторовому розвитку;
- очікуваного розширення ЄС і розвитку більш близьких відносин з країнами-їх сусідами.

Такі три чинники розвитку мають бути враховані при обґрунтуванні перспектив глобального економічного та технологічного розвитку. До них слід додати загальні демографічні, соціальні та екологічні тренди. Якщо їх використовувати, це забезпечить рамки для зростаючої згуртованості європейської території⁷².

Вагоме місце у «Перспективах» приділено й питанням інтеграції інших країн у ЄС; з цієї метою розроблено **«Особливі завдання у сфері політики просторового розвитку ЄС для країн – майбутніх членів ЄС»**. Значна увага у цих завданнях приділяється питанням дотримання екологічного балансу і непошкодження природного довкілля.

У цих завданнях, зокрема, сказано, що основні цілі «Перспектив» пред'являють особливі вимоги для інших країн в умовах розширення ЄС, з тим щоб не підвергнути ризикам досягнення країн-членів ЄС у сфері просторового розвитку. У загальному політичному контексті розширення ЄС «інституційні внески» інших країн у Європейську політику сталого розвитку у процесі інтеграції в ЄС будуть наступними:

- 1) в'яснити, як інвестиції державного сектора у країнах, що приєднуються, освоюються різними структурами, які повністю незалежні одна від одної, і як це

⁷² European Spatial Development Perspective (ESDP). Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union. Agreed at the Informal Council of Ministers responsible for Spatial Planning in Potsdam, May 1999. Published by the European Commission [Електронний ресурс].- Режим доступу: ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/.../sum_en.pdf

взаємоув'язується і поєднується на одній і тій самій території (у контексті економічного «підтягнення» слаборозвинутих територій до рівня інших і відновлення й уникнення серйозних загроз та небезпеки для довкілля);

2) виявити тип стратегії (випереджаючий або наздоганяючий), яку можна використати для зменшення або уникнення передбачуваних конфліктів між різними сферами політики і рівнями управління, і виявити, як використати можливий синергетичний ефект від реалізації усіх цих стратегій з метою збереження стану довкілля.

Також, просторова координація відіграє більшу роль у країнах, що приєднуються, ніж у країнах-членах ЄС. Особливо це стосується:

- планування розширення транснаціональної мережі і транспортної інфраструктури та оновлення транспортної політики Співдружності;

- означення необхідності відновлення екологічного балансу, особливо у старих, традиційних промислових зонах;

- обрахування необхідності структурного регулювання розвитку сільських територій.

Нові принципи функціонування територій на основі просторового підходу передбачають і пошук нових способів фінансування місцевого розвитку – розвитку міст, селищ і сіл. Такі способи можна використовувати і в Україні, оскільки для більшості з них існує правова можливість їх застосування. Використання зазначених нижче способів може у кінцевому результаті сприяти досягненню параметрів сталого розвитку, тобто узгодженню соціальної, економічної та екологічної складової розвитку. Ці способи можна згрупувати наступним чином:

- прями інвестиції: інвестиції у розвиток виробничої та соціальної інфраструктури господарських комплексів регіонів; участь у формуванні регіональних цільових фондів з метою проведення диверсифікації господарських комплексів регіону;

- пряма допомога держави (субсидії): підприємствам – на створення нових робочих місць і перенавчання працівників; населенню – на переїзд з депресивних регіонів; підприємствам, які створюють свої філіали у депресивних регіонах; підприємствам, які дотримуються екологічних норм виробництва; малому бізнесу – на користування послугами залізничного транспорту, консалтингових фірм, на споживання електроенергії, на отримання в оренду земельних ділянок; на спрощення процедури створення малих підприємств; на забезпечення функціонування інвестиційних компаній за участю держави; на поширення механізмів державно-приватного партнерства та державного замовлення; на проведення досліджень щодо наявності робочих місць та пропозиції робочої сили; на проведення навчання і перенавчання працівників;

- кредитні: позики підприємствам, що розширюють виробництво (звільнення від сплати відсотку по кредиту або від необхідності повернення позички); субвенції малим підприємствам, які займаються інноваційною діяльністю; пільгові кредити на розвиток соціальної інфраструктури; податкові кредити підприємствам, які сприяють підвищенню рівня продуктивної зайнятості;

- пільгові: будівництво за кошти бюджету та надання малому бізнесу в безоплатне користування виробничих споруд; податкові знижки підприємствам на залучення інвестицій та оренду майна; використання норм прискореної амортизації основних фондів; страхування державою або місцевим органом влади позичок, отриманих підприємцями та органами місцевого самоврядування;

- стимулюючі: виділення з бюджету премій підприємствам, які розширюють виробництво та забезпечують продуктивну зайнятість; надання консультативних послуг малим підприємствам та допомога у розробці бізнес-планів; надання рекомендацій щодо вибору джерел фінансування.

Новий Порядок денний ЄС для розвитку міст: політика ЄС щодо розвитку міст у найближчому майбутньому.

У рамках поширення інституційного впливу концепції просторового розвитку на регіональне буття саме міста починають відігравати ключову роль у відповіді на глобальні виклики. Цей принцип упроваджено у Стратегії ЄС на період до 2020 р.

Європейські міста майбутнього – це місця для поширення соціального прогресу, це платформа для демократії, культурного діалогу та різноманітності, це місця для зеленого, екологічно чистого відновлення довкілля, і також це місця для прискорення економічного зростання. Майбутній розвиток міст та урбанізованих територій у Європі може забезпечити сталий розвиток Європи, якщо він буде базуватись на збалансованому економічному зростанні й збалансованій територіальній організації з поліцентричною міською структурою. Розвиток міст може надати імпульсу для створення сильних регіональних центрів, які забезпечать нормальний необхідний доступ до суспільних послуг. Міський розвиток у майбутньому – це формування структури компактних поселень з обмеженням можливості для неупорядкованого розростання міста; громадяни цих міст матимуть зиск від високого рівня захисту та безпеки і високого рівня якості довкілля у містах і навколо них⁷³.

Поставлені у концепції просторового розвитку завдання не можуть бути досягнуті без активного вкладення капіталу у розвиток міст, так само як і без взяття ними зобов'язань щодо відповіді на глобальні виклики. Для того, щоб такі цілі справилились, політичні цілі, інструменти та дії мають бути адаптованими до реальності міст.

Порядок денний ЄС для розвитку міст (далі – Порядок денний) має стати інструментом покращення якості різних політик ЄС, які прямо чи опосередковано впливають на міста. Порядок денний допомагає консолідувати міський вимір різних галузевих політик країн Європи. Він повинен зменшити просторове розділення сфер ухвалення політичних рішень і вибудувати шлях для того, щоб всезагальні європейські цілі й наміри були проголошені і прописані в осяжних і відчутних місцевих цілях. Це означає більш широке розуміння динаміки розвитку міст на регіональному рівні через ширший обмін знаннями. На цьому шляху Порядок денний може бути використаний для підтримки власних зусиль міст щодо переходу на стандарти сталого розвитку.

Порядок денний ЄС для розвитку міст розширює роль міст в імплементації всезагальних цілей ЄС. Порядок денний стає інструментом у підтримці різних ланок і рівнів управління, щоб вони могли функціонувати разом для досягнення спільних довгострокових цілей. Ширше розуміння ролі міст у забезпечення економічної і соціальної вигоди та вигоди для довкілля має допомогти розташувати у потрібному напрямку і зробити більш логічно зв'язаними, злагодженими і впливовими місцеву, національну та політику ЄС. Також, Порядок денний визначає обов'язки міст (у тому числі фінансові, матеріальні) та їх дії у протидії поширенню низки глобальних проблем, пов'язаних з урбанізацією. Вже діють такі інструменти розвитку міст, як «Рекомендаційний план дій для створення екологічно безпечних міст», а також різні громадські рухи (наприклад, Пакт Мерів⁷⁴ (Covenant of Mayors) – громадська діяльність мерів різних міст Європи, спрямована на підвищення енергоефективності міст та збільшення обсягів використання відновлювальних джерел енергії). Такі інструменти підтримують різні індивідуальні дії міст на шляху до досягнення спільних цілей й управління глобальними викликами.

⁷³ Міста майбутнього у ЄС. Матеріали конференції / Cities of Tomorrow, European Union 2011 [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/conferences/citiesoftomorrow/index_en.cfm

⁷⁴ Пакт мерів – прихильні принципам місцевої екологічно безпечної енергії / Covenant of Mayors: Committed to local sustainable energy [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.covenantofmayors.eu/about/covenant-of-mayors_en.html

Глобальними викликами для міст є вказані нижче, причому вони корелюються із цілями розвитку ЄС на період до 2020 року – інтелектуальне, стале, всеосяжне зростання.

Виклики інтелектуального зростання. Відповідь на них реалізується через такі заходи:

1. Підтримка розбудови суспільства знань, зокрема створення «розумних міст» як технологічно удосконаленого типу міського розвитку, побудованого на соціальних, організаційних та технічних інноваціях і на здатностях громад; упровадження нового освітнього напрямку; розвиток сприятливого для підприємництва середовища; розвиток місцевої соціально орієнтованої економіки.

2. Посилення стійкості міст до економічного тиску, фінансових криз та ін. при забезпеченні соціальних послуг, підтримці життєздатного й успішного виробничого сектору, підтримці розвитку соціального капіталу.

Виклики зеленого (екологічно безпечного) зростання. Їх можна подолати, зокрема, за допомогою:

3. Забезпечення безперервного інвестування у систему громадського транспорту й перехід на екологічно більш безпечний міський транспорт, енергетично ефективне будівництво у містах і оновлення енергомереж міста, досягнення більшої енергетичної та ресурсної ефективності та регулювання поступового переходу до «міста із низькою концентрацією вуглекислого газу у повітрі».

4. Екологічно безпечного управління природними ресурсами (водою, відходами виробництва, повітрям, ґрунтом та землею), убезпечення погіршення довкілля, протидія неконтрольному фізичному розростанню меж міста та ін.

5. Прискореного переходу до екологічно безпечного міста, яке закономірно дає силу й можливість для забезпечення міста відповідною екологічно чистою інфраструктурою (будування житла, транспортної системи, системи водопостачання та енергосистеми).

Виклики всеосяжного зростання. Гідна відповідь на них можлива за рахунок:

6. Визначення та обрахування соціального/просторового розшарування/поляризації території, впливу на покинуті (зnelюднені) території; зменшення дитячої бідності на міських територіях, забезпечення соціального і функціонального змішування та згуртування, забезпечення культурного змішування, забезпечення мешканців доступним житлом; цільова розбудова міста (попередження негативних наслідків від ефекту джентрифікації – реновації зnelюдненого району, тобто примусового перемішування населення бідних і багатих кварталів); справедливий розподіл доходів та благ.

7. Розвитку можливостей для соціальної та економічної інтеграції новоприбулих громадян, особливо мігрантів та соціально неблагополучних або тих, які мають обмежені можливості; протидія безробіттю серед молоді.

8. Управління й адаптації до демографічних змін (старіння населення, посилення вікових дисбалансів, мобільності населення в межах ЄС та транснаціональної мобільності), формування стратегії міграції з метою залучення кваліфікованих мігрантів як вирішення проблеми дефіциту робочої сили.

Наскрізнi виклики (інтегрований підхід до розвитку міст). Такі виклики долаються за допомогою:

9. Сприяння привабливості міст, наприклад, через розвиток місць громадського відпочинку; побудова закладів освіти, культури, спорту, центрів творчості та збереження культурної або індустріальної спадщина; забезпечення надійності та безпеки проживання.

10. Забезпечення територіальної узгодженості (зв'язаності) й згуртованості населених пунктів та території навколо них, зокрема співробітництва місто / парамісто (територія навколо міста), співробітництво між мегаполісом та віддаленими територіями, управління зв'язками місто/сільська територія⁷⁵.

⁷⁵ Міський вимір політики ЄС – ключові риси Порядку денного ЄС для міст. Інформація Комісії для

Вочевидь, зростає актуальність питань розвитку розумного міста, причому мова йде як про великі міста, так і про середні за розміром. Термін «розумне місто» означає інтелектуальне місто, місто розвитку високих технологій, науки та освіти. Розумне місто – це місто, яке відповідає чотирьом ознакам:

- здійснює інвестиції в людський і соціальний капітал;
- здійснює інвестиції в транспортну систему та комунікації;
- дотримується параметрів сталого розвитку;
- підтримує високі стандарти життя;
- розумно використовує природні ресурси;
- здійснює врядування за широкої участі громадян⁷⁶.

На додачу до обґрунтування механізмів протидії економічним та технологічним змінам у містах, спричинених глобалізацією, міста у Європі постають перед викликом поєднати конкурентоспроможність та сталий, екологічно безпечний міський розвиток⁷⁷. Цей виклик означає підвищення якості життя – системи розселення та забезпечення громадян житлом, а також узгодження розвитку економічної, соціальної та екологічної сфери. І в першу чергу це стосується середніх за розмірами міст.

Робота по створенню «розумних міст» ведеться за різними напрямками.

Наприклад, нині діє проєкт FP-7 project «PLEEC»⁷⁸, фінансований ЄС. Він реалізується у шести містах Європи: Ескільстуна (Eskilstuna) у Швеції, Юваскюля (Juväskylä) і Турку (Turku) у Фінляндії, Сантьяго-де-Компостела (Santiago de Compostela) в Іспанії, Сток-он-Трент (Stoke-on-Trent) у Великобританії, Тарту (Tartu) в Естонії. Ці міста були відібрані за такими критеріями:

- кількість населення, що проживає у місті, становить 100-500 тис. осіб;
- місто має щонайменше один університет, щоб виключити з переліку міста із початково низькою базою знань;
- кількість населення, яке може приїжджати у місто з різними цілями – не більше 1000 тис. осіб, щоб виключити з проєкту великі міста.

Метою цього проєкту є залучення коштів для розвитку міста. А для цього необхідно підвищувати якість життя, оскільки інвестори при виборі точки вкладення інвестицій керуються не тільки привабливістю міста для ведення бізнесу, але і рівнем комфортності проживання. Тому «розумне місто» – це місто, у якому модернізована міська економіка, проводиться ефективна забудова території, розвивається житлово-комунальне господарство, електроенергетика, транспорт, медицина, освіта. Також це місто, яке активно проводить свій брендинг.

Також, відбуваються розробки з метою перетворення мегаполісу Сан-Хосе (США, штат Каліфорнія) на розумне місто, яким будуть управляти комп'ютери. Вся система буде побудована на «хмарній технології». Комп'ютери з численними сенсорами візьмуть на себе управління інфраструктурою міста. Система «розумного міста» дозволяє відстежувати найменші зміни в житті міста, помічаючи зміни в автомобільному трафіку, утворення дорожніх заторів, забруднення повітря, споживання електроенергії і води, шумовий вплив, а також безліч інших деталей. Отримана інформація обробляється

Європарламенту, Ради Європи, Європейського економічного та соціального комітетів і Комітету регіонів / [Електронний ресурс].- Режим доступу: Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. The urban dimension of EU policies – key features of an EU Urban Agenda. Brussels, 18.7.2014 COM(2014) 490 final

⁷⁶ Скалій І. Розумне місто – місто майбутнього. Проєкт ПРООН/МПВСР [Електронний ресурс].- Режим доступу:

[http://msdp.undp.org.ua/data/publications/%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9%20\[Compatibility%20Mode\].pdf](http://msdp.undp.org.ua/data/publications/%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9%20[Compatibility%20Mode].pdf)

⁷⁷ Розумні міста у Європі [Електронний ресурс].-Режим доступу:<http://www.smart-cities.eu/?cid=01&ver=3>

⁷⁸ Планування енергетично ефективного міста / Planning for energy efficient cities. Project in the the EU Seventh Framework Programme [Електронний ресурс].- Режим доступу: www.pleecproject.eu

найпотужнішими комп'ютерами, які оперативно реагують на ситуацію і передають дані співробітникам муніципальних служб. Це дозволить швидко вирішити будь-які нагальні проблеми (рис. 3.1).

Головна проблема сучасних мегаполісів – автомобільний транспорті пробки, тому систему контролю трафіку намагаються використовувати вже сьогодні. Оснащення спеціальними мітками кожного автомобілю у місті дозволить не просто спостерігати за трафіком, але і мати дані про кожний автомобіль, що рухається, і відповідно збільшувати точність прогнозів та ефективно регулювати рух.

Глобальна міська інформаційна система вплине на життя мегаполіса та його мешканців. Зокрема, точні дані про екологічне становище у тому чи іншому районі будуть визначати його престижність та вартість житла.

«Хмарна технологія» передбачає доступність інформації для громадян та муніципалітету. При цьому компанія-розробник відкидає можливість загрози для жителів міста через поширення кібертероризму, заявивши, що вся система буде побудована на захищеній від зовнішнього втручання хмарній технології⁷⁹. В оновлення інфраструктури мегаполіса у найближчі 20 років планується інвестувати порядку 41 млн дол. США. Проект є частиною американської урядової програми «Виклики для Розумної Америки»⁸⁰, мета якої – зробити міста максимально зручними для життя. У перспективі такі мегаполіси планується будувати з нуля.

Рис. 3.1. Схема дії системи «Розумне місто»⁸¹.

Однак, як зазначають дослідники, технології розумного міста – поєднання фізичного міста, інтерактивного міста і цифрового міста – автоматично не можуть вирішити проблеми такого міста, вони лише створюють основи для управління ним. Ці основи – ефективність, задоволення потреб громадян, правова система, і вони дають можливість забезпечення соціального прогресу за рівня витрат, що є набагато менший, ніж він був би

⁷⁹ Intel створить у Каліфорнії «розумне» місто, яким управлятимуть комп'ютери // Новини Уніан [Електронний ресурс].-Режим доступу:

<http://www.unian.ua/science/928469-intel-stvorit-u-kaliforniji-rozumne-misto-yakim-upravlyatimut-kompyuteri-zmi.html>

⁸⁰ Виклики для розумної Америки. Інноваційний проект Білого Дому США / The SmartAmerica Challenge - White House Presidential Innovation Fellow project [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://smartamerica.org/>

⁸¹ Громова Т. Intel создаст первый в мире умный город // Деловая столица.-16 июня 2014 г. [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://www.dsnews.ua/future/amerika-narashchivaet-um-vkladyvaya-trilliony-v-intellektualnye-15062014224900>

при використанні традиційних технологій управління містом⁸².

На думку фахівців, «розумне місто» в Україні повинне уособлювати такі риси:

- поєднувати інформаційно-комунікаційні технології управління містом і сильне самоврядування за широкої участі громадян;
- дотримуватися принципів сталого розвитку;
- мати креативне та інноваційне керівництво містом;
- значну увагу приділяти питанням якості освіти та виховання наукової інтелігенції⁸³.

Серед інших завдань формування «розумного міста» – створення й оновлення елементів електронного атласу міста, здатного служити практичним інструментом планування забудови й розвитку території, атласу капіталізації як землі та нерухомості, так і диференційованих людських ресурсів. Такий атлас є необхідним засобом обрахування й оцінки ресурсів.

Таким чином, питання формування регіональної політики на основі концепції просторового розвитку значно актуалізується. Поступово формується система, у рамках якої повинні діяти місцеві органи з метою забезпечення принципів просторового розвитку. Діяльність органів місцевого самоврядування та органів місцевої влади у рамках використання концепції просторового розвитку, як зазначалось вище, потребує нової інституційної оформленості та нових завдань. Тільки через діяльність місцевих органів можливо здійснити перехід від фізико-географічно окресленого простору до організаційного, діяльнісного уявлення про підпорядковану територію, коли на перший план виступає завдання капіталізації населених пунктів і територій. Метою місцевих органів має стати забезпечення стратегічного планування розвитку територій необхідними дослідженнями і проектними розробками у робочому контакті із закладами освіти, надання підтримки органам місцевого самоврядування в оцінці ресурсів розвитку і в розробці його проектних програм, надання інформаційно-аналітичних, проектних і організаційно-проектних послуг діючим та потенційним інвесторам.

3.2. Проблеми та перспективи єврорегіонального співробітництва України в сучасних умовах

Переломні моменти в розвитку політичної та економічної системи країни характеризуються появою нових проблем й відкриттям широких перспектив та можливостей, як для системи в цілому, так і для окремих її елементів. Так, із затвердженням напрямку інтеграційного розвитку України 27 червня 2014 року (Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони), єврорегіональне співробітництво, яке розглядається як інструмент підвищення рівня розвитку та забезпечення економічної безпеки прикордонних регіонів, а також сприяє європейському вектору розвитку інтеграційних процесів на регіональному рівні, отримало нові можливості для забезпечення свого ефективного функціонування.

Єврорегіони за участю України умовно можна поділити за територіально-географічними і адміністративними ознаками на такі:

⁸² Storper M. Governing the Large Metropolis / M.Storper // Territory, Politics, Governance. Volume 2, Number 2, June 2014. - P.115-134

⁸³ Скалій І. Розумне місто – місто майбутнього. Проект ПРООН/МПВСР [Електронний ресурс].-Режим доступу:
[http://msdp.undp.org.ua/data/publications/%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9%20\[Compatibility%20Mode\].pdf](http://msdp.undp.org.ua/data/publications/%D0%A1%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9%20[Compatibility%20Mode].pdf)

- спільно утворені із країнами ЄС (Карпатський єврорегіон, Буг, Нижній Дунай, Верхній Прут, Дністер);
- спільно утворені із країнами, які не є країнами-членами ЄС (Дніпро, Слобожанщина, Ярославна, Донбас).

Однак, тимчасова окупація території АР Крим Російською Федерацією та надзвичайно складна ситуація в Донецькій та Луганській областях внаслідок військових дій запустили зворотній процес у розвитку єврорегіонального співробітництва за участю східних областей України. Цей процес проявляється через скорочення кількості пунктів пропуску через державний кордон між Україною і Росією (із 155⁸⁴ до 31⁸⁵), ускладненням вимог щодо перетину кордону (з 1 березня 2015 року громадяни РФ можуть перетинати кордон тільки за наявності закордонного паспорту⁸⁶), відсутністю реалізованих спільних проектів між учасниками єврорегіонів. Проте зазначимо, що єврорегіональне співробітництво повинне здійснюватися відповідно до національних законодавств та відповідати національним інтересам країн-учасників єврорегіонів і забезпечувати економічну безпеку цих прикордонних регіонів, тому дії зі сторони органів влади України є повністю виправданими.

Поряд із перешкодами, які виникли в сучасних умовах, залишилися не вирішеними і старі проблеми, які створюють бар'єри для активного використання транскордонного потенціалу прикордонних регіонів. Зазначені бар'єри і перешкоди проявляються в такій низці основних проблем:

1. Єврорегіональне співробітництво по усьому периметру кордону України розвивається не симетрично, що не сприяє рівномірному і збалансованому розвитку прикордонних територій.

Це проявляється через відсутність єдиного державного підходу до стратегії розвитку транскордонного співробітництва, а також через залежність від суб'єктивного бачення розвитку єврорегіонів та транскордонного співробітництва обласними органами влади і самоврядування. В перше чергу це пов'язано з тим, що окрім єврорегіону «Буг», всі інші єврорегіони утворені центральними органами влади за відповідною ініціативою місцевих органів влади⁸⁷; крім того, співпраця відбувається на рівні обласних органів влади, при цьому органи місцевого самоврядування майже не залучаються до транскордонного співробітництва.

Крім того, ця асиметрія зумовлена збройними конфліктами на сході України, які зупинили транскордонну співпрацю між прикордонними регіонами України та Російської Федерації, і українські прикордонні регіони змушені вдаватися до пошуку нових дієвих механізмів свого розвитку.

На офіційних сайтах обласних державних адміністрацій відсутня інформація про діяльність єврорегіонів за участі східних областей України з весни 2014 року, тому можемо лише припустити, що відбулося призупинення єврорегіонального співробітництва в рамках єврорегіонів «Ярославна», «Донбас». Щодо єврорегіонів «Слобожанщина» та «Дніпро», то вони шукають нові шляхи розвитку в рамках транскордонного співробітництва.

Зокрема, 6 листопада 2014 року відбулася міжнародна конференція «Україна–Білорусь: перспективи відносин в нових політичних та економічних умовах» за участі

⁸⁴ Державна прикордонна служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dpsu.gov.ua/ua/activities/skipping/skipping_18.htm

⁸⁵ Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про порядок перетинання українсько-російського державного кордону жителями прикордонних регіонів України та Російської Федерації. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_390

⁸⁶ http://dpsu.gov.ua/ua/about/news/news_6119.htm

⁸⁷ Пода Анастасія Станіславівна. Формування конкурентних переваг України в контексті регіоналізації європейського економічного простору.- Дисертація канд. екон. наук: 08.00.02, Терноп. нац. екон. ун-т. - Т., 2012.- 200 с. - С. 91. - рис., табл.

представників України і Білорусі, на якій зокрема розглядалося питання: «Що може вдихнути життя у такий формат співробітництва, як Єврорегіон «Дніпро»⁸⁸».

Також 18-19 квітня 2015 року у м. Києві мав відбутися міжнародний круглий стіл на тему «Транскордонне співробітництво України і Республіки Білорусь: нові виклики і перспективи розвитку» у співпраці із Фондом ім. Фрідріха Еберта, Центром транскордонного співробітництва (Чернігів, Україна) та Гомельським обласним громадським об'єднанням сприяння стійкому розвитку «Регіон» (Гомель, Республіка Білорусь⁸⁹).

В єврорегіоні «Слобожанщина» розробляють нові підходи до співпраці у рамках єврорегіону та здійснюють пошук нових бізнес і соціальних партнерів⁹⁰.

2. Недостатнє використання можливостей єврорегіонального співробітництва та потенціалу транскордонних регіонів.

Насамперед це пов'язано з недооцінкою єврорегіонального співробітництва як важливого інструменту підвищення розвитку прикордонних регіонів. В ЄС єврорегіони виступають платформами для реалізації регіональних стратегій економічного розвитку та беруть на себе роль координатора транскордонного співробітництва. Проте, в Україні єврорегіонам здебільшого відводиться роль сприяння міжрегіональним стосункам та організатора проведення заходів з європейської інтеграції, що теж є важливим.

Також залишається неповністю сформованою правова база для розвитку транскордонного співробітництва. Так, у травні 2012 року Україною було ратифіковано Третій додатковий протокол до Мадридської Конвенції, що стало важливим поступом для розвитку єврорегіонального співробітництва в Україні, але не розроблено жодних підзаконних актів, які б дозволили реалізовувати положення цього протоколу.

3. Низький рівень впливу єврорегіонального співробітництва на соціально-економічний розвиток прикордонних регіонів України.

Основною причиною цього є невідповідність організаційного забезпечення єврорегіонального співробітництва по різні боки кордону. Зокрема, невпорядкованість та невідповідність адміністративно-територіального поділу тому, що прийнятий в країнах ЄС, ускладнює процес взаємодії між суміжними прикордонними територіями. Запропонована реформа місцевого самоврядування в Україні, в основі якої лежать реформи децентралізації влади та зміни адміністративно-територіального устрою⁹¹, спроможна усунути організаційні бар'єри щодо ефективного функціонування єврорегіонів.

4. Недостатньо врегульовані механізми фінансування транскордонних проектів співробітництва, що зменшує активність української сторони в реалізації транскордонних проектів та залучення фінансової підтримки із структурних фондів ЄС.

Так, більшість транскордонних проектів за ініціативою ЄС потребують залучення власних джерел фінансування як мінімум на рівні 10 %. Однією з причин неможливості дотримання такого параметру є замалий обсяг повноважень органів місцевого самоврядування, зокрема щодо бюджетного забезпечення регіонального розвитку, що ускладнює пошук власних джерел фінансування.

⁸⁸ Економічний Портал Чернігівської області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.chernihiv-oblast.gov.ua/oglyad_transkordonnogo_spivrobotnictva/page/2/

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Будет ли существовать и дальше, и как будет развиваться еврорегион «Слобожанщина»? [электронный ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta.kharkiv.ua/economy/2015/02/19/77364.html>

⁹¹ В. Волковинська. Модель управління в Україні: що змінить децентралізація?[Електронний ресурс]// Центр досліджень соціальних комунікацій. – Режим доступу:

5. Повільний розвиток єврорегіональних зв'язків, на які, окрім правових факторів, визначальний вплив має забезпечення транскордонною інфраструктурою та візова лібералізація.

Активізація транскордонного співробітництва пропорційно залежить від наявної інфраструктури, яка повинна забезпечити по можливості найширший спектр маркетингових послуг, консалтингу та логістики. Таким чином, актуальним є належне облаштування прикордонної інфраструктури, збільшення кількості пунктів пропуску через кордон (відповідно до стандартів ЄС такі пункти повинні бути розміщені через кожні 22-27 км) та їх облаштування відповідно до сучасних європейських стандартів безпеки та якості надання послуг. Що стосується збільшення пунктів пропуску, то це розширює пропускну здатність кордону, тим самим спрощує процедуру перетину кордону, зміцнює транскордонні зв'язки та послаблює бар'єрну функцію самого кордону. Так, на західному кордоні України у 2014 році відкрили міжнародний пункт пропуску Угринів – Долгобичів (Сокальський район), а до 2015 року планують відкрити Нижанковичі – Мальховіце (Старосамбірський район). Таким чином, Львівська область буде мати з Польщею шість пунктів пропуску. Однак, якщо не забезпечити регіони якісною дорожньою інфраструктурою, то ефективність функціонування прикордонної інфраструктури буде дуже низькою.

6. Вплив ресурсів, насамперед трудових, у більш сприятливі регіони та країни, що створює загрози економічній безпеці прикордонних регіонів.

З огляду на політичну і економічну ситуацію в Україні зросла загроза впливу ресурсів за кордон. За даними МЗС Польщі, з 2008 року по 2014 рік українцями було отримано близько 57,5 тис. карт поляка (загалом за весь період видано 134,7 тис. карт поляка). Якщо у 2012 році кількість виданих карт порівняно із 2011 роком зменшилася на 3 тис., то у 2014 році знову зросла до 10 тис. Також зросла кількість перетинів українсько-польського кордону українцями.

У березні 2015 року українцями було перетнуто українсько-польський кордон в напрямку Польщі 724,9 тис. раз, тоді коли поляками в напрямку України – 85,9 тис. раз. Таким чином, в порівнянні з березнем 2014 року кількість перетинів зросла на 10,1%⁹².

3.3. Взаємоузгодження регіональної політики в Україні з цілями регіонального розвитку ЄС

Регіональна політика сучасної України формується і реалізується з огляду на поточну макроекономічну ситуацію в країні та перспективи регіонального розвитку. Соціально-економічний стан країни зумовлює проведення обмежувальних заходів щодо фінансування потреб регіонів, а прагнення регіонів до отримання більшої кількості фінансових ресурсів для забезпечення нагальних потреб посилює необхідність активації ними власних джерел розвитку та залучення інших, позабюджетних ресурсів. Ресурсна складова стає домінантною у сучасній регіональній політиці – і це повністю відповідає як проголошеним цілям державної регіональної політики в Україні на період до 2020 р., так і напрямкам розвитку, визначеним для країн ЄС на новий програмний період – 2014-2020 рр.⁹³ Однак реформування системи регіонального розвитку неможливе без розвитку інституційної складової, без зміни формату відносин «центр-регіони». У такому взаємозв'язку – фінансових і матеріальних чинників, з одного боку, та інституційного

⁹² Osobowy ruch graniczny na przejściach z Ukrainą, Białorusią i Rosją marzec 2015 r. [Elektroniczne źródło]. - Dostęp do: stat.gov.pl

⁹³ Legislation of European Union / Official Journal of the European Union.-20 Dec 2013.-Vol.56-L347.-<http://eur-lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ%3AL%3A2013%3A347%3ASOM%3AEN%3AHTML>

оформлення регіональних трансформацій, з іншого, відбувається переформатування регіональної політики в Україні на сучасному етапі.

Основи здійснення та принципи державної регіональної політики унормовані у Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 р.⁹⁴. У ній проголошено інтегрований підхід до формування та реалізації державної регіональної політики, який передбачає поєднання трьох складових регіональної політики: галузево-секторальної, територіально-просторової, управлінської. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити реалії соціально-економічного стану кожного регіону та виробити бачення їх перспективного розвитку, механізми розкриття внутрішніх резервів, інструменти побудови господарського комплексу, що стабільно розвивається.

У нормативних документах ЄС, зокрема у «Порядку денному для Європейського Союзу у регіональному розрізі» (Territorial Agenda 2020)⁹⁵ вказано, що необхідно забезпечити гідну відповідь на виклики, які створені світовими структурними змінами, спричиненими економічною кризою, зростаючою незалежністю регіонів ЄС, демографічними і соціальними змінами, різноманітним впливом змін клімату та довкілля, енергетичним забезпеченням, зменшенням біологічної різноманітності, мінливістю природної, ландшафтної та культурної спадщини. Тому з метою гідного протистояння названим викликам сформовано такі пріоритети у територіальному розрізі: забезпечення поліцентричного і збалансованого регіонального розвитку; підтримка інтегрованого розвитку міст, сільських та особливих/спеціальних територій; підтримка інтеграції транскордонних та транснаціональних функціональних макрорегіонів; забезпечення світової конкурентоспроможності регіонів, яка базується на міцних регіональних економіках; покращення рівня сполучення та зв'язків між регіонами для окремих мешканців, громад, підприємств; управління екологічними, ландшафтними і культурними ресурсами регіонів⁹⁶.

Кореляція цілей розвитку регіонів (територій) для ЄС та України очевидна. Так, *галузево-секторальна складова регіональної політики України* означає проведення оптимізації та диверсифікації структури економіки країни, забезпечення ефективної спеціалізації регіонів з пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу і на цій основі – зміцнення конкурентоспроможності регіонів. Ефективне використання конкурентних переваг регіонів передбачає створення у регіонах оптимальних умов, які надавали б їм можливість розкрити свій потенціал – ресурсний та виробничий – на основі поглибленої спеціалізації регіональної економіки. Завдяки цьому регіон стає конкурентоспроможним – тобто здатним досягати визначених цілей розвитку, більш ефективно, ніж інші регіони, конкурувати за ресурси та мати вищі показники розвитку у певних секторах економічної діяльності. Конкурентоспроможний регіон стає сприйнятливим до інновацій, застосовує енергоощадні технології, виробництво у ньому не завдає значних збитків довкіллю; у такому регіоні створені умови для розвитку традиційних сільських і міських поселень. Поточний стан використання енергоощадних технологій в окремих регіонах України охарактеризовано у додатку 3.

У регіональній політиці ЄС так само значна увага приділяється підвищенню рівня конкурентоспроможності регіонів на основі всебічного розвитку і розкриття внутрішнього потенціалу. Законодавчі акти, які обґрунтовують програмний період країн ЄС на 2014-2020 рр.⁹⁷, роблять акцент на необхідності розвитку конкретних галузей та сфер

⁹⁴ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>

⁹⁵ <http://www.eu-territorial-agenda.eu/Reference%20Documents/Final%20TA2020.pdf>; <http://www.espon-usespon.eu/library,territorial-agenda-of-the-european-union-2020>

⁹⁶ Europe 2020 – EU-wide headline targets for Economic Growth – European Commission.-[Електронний ресурс].- Режим доступу: http://ec.europa.eu/europe2020/europe-2020-in-a-nutshell/targets/index_en.htm

⁹⁷ Legislation of European Union / Official Journal of the European Union.-20 Dec 2013.-Vol.56-L347.-<http://eur->

діяльності як основи для розкриття внутрішнього потенціалу регіонів, активізації місцевої господарської ініціативи і також досягнення цілей збалансованого соціально-економічного розвитку в межах усього ЄС. Вказані законодавчі акти планують розвивати у галузевому розрізі освіту та спорт (1 документ), сільське господарство, сільськогосподарські ринки та фермерство (3), наукові дослідження та інновації (3), питання збереження довкілля (1).

Територіально-просторова складова формування та реалізації регіональної політики в Україні передбачає досягнення рівномірного та збалансованого розвитку територій, розвиток міжрегіонального співробітництва, недопущення поглиблення соціально-економічних диспропорцій. Цього можна досягнути за допомогою формування точок зростання, стимулювання їх та поширення ареалів розвитку на прилеглу територію, активізації місцевої економічної ініціативи та зміцнення потенціалу сільських територій. Забезпечення соціально-економічної єдності і рівномірності розвитку регіонів спрямовується на створення на всій території України рівних умов для розвитку людини.

Також, ця складова передбачає створення інфраструктури для співпраці різних регіонів України в рамках конкретних проектів з метою отримання ефекту синергії від окремих регіональних ініціатив на національному рівні. Посилення співпраці регіонів країни можна досягти за допомогою використання різних інструментів державної регіональної політики – державно-приватного партнерства, співробітництва у межах кластерних утворень, угод про міжрегіональне співробітництво. Розширення масштабів та сфери їх дії можливо досягти на основі підвищення інтересу до співробітництва між регіонами всередині країни та стимулювання цього процесу з боку держави. Визначення місця регіону в загальноекономічній системі поділу праці, його внеску у валовий внутрішній продукт стає основою для подальшого формування стратегій розвитку кожного регіону і системи взаємодії регіонів.

Законодавчі акти ЄС передбачають вжиття заходів щодо забезпечення рівномірного збалансованого розвитку територій, «підтягнення» показників територій (країн ЄС та регіонів всередині них) із низьким рівнем розвитку до середніх показників розвитку територій. Для цього ухвалені законодавчі акти стосовно розвитку сільських територій (1 документ); зменшення безробіття, забезпечення зайнятості, запровадження соціальних інновацій, у т.ч. – забезпечення соціального включення (1), забезпечення конкурентоспроможності підприємств, у тому числі – малих та середніх (1), фінансування територіальної кооперації (1).

А в контексті зміцнення міжрегіональної співпраці регіонів у країнах ЄС значно зростає роль політики згуртування як чинника збільшення регіональних можливостей. Передбачається вжиття окремих заходів щодо забезпечення територіальної згуртованості⁹⁸. Головні питання, які виникають у зв'язку з необхідністю доручення країн ЄС до принципів територіальної згуртованості, можна сформулювати наступним чином:

- як можна використати зусилля та потенціал кожного регіону з метою здійснення найбільшого внеску у забезпечення сталого і збалансованого розвитку ЄС в цілому;
- яким чином можна управляти концентрацією ресурсів, якщо зростання міст має позитивні (інтенсифікація продуктивності та інновацій) та негативні (забруднення довкілля і соціальне виключення) чинники;
- як краще поєднати території за допомогою елементів інфраструктури, оскільки громадяни повинні бути спроможними жити там, де вони забажають, мати рівний доступ до центрів надання адміністративних та соціальних послуг, розвиненої транспортної мережі, енергомереж та інтернету;
- яким чином розвивати кооперацію між регіонами, оскільки вплив змін клімату і техногенне навантаження не можна зупинити традиційними адміністративними бар'єрами

lex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ%3AL%3A2013%3A347%3ASOM%3AEN%3ANTML

⁹⁸ http://ec.europa.eu/regional_policy/what/cohesion/index_en.cfm

на кордонах між країнами, тому необхідно винаходити нові форми співробітництва між регіонами. Успішними прикладами нового, макрорегіонального підходу до такого співробітництва можуть бути діючі стратегії ЄС для регіону Балтійського моря та для Дунайського регіону, а також ініційовані стратегії ЄС для Адріатичного й Іонічного моря та для регіону Альп⁹⁹.

Територіальне співробітництво будується і на врахуванні у державній регіональній політиці питання залучення до співробітництва окремих територій. З метою зміцнення територіальної кооперації доцільно орієнтуватись на те, що у Лісабонській угоді визначені регіони, які потребують посилення уваги щодо залучення таких територій до співробітництва – зокрема, це стосується ділянок гірської місцевості та островів. За допомогою здійснення підтримки місцевого розвитку на таких територіях будуть реалізовуватись принципи територіального згуртування.¹⁰⁰

Управлінська складова регіональної політики в Україні передбачає забезпечення єдності підходів до формування і реалізації політики регіонального розвитку у всіх регіонах, створення єдиної системи стратегічного планування та прогнозування розвитку держави і регіонів, оптимізацію системи територіальної організації влади. Ефективне державне управління у сфері регіонального розвитку передбачає створення бази для реалізації ефективної регіональної політики – механізмів та інструментів державного управління регіональним розвитком, які б відповідали вимогам часу та проблемам, які стоять перед регіонами. Це вимагає зміни процесів стратегічного планування та реалізації поставлених завдань на всіх територіальних рівнях, створення ефективних механізмів вертикальної та горизонтальної координації (а не вертикального підпорядкування) пріоритетів і завдань на різних рівнях та у різних галузях розвитку територій, а також зміну самої системи територіальної влади – посилення децентралізації влади.

Також, управлінська складова означає здійснення серйозних інвестицій у розвиток людського капіталу – у навчальні програми та практичні програми вдосконалення кваліфікації спеціалістів центральних, регіональних і місцевих органів влади, які відповідають за розробку, впровадження та контроль за виконанням політики регіонального розвитку, створення дослідницької професійної мережі регіоналістів – осіб, які зацікавлені в ефективному й стабільному регіональному розвитку.

У цьому напрямку законодавчі акти ЄС регулюють спрямування зусиль на удосконалення податкової системи (1 документ) та надання допомоги членам ЄС, які мають фінансові ускладнення (2). Також, система фінансової підтримки – ресурсна складова регіональної політики ЄС у новому програмному періоді – передбачає продовження функціонування регіональних (структурних) фондів. Їх дія відбувається на основі декількох принципів, які відображені у програмі фондів та у правилах надання допомоги: програмування, концентрації, партнерства, доповнюваності, моніторингу та оцінки, а також принципу солідарності та принципу субсидіарності.

Задля підтримки регіонів у ЄС використовуються і надалі будуть використовуватися кошти різних фондів ЄС: двох структурних – Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду, і також інших фондів: Фонду згуртування, Європейського фонду для сільського господарства і сільського розвитку, Європейського фонду для прибережних морських територій та розвитку рибальства. Зокрема, з Європейського фонду регіонального розвитку будуть фінансуватися: територіальна кооперація, інвестування для забезпечення економічного зростання та зайнятості та ін.

Детально принципи політики ЄС щодо фінансової підтримки регіонального розвитку

⁹⁹ macro-regional strategies of the EU: http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperate/macro_region_strategy/index_en.cfm

¹⁰⁰ Cohesion policy support for local development: best practice and future policy options. Final report / CCI n.2009.CE.16.0.AT.081/ April 2010 // http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/consultation/terco/cp_support_local_dev_en.pdf

роглянуті нижче:

- чітке визначення цілей – який вид (проект) місцевого розвитку підтримується, у якій сфері, які питання будуть вирішуватися;
- чітке означення місця проекту у політиці згуртування і в майбутніх принципах політики ЄС;
- управлінська сприйнятливість – скільки необхідно технічної допомоги, яким має бути бюджет для реалізації проекту;
- вигідність проектів для місцевої та регіональної влади, для громадськості та приватного бізнесу;
- вигідність проектів у порівнянні з іншими подібними проектами: менші обсяги необхідного фінансування, соціальна інноваційність, мультиплікаційний ефект, нижчі трансакційні витрати та ін.;
- надання технічної підтримки при реалізації проектів – пошук приміщень, прокладання мереж і т.п.;
- забезпечення кращого інструментарію реалізації умов для розвитку, зокрема в адаптуванні фінансових та інших правил реалізації;
- забезпечення співзвучності, координації та інтеграції з іншими проектами, зокрема з URBACT та INTERREG 4C.

В Україні одним із новітніх інструментів реалізації регіональної політики є Державний фонд регіонального розвитку. Дворічний досвід його функціонування показав низку недоліків, серед яких:

- фактична недостатність коштів Фонду: сума бюджетних призначень для Фонду на 2013 р. складала 918,5 млн грн (на 2012 р. було передбачено 1,6 млрд грн), що становить 0,5 % доходів загального фонду Державного бюджету. Це не узгоджується із вимогами Бюджетного кодексу України (ст. 24-1), згідно якої обсяг Фонду має складати не менше 1 % від загального фонду. На 2014 р. у зв'язку із загостренням соціально-економічних проблем обсяг Фонду ухвалено у розмірі 1 млрд грн;
- порядок використання коштів Фонду не містить відомостей про відповідального виконавця бюджетної програми і заходи впливу у разі невиконання бюджетної програми. Також, зменшення мінімальної кошторисної вартості інвестиційних програм (проектів) регіонального значення з 5 до 1 млн грн, а програм районного значення – з 1 млн грн до 200 тис грн формує умови для розпорошення коштів по дрібних об'єктах, що зменшує важливість Фонду в аспекті забезпечення фінансування пріоритетних програм, які мають надати стимули для подальшої діяльності, забезпечити мультиплікативний ефект для подальшого розвитку;
- переліком інвестиційних програм (проектів) на 2013 р., так само як і в 2012 р., було передбачено фінансування за рахунок коштів Фонду робіт з будівництва, реконструкції та ремонту об'єктів переважно у сфері освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства. Тобто передбачено фінансування робіт переважно по об'єктах соціальної інфраструктури, виділення коштів на розв'язання поточних проблем, що не відрізняється від цілей надання регіонам окремих субвенцій. Це викривляє мету створення Фонду – фінансування довгострокових капітальних проектів, спрямованих на створення й модернізацію виробничої, транспортної та інженерної інфраструктури на регіональному рівні.

Позитивним у функціонуванні фонду було те, що з 2013 р. набрав чинності новий порядок використання коштів Фонду, згідно з яким визначено умови участі місцевих бюджетів у співфінансуванні відповідних програм (проектів), а також заборонено спрямовувати бюджетні кошти (кошти Фонду) на фінансування інвестиційних програм (проектів), видатки на які передбачені за іншими бюджетними програмами.

Інституційне оформлення регіональних трансформацій щодо підтримки регіонів ЄС на 2013-2020 рр. ґрунтується на двох вихідних позиціях:

- врахування питань місцевого розвитку країн-членів ЄС та регіонів у цих країнах у

регіональній політиці ЄС у спосіб забезпечення фінансування із згаданих вище європейських фондів наступних цілей: стартап-проектів у різних сферах; навчання методиці роботи (партнерство, місцеві та регіональні стратегії, управління проектами); гарантування стабільності у виконанні різних проектів на місцевому та регіональному рівні; забезпечення участі вищого/центрального рівня влади у цих проектах з метою створення рамкових умов для їх реалізації та врахування інтересів центральної влади;

- розширення масштабів існуючого співробітництва на місцевому рівні та забезпечення появи нових проектів по співробітництву у спосіб технічної допомоги та надання фінансування, підтримки місцевих ініціатив, відбір належних практик і поширення дослідницьких мереж, забезпечення переважання принципів місцевого розвитку у регіональній політиці, зміна методів оцінки та правил здійснюваних проектів.

Програмні документи ЄС на період до 2020 р. чітко зазначають необхідність приділення прискіпливої уваги до питань регіонального та місцевого розвитку. На основі реалізації цілей, вказаних у Територіальному порядку денному для ЄС на період до 2020 року, кожен регіон у кожній країні-члені ЄС має включати питання місцевого розвитку до питань свого існування у кожен програмний документ, який має відношення до регіону. Це має бути реалізовано більшою мірою у соціальному та економічному розвитку міст та міських агломерацій, з одного боку, та у розвитку малих і середніх за розмірами міст і їх околиць, з іншого. І меншою мірою відтепер варто фокусуватись на відносинах місто-село (міська територія – сільська територія), як було у попередніх програмних документах ЄС. Раціональність такого підходу полягає у тому, що відносини місто-село (міська територія – сільська територія) більше відносяться до питань просторового планування, ніж до питань державної регіональної політики.

Реалії України вказують на необхідність додавання до програмних принципів регіональної політики ЄС власних принципів, зумовлених поточною ситуацією та необхідністю вироблення стратегічного бачення розвитку регіонів. Тому інституційний аспект державної регіональної політики передбачає зміну підходів до формування та реалізації державної регіональної політики з метою підвищення її ефективності. Новим підходом до формування регіональної політики має стати усвідомлення необхідності:

- проведення адміністративно-територіальної реформи та зміни системи управління на регіональному рівні (відповідно до Концепції реформи місцевого самоврядування та організації територіальної влади в Україні);

- гармонійного поєднання інтересів органів влади, місцевого самоврядування, неурядових неприбуткових організацій, бізнесу, засобів масової інформації.

Зокрема, необхідним є чітке означення ролі бізнес-структур у регіональній політиці, оскільки вони є реальними суб'єктами формування та реалізації регіональної політики. Бізнес-структури можуть бути додатковим джерелом коштів для місцевих потреб, сприяють поширенню дії інструментів державно-приватного партнерства та розвитку громадянського суспільства. Зі свого боку, місцева влада має гарантувати стабільність умов ведення бізнесу.

Очікуваним наслідком від застосування нових підходів регіональної політики в Україні стане підвищення регіональної конкурентоспроможності, застосування інновацій на підприємствах, підвищення ефективності використання природних ресурсів, а також розвиток інформаційних і комунікаційних технологій в регіонах.

4. Питання взаємодії з анексованим Кримом

Не втрачає актуальності й гостроти *питання повернення Криму і отримання відшкодування за отримані збитки від його анексії*. Головною економічною втратою України через анексію можна вважати чорноморський шельф. Потенційні запаси вуглеводнів упродовж кількох десятиліть можуть сягнути 450 млрд дол.¹⁰¹, що у перспективі могло б становити до 50 % усього вітчизняного видобутку вуглеводнів (10 річних бюджетів України).

Варто вказати і на таку проблему, як примусове відбирання державного майна і націоналізація власності приватних інвесторів, яким Україна свого часу гарантувала права і недоторканність цієї власності.

Уряд робив і робить певні кроки у даному напрямку. Ще влітку 2014 року Україна вжила низку заходів з правового захисту суверенітету щодо Криму, зокрема, подано позов до Європейського суду з прав людини за анексію АР Крим на суму 1 трлн 180 млрд грн¹⁰².

Однак, на наш погляд, ці заходи не є достатніми і тим більше остаточними. Також, до сьогоднішнього дня не діє Державна служба України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб, створена ще у липня 2014 року¹⁰³, яка б могла координувати всю діяльність з боку держави у питанні АР Крим і формувала б стратегію відносини з АР Крим. У Верховній Раді створено між фракційне депутатське об'єднання «Крим»¹⁰⁴, однак його діяльність поки що не є ефективною.

Дієвими поки що виявляються закордонні санкції. Зокрема, з 1 лютого 2015 року компанії, які потрапляють під юрисдикцію законів США, повинні згорнути будь-яку комерційну діяльність на території АР Крим (відповідно до наказу Президента США¹⁰⁵). У цьому аспекті особливо гострим є те, що з економіки півострова можуть піти такі компанії, як MasterCard і Visa, Apple, oDesk, Steam, що загрожує перетворити АР Крим з півострова на економічно і технологічно відокремлений острів¹⁰⁶.

У грудні 2014 року Рада Європи посилила дію санкцій по відношенню до Криму і міста Севастополя: було накладено абсолютну заборону для компаній юрисдикції країн Європи інвестувати в економіку Криму, що означає втрату можливостей для жителів Європи і компаній ЄС фінансувати кримські компанії, придбавати нерухомість та підприємства. З ЄС заборонено експортувати товари і технології для транспортної, телекомунікаційної, енергетичної сфери, розвідки нафтогазових родовищ, а також видобутку нафти і газу та інших природних ресурсів. Вочевидь, ці санкції торкнуться практично кожної сфери півострова.

¹⁰¹ Бабанін О., Сікора І. Піррова перемога Росії в Криму // Дзеркало тижня.-2014.-21 березня 2014 року [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/economics_of_regions/pirrova-peremoga-rosiyi-v-krimu-.html

¹⁰² Українська сторона використовує всі можливі законні методи для того, щоб притягнути Російську Федерацію до суду // Дзеркало тижня.-2014.-3 червня [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/ukrayina-podala-do-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-dva-pozovi-do-rosiyi-144487_.html

¹⁰³ Про Державну службу України з питань Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та тимчасово переміщених осіб // Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2014 року № 297 [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/297-2014-%D0%BF>

¹⁰⁴ У Раді створили міжфракційні об'єднання «Крим», «Закарпаття» і «ВО «Свобода» // День. – 4 грудня 2014 року [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/news/041214-u-radi-stvoryly-mizhfrakciyni-obyednannya-krum-zakarpatya-i-vo-svoboda>

¹⁰⁵ Blocking Property of Certain Persons and Prohibiting Certain Transactions With Respect to the Crimea Region of Ukraine Blocking Property of Certain Persons and Prohibiting Certain Transactions With Respect to the Crimea Region of Ukraine Presidential Documents. Executive Order 13685 of December 19, 2014 http://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Programs/Documents/ukraine_eo4.pdf

¹⁰⁶ Остров Крым: с 1 февраля Крым остался в технологической изоляции // Лига. Бизнес. - 02 лютого 2015 року [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://biz.liga.net/all/it/stati/2932737-ostrov-krum-s-1-fevralya-krum-ostalsya-v-tekhnologicheskoy-izolyatsii.htm>

Шлях повернення АР Крим буде довгим і непростим, у першу чергу необхідно вигравати економічно і демократично. Як зазначив Президент України на 11-й Щорічній конференції YES (Ялтинська європейська стратегія), що проходила у м. Києві: «Крим знову буде з Україною, завдяки поліпшенню ситуації на материковій частині країни... Я впевнений, що ми виграємо економічне, демократичне, ліберальне змагання за розум, за настрої кримчан, тому що ми будемо ефективними, чи не корумпованими, демократичними, ми будемо вільними»¹⁰⁷.

Найбільш ефективною позицією у боротьбі за АР Крим є демонстрація переваг кращої соціально-економічної ситуації на материковій частині України після інтеграції до ЄС. В аспекті отримання *економічної компенсації за анексію АР Крим* варто звернути увагу на можливості перегляду сум позовів і внесення до них сум від можливого використання вуглеводнів, видобутих на чорноморському шельфі, а також на необхідність зупинки примусового відбирання державного майна і націоналізації власності приватних інвесторів.

¹⁰⁷ Крим знову буде Українським – П. Порошенко // Перший український інформаційний канал (5 канал) [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.5.ua/Okupazia-Krimu/krim-skoro-znovu-bude-ukrajinskim-poroshenko-52932.html>

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Соціально-економічна стабілізація розвитку регіонів залежить від вжиття конструктивних заходів, окремі з яких представлені нижче.

I. З МЕТОЮ ВРАХУВАННЯ ІНТЕРЕСІВ УСІХ СУБ'ЄКТІВ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСОЛІДАЦІЇ РЕГІОНІВ необхідно забезпечити:

- вироблення самої ідеї консолідації регіонів. Такою ідеєю може стати ідея розбудови державності на засадах стабільного розвитку і поступового підвищення рівня добробуту громадян. Кризові 2014-2015 роки повинні стати переломними для усвідомлення невідворотності розбудови відкритого суспільства на засадах поступового відновлення економічного зростання як у країні, так і в регіонах;

- поєднання розумної децентралізації із необхідністю збереження цілісного господарського простору в межах країни. Проведення децентралізації означає зміцнення саме низового рівня місцевого самоврядування – територіальних громад, у тому числі шляхом об'єднання цих територіальних громад;

- вироблення економічного підґрунтя для збереження стабільних темпів економічного розвитку та поступового відновлення позитивної динаміки соціально-економічного розвитку. Надзвичайно важливим є збереження існуючих інвестиційних проектів та недопущення їх зупинки, зокрема, за рахунок залучення інвесторів до реалізації певних проектів, які мають стати консолідуючими для декількох регіонів і сприяти відновленню господарських зв'язків між ними;

- визначення підґрунтя для започаткування спільних міжрегіональних проектів, які дозволять регіонам відчувати свою значимість і залученість до спільної справи відбудови країни. Особливий сенс ці проекти мають для відновлення інфраструктури і виробничої сфери Донецької та Луганської областей та для відродження господарської діяльності на території цих регіонів;

- відновлення і започаткування дії тих інструментів регулювання регіонального розвитку, які продемонстрували свою позитивну практику – державно-приватного партнерства, державного замовлення, кластерних утворень.

II. З МЕТОЮ ПРОТИДІЇ НЕГАТИВНИМ ЯВИЩАМ У РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОДУ ЇХ ЕКОНОМІКИ НА ТРАЄКТОРІЮ ВІДНОВЛЕННЯ необхідно спрямувати зусилля на наступне:

1. Міністерству економічного розвитку і торгівлі України, Міністерству регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, органам місцевого самоврядування із залученням наукових організацій та експертів для мінімізації впливу кризових явищ на розвиток регіонів та недопущення виникнення проблемних територій необхідно:

1.1. Забезпечити розробку та ухвалення нормативно-правових актів стосовно створення та функціонування структурних фондів регіонального розвитку, які мають бути створені за рахунок коштів інвесторів, що відповідає меті підтримки розвитку проблемних регіонів;

1.2. Стимулювати органи місцевого самоврядування до участі у міжнародних проектах із залучення технічної допомоги на вирішення важливих питань регіонального та місцевого розвитку (за допомогою надання їм інформації про існування таких проектів, проведення тренінгів по підвищенню кваліфікації посадових осіб органів місцевого самоврядування стосовно участі у таких проектах, проведення конкурсів кращих пропозицій по вирішенню місцевих і локальних питань, під які можна залучати кошти міжнародної технічної допомоги).

2. Місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування:

3.1) спрямувати першочергові зусилля на використання бюджетів розвитку відповідних місцевих бюджетів для підтримки важливих для територій виробництв, забезпечення державних та муніципальних гарантій отримання кредитного фінансування;

3.2) спільно з керівниками містоутворюючих і бюджетоутворюючих підприємств розробити короткострокові плани підтримки основної діяльності таких підприємств, які мають включати заходи стосовно збереження робочих місць, розширення географії ринків збуту для підприємств, орієнтованих на експорт, запровадження тимчасових пільг та допомога місцевим виробникам у освоєнні локальних ринків імпортозамінної продукції;

3.3) унормувати у регіональних стратегіях довго- і короткострокові плани залучення інвестиційних ресурсів та формування оборотного капіталу системоутворюючих підприємств як першочергове завдання економічної політики у регіонах, на основі чого має відбуватися розробка і просування локальних інвестиційних пропозицій та готових до реалізації проектів.

ІІІ. НАПРЯМАМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЩОДО ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ УРБАНІЗАЦІЇ та забезпечення належного розвитку міст є наступні:

1. Узгодження загальнодержавних, регіональних та місцевих концепцій, стратегій та програм, зорієнтованих на сталий розвиток міст і територій з урахуванням стратегічних цілей та орієнтирів політики сталого міського розвитку в країнах ЄС, стратегічних цілей та орієнтирів європейської політики сталого регіонального розвитку, а також із урахуванням перспектив міждержавної і міжрегіональної співпраці України та ЄС у цій сфері.

2. Посилення інституційної та фінансово-економічної спроможності міст у вирішенні місцевих соціально-економічних, екологічних проблем на засадах сталого розвитку.

3. Розробка заходів із масштабного залучення інституцій громадянського суспільства до співпраці з муніципалітетами у сфері сталого розвитку міст.

4. Розвиток державно-приватного партнерства для сприяння процесу екологізації виробництва та створення соціально відповідального і «зеленого» бізнесу, спільного (за участі як держави, так і бізнес-структур) облаштування території міст.

ІV. СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ повинна включати низку заходів:

1. Розробка брендингу міста. Малі міста України мають все більше використовувати переваги нематеріального характеру, а саме набір оригінальних характеристик території, що мають естетичну, соціальну и економічну цінність, і складають природні, культурно-історичні та символічні (брендінгові) активи міста. Такі міста, за умови сталого та збалансованого розвитку, стають успішними місцями, що приваблюють людей та інвестиції, створюють нові робочі місця. Завдяки пошуку інноваційних рішень у наданні публічних послуг, відродженню та збереженню культурно-історичної та природної спадщини, вмілому та гнучкому вирішенню місцевих проблем вони створюють краще життя для своїх мешканців .

2. Створення ефективної соціальної інфраструктури з урахуванням особливостей основних вікових груп мешканців малих міст. Цей захід включає реформування закладів охорони здоров'я задля задоволення потреб людей похилого віку та молодих матерів і новонароджених, підвищення рівня освітніх послуг для дітей молодшого та середнього віку, реконструкція будівель та публічних споруд з урахуванням людей похилого віку та людей з обмеженими можливостями, створення міст відпочинку для людей похилого віку та молодих сімей, підвищення рівня просторової мобільності шляхом покращення системи публічного транспорту часової та просторової гнучкості

сприятимете поживленню малого міста, підвищенню якості життя в ньому та формуванню інвестиційно привабливого іміджу.

3. Формування єдиного технологічного циклу операцій поводження з ТПВ (роздільне збирання органічних та інших ТПВ із поступовим переходом на роздільне збирання більшої кількості фракцій) як ефективного інструменту для створення екологічно безпечного малого міста. Такий цикл містить низку заходів, а саме:

- прийняття міської програми поводження з твердими побутовими відходами, основу якої становлять конкретні заходи із необхідним фінансуванням і строками виконання;

- проведення інформаційної кампанії серед населення малого міста з метою підвищення ефективності роботи системи поводження з ТПВ. У місті з населенням менше 50 тис. осіб така робота виявляється найбільш ефективною та стрімкою, зокрема, це випуск відповідних агітаційно-просвітницьких листівок, брошур, публікації у місцевих друкованих виданнях, повідомлень та статей, пов'язаних із негативним впливом відходів на довкілля та їх роздільне збирання, використання Методичних рекомендацій щодо екологічно безпечного поводження з побутовими відходами¹⁰⁸. Упровадження роздільного збору потребує тривалої підготовки та створює додаткові ризики, які можливо подолати лише шляхом підвищення рівня обізнаності громадян;

- ліквідація стихійних сміттєзвалищ у малих містах з наданням особливої уваги приватним забудовам та їх постійний моніторинг, упровадження системи збирання небезпечних побутових відходів (в першу чергу, люмінесцентних ламп та батарейок) шляхом організації пунктів збирання (наприклад, на автозаправних станціях, магазинах тощо), забезпечення роботи системи утилізації медичних відходів, особливо у медичних закладах малих міст, шляхом укладання договорів на утилізацію із підприємствами, які мають відповідне обладнання, або придбання спеціалізованого обладнання.

4. Підвищення енергетичної ефективності будівель у малих містах. На практиці це означає встановлення технологічного обладнання, спрямованого на запровадження автоматизованого керування режимами роботи котельного обладнання (радіаторних терморегуляторів і термоголовок, побудинкових приладів обліку теплової енергії та температури, автоматичних балансувальних клапанів стояків); утеплення зовнішніх стін та даху будинків пінопластом або мінеральною ватою; побудова індивідуальних теплових пунктів сприяє зниженню споживання природного газу кожною квартирою для потреб опалення в середньому на 15-25 %.

5. Удосконалення енерго- і теплоспоживання у житлово-комунальній інфраструктурі малого міста. Вона полягає у модернізації мереж вуличного освітлення, запровадження енергозберігаючих джерел світла та систем освітлювання (зокрема, заміна старих ламп розжарення натрієвими та світлодіодними), заміні неізольованих проводів відгалужень від ліній передач, впровадженні багатотарифного обліку та автоматичного управління таймерами, встановлення сонячних колекторів, що дозволяють оптимізувати витрати електроенергії у малому місті. Заміна та ремонт котлів теплових мереж, у тому числі із заміною їх на попередньо ізольовані, оптимізація роботи насосних станцій та очисних споруд, нові конструкції автоматичних клапанів (вантузів), безтраншейні технології для відновлення трубопроводів під час ремонту та реконструкції мереж, енергозберігаючі конструкції каналізаційних очисних споруд блочного типу сприятимуть скороченню споживання теплової енергії житловими та комунальними будівлями малих міст.

6. Проведення активної інформаційно-просвітницької роботи серед населення щодо необхідності раціонального поводження з енергоресурсами, за умов якої значної

¹⁰⁸ Про затвердження Методичних рекомендацій із формування громадської думки щодо екологічно безпечного поводження з побутовими відходами, наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України № 38 від 16.02.2010р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/FIN54047.html

ваги набуває ефективність заходів з енергозбереження. Серед основних напрямків інформаційно-просвітницької роботи слід зазначити співпрацю із закладами освіти в питаннях виховання у молодого покоління енергоощадної свідомості, систематичне розміщення в місцевих ЗМІ інформаційних матеріалів про проблеми неефективного енерговикористання, порад щодо зменшення втрат енергії на роботі та в побуті, функціонування колегіального дорадчого органу з питань енергозбереження при органах місцевого самоврядування.

V. ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ У КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ВНУТРІШНЬОГО ПОТЕНЦІАЛУ РОЗВИТКУ можливе за рахунок вжиття наступних заходів:

1. З метою формування системи інвестиційних стратегій місцевої влади та їх органічного вбудовування у загальнодержавну інвестиційну стратегію необхідно:

- Міністерству економічного розвитку і торгівлі України ініціювати внесення змін до Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року шляхом включення до тексту цієї стратегії розділу, який унормовує питання формування інвестиційної політики регіонів як елементу стратегічного поступу держави; у цьому розділі охарактеризувати загальні інвестиційні наміри та пріоритети держави та регіонів;

- обласним державним адміністраціям ініціювати внесення змін, а обласним радам – внести зміни до стратегій регіонального розвитку шляхом визначення інвестиційних пріоритетів кожного регіону, способів їх реалізації та інструментів фінансування, встановлення зв'язку інвестиційних пріоритетів із загальними стратегічними пріоритетами регіонів, а також унормування участі інвесторів, які реалізують проекти на території визначеного регіону, у розробці інвестиційних пріоритетів цього регіону;

- Кабінету Міністрів України ініціювати доповнення до статті 43 «Питання, які вирішуються районними і обласними радами виключно на їх пленарних засіданнях» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», виклавши його у наступній редакції: «затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно району, області, цільових програм з інших питань, заслуховування звітів про їх виконання; *затвердження інвестиційних стратегій відповідно району, області*»;

- Кабінету Міністрів України ініціювати внесення змін до статті 27 «Повноваження у сфері соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» шляхом викладення вказаного пункту у такій редакції: «забезпечення складання балансів фінансових, трудових ресурсів, грошових доходів і видатків, необхідних для управління соціально-економічним і культурним розвитком відповідної території, а також визначення потреби у місцевих будівельних матеріалах, паливі; *забезпечення складання інвестиційних паспортів міст обласного значення*»; і до статті 43 «Питання, які вирішуються обласними та районними радами виключно на їх засіданнях» Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» шляхом викладення вказаного пункту у такій редакції: «16) затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку відповідно району, області, цільових програм з інших питань, заслуховування звітів про їх виконання; *забезпечення складання інвестиційних паспортів районів та областей*».

2. З метою формування цілісної системи інструментів розкриття внутрішнього потенціалу регіону слід рекомендувати обласним державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування при розробці регіональних стратегій розвитку:

- включати до регіональних стратегій розділ, у якому аналізується розвиток галузей господарювання у регіоні, з метою формування цілісної картини його внутрішнього потенціалу і висвітлення привабливості для потенційних інвесторів, та розділ, у якому характеризуються стратегічні цілі розвитку регіону;

- включати до регіональних стратегій розділ, у якому зазначати необхідність застосування при управлінні регіоном такого новітнього інструменту управління, як

геоінформаційна система моніторингу регіональних ресурсів та інформаційно-аналітичного супроводу управлінських рішень.

Геоінформаційна система містить картографічну інформацію, дані про суб'єкти господарювання області та їх діяльність, дані про природні ресурси регіону. До неї включається інформація про інженерно-технічну та виробничу інфраструктуру, про демографічну ситуацію, трудові ресурси, перелік громадян, що потребують соціального захисту. Геоінформаційна система стане у нагоді підприємцям, які матимуть змогу оцінити рівень конкуренції і очікуваних доходів у різних сферах бізнесу, обирати місця локалізації бізнесу. Геоінформаційна система стане у нагоді підприємцям, які матимуть змогу оцінити рівень конкуренції і очікуваних доходів у різних сферах господарювання, обирати об'єкти для інвестування.

3. З метою призупинення падіння обсягів капітального інвестування та відпливу прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) з регіонів України місцевим державним адміністраціям доцільно вжити такі заходи:

- забезпечувати ефективний захист прав інвесторів та надавати гарантії іноземним інвесторам щодо стабільності умов ведення бізнесу в окремих регіонах шляхом розстрочки термінів виплати кредитів, застосування норм прискореної амортизації та ін. з метою не допущення зупинки реалізації вже діючих інвестиційних проектів;

- на власних інтернет-сторінках пропагувати можливості та переваги створення такої форми господарської та інвестиційної діяльності, як промисловий округ, який може сприяти активізації інвестиційної діяльності в регіоні;

Промисловий округ – частина території регіону, призначена для розміщення та функціонування різних виробництв та супутніх їм сервісів, сформована за єдиним проектом планування з необхідною інфраструктурою; інвесторам надаються гарантії незмінності умов інвестування, можливість безкоштовного користування існуючою інфраструктурою та здійснюється побудова частини необхідної виробничої інфраструктури за рахунок державного бюджету.

4. З метою підвищення ефективності інструментів фінансування капітальних проектів Кабінету Міністрів України спільно з профільними міністерствами доцільно здійснити такі заходи:

- розробити проект постанови про механізми здійснення державного замовлення на закупівлю товарів, виконання робіт, надання послуг для державних потреб в Україні, у якій означити рамкові умови здійснення державного замовлення, унормувавши у ній механізм формування державних замовлень, визначивши принципи їх дії, сфери діяльності та галузі застосування, умови здійснення, умови відшкодування виділених коштів у разі їх неефективного або нецільового використання, а також функції місцевих державних адміністрацій у здійсненні державних замовлень, та сприяти їй ухваленню;

- внести зміни до статті 4 «Сфери застосування державно-приватного партнерства» Закону України «Про державно-приватне партнерство», додавши до переліку сфер державно-приватного партнерства наступні: «спорудження об'єктів соціальної інфраструктури; розробка родовищ газоконденсатних і нафтогазоконденсатних енергетичних ресурсів; розробка та упровадження унікальних новаторських технологій» з метою залучення інвесторів до виконання соціально та суспільно значимих проектів за умови надання їм пільг при оподаткуванні прибутку від реалізації цих проектів;

- внести зміни до статті 24-1 Бюджетного кодексу України стосовно порядку формування і функціонування Державного фонду регіонального розвитку (Фонду) шляхом:

- залишення основними напрямками діяльності Фонду фінансування: державних цільових програм та інвестиційних програм (проектів) у частині виконання заходів регіонального розвитку; програм подолання депресивності територій; програм і заходів соціально-економічного розвитку регіонів, включаючи програми і заходи розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць (зокрема, малих міст, гірських

інвестиційної діяльності» Закону України «Про інвестиційну діяльність»: після слів «застосування інших форм, передбачених цим Законом.» додати речення «Державна підтримка у вигляді відстрочення термінів сплати кредитів, застосування норм прискореної амортизації надається вітчизняним інвесторам при реінвестуванні прибутку за умови здійсненні вітчизняними інвесторами інвестицій у розвиток місцевого виробництва», з метою якомога повнішого використання внутрішнього потенціалу регіонів.

5. З метою збільшення ефективності розподілу інвестицій і підвищення віддачі інвестицій Міністерству економічного розвитку і торгівлі України спільно з Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України доцільно:

- на власних інтернет-сторінках поширювати інформацію про інвестиційні можливості регіонів, їх ресурсний і туристично-рекреаційний потенціал, проведення ярмарків інвестиційних пропозицій;

- стимулювати кооперацію між підприємствами суміжних галузей у межах регіону з метою спільної реалізації стратегії залучення інвестицій: підприємств комунальної форми власності – шляхом безпосереднього впливу органів місцевого самоврядування на їх виробничу діяльність, відповідно до статей 17, 29 та 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», у т.ч. створенням сумісних підприємств по виготовленню спеціалізованої продукції та переробці продукції, сприянням перепрофілюванню підприємств на виробництво продукції, що тяжіє до внутрішнього ринку споживання (наприклад, виготовлення продуктів харчування); а підприємств всіх, крім комунальної, форм власності – шляхом створення для них преференційного режиму господарської діяльності через надання можливостей: отримання кредитів за зниженими ставками (внесенням змін і доповнень до ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність»), застосування понижуючого коефіцієнту при застосуванні норм амортизації (внесенням доповнень до ст. 145 і 146 Податкового кодексу України), встановленням пільгових ставок місцевих податків і зборів (внесенням змін і доповнень до ст. 11 і 12 Податкового кодексу України).

VI. ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕНЦІЙНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ СПЕЦІАЛЬНИХ РЕЖИМІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СПРЕД) у прискоренні і збалансуванні соціально-економічного розвитку регіонів України вбачається доцільним провести реформи за такими напрямками:

1. Переосмислити підходи до використання СпРЕД в реформуванні економіки країни і включити їх як економічні інструменти до Плану заходів з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року.

2. Кабінету Міністрів України у взаємодії з місцевими державними адміністраціями скласти План збалансування розвитку регіонів України, передбачивши в ньому реалізацію чинних функціональних одиниць СпРЕД і створення нових, передусім у депресивних та слаборозвинених регіонах.

3. Міністерству економічного розвитку і торгівлі України розробити критерії диференціації регіонів України за рівнем їх соціально-економічного розвитку на 4 групи (розвинені, середньорозвинені, слаборозвинені та депресивні), визначити ефективні критерії моніторингу й віднесення регіону до тієї чи іншої групи та розробити новий порядок здійснення моніторингу соціально-економічних показників їх розвитку для визначення і корекції впливу на них застосування СпРЕД.

4. Міністерству фінансів України та Міністерству економічного розвитку і торгівлі України розробити систему податкових преференцій для суб'єктів господарювання різних форм СпРЕД, яка б надавала їм конкурентні переваги на міжнародному ринку інвестицій.

5. Міністерству фінансів України розробити законопроект про внесення відповідних змін до Розділу XIV (спеціальні податкові режими) Податкового Кодексу України

стосовно визначення, що система податкових преференцій має диференціюватися в рамках функціональних одиниць однієї форми СпРЕД таким чином, щоб бути найбільш привабливою в депресивних регіонах.

6. Міністерству закордонних справ України та Міністерству економічного розвитку і торгівлі України спільно з фахівцями науково-дослідних установ проаналізувати практику створення транскордонних функціональних одиниць СпРЕД на кордонах Австрії з Угорщиною та Австрії з Чехією до і після вступу Угорщини та Чехії в ЄС і розробити законодавчі пропозиції щодо створення аналогічних структур на кордонах України з суміжними країнами ЄС.

При реалізації запропонованого підходу до застосування СпРЕД, кожна їх функціональна одиниця буде правити за «точки економічного зростання», а їх система в масштабах країни дасть кумулятивний ефект «економічного прориву», дозволить не тільки подолати кризовий занепад економіки і стати на шлях сталого соціально-економічного розвитку, а й нівелює наявну строкатість у розвитку регіонів як об'єктивне підґрунтя потенційної загрози цілісності країни.

VII. З МЕТОЮ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ЯК ЗАСОБУ СТИМУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ необхідно:

1. Верховній Раді України внести зміни до Закону України «Про туризм»¹¹¹ щодо:

- введення ліцензування туристичної діяльності;
- введення обов'язкового аудиту туристичних операторів аудиторськими компаніями, визначеними Державним агентством України з туризму та курортів, на підставі їх репутації та фінансової звітності;
- запровадження фінансово-економічних нормативів (платоспроможності, ліквідності) для оцінки діяльності туроператорів;
- запровадження Державного реєстру туристичних агентств;
- внесення заборони на нецільове використання отриманих туроператорами приватних коштів;
- посилення фінансового забезпечення зобов'язань туроператорів шляхом введення банківської гарантії або банківського депозиту. Обсяг гарантії має становити визначений законом відсоток (у розвинутих країнах – це зазвичай 5-10 %) від суми продажів туроператора в минулому сезоні. Гарантія повинна бути ліквідною, а забезпечення – гарантувати платоспроможність оператора;
- надання права туроператорам отримувати оплату в іноземній валюті, що виведе з тіні значні кошти та захистить інтереси українського туриста;
- запровадження системи підтримки ринкової конкуренції для недопущення монополізації у сфері туризму.

2. Кабінету Міністрів України:

- розробити та схвалити Концепцію Державної цільової програми розвитку туризму, у якій у повній мірі повинна бути відображена регіональна специфіка туризму;
- переглянути місце Державного агентства України з туризму та курортів у напрямку сприяння регуляторної діяльності на ринку туристичних послуг;
- розглянути питання щодо спрощення процедури внесення історико-культурних пам'яток до Державного реєстру національного культурного надбання;
- розробити та запровадити комплекс заходів щодо детінізації туризму та рекреації на місцевому та регіональному рівнях, що розширить податкову базу бюджетів;
- удосконалити практику цільового використання туристичного збору для розвитку місцевої туристичної інфраструктури (зокрема, застосування механізму спрямування зазначених коштів на потреби реконструкції місцевих об'єктів культурної спадщини та на

¹¹¹ Закон України «Про туризм» № 324/95-ВР від 15 вересня 1995 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.

потреби інформаційної підтримки розвитку туризму в регіонах).

3. Міністерству економічного розвитку і торгівлі України:

- створити умови для залучення внутрішніх та іноземних інвестицій в індустрію туризму та рекреації;

- реформувати систему фінансової підтримки розвитку туризму (зокрема, запровадити гранти на підтримку туристичних маршрутів, визначити умови отримання підприємцями дотацій, субсидій та допомоги зі спеціальних фондів);

- запровадити для підприємців систему пільгового кредитування під державні гарантії;

- розробити систему надання підприємцям в оренду на пільгових умовах нерухомості, що є державною формою власності;

- стимулювати розвиток соціального туризму шляхом державної підтримки та надання пільг підприємцям, які будуть обслуговувати таку категорію туристів;

- популяризувати туристичні можливості України (перш за все у вигляді рекламних роликів з найпривабливішими куточками України) з метою закріплення позитивного іміджу нашої держави у світі.

4. Державному агентству України з туризму та курортів спільно з місцевими органами державної влади сприяти запровадженню в Україні багатьох специфічних різновидів туризму (див. Додаток 2).

5. Місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування:

- привести у відповідність з цілями ДСРР-2020 чинні стратегії регіонального розвитку (або врахувати зазначені цілі при розробці нових регіональних стратегій до 2025 та 2030 років);

- оптимізувати управлінську структуру для повноцінного розвитку туристичної сфери;

- запровадити заходи щодо навчання, перекваліфікації і підвищення кваліфікації працівників туристичної сфери;

- запровадити систему інформаційної підтримки підприємцям, що працюють у сфері туризму (зокрема, сформувати обласний банк даних на ринку платних та безоплатних туристичних послуг, надавати малим та середнім підприємцям безкоштовні консультації щодо питань управління, маркетингу та бізнес-планів у сфері туризму);

- на сайтах обласних державних адміністрацій розмістити рубрики з презентацією туристичних та рекреаційних переваг регіону;

- активно сприяти проведенню масових заходів (спортивних змагань, свят, тематичних фестивалів), надаючи приватним підприємцям, що беруть участь в їх організації, різноманітні пільги.

Вищезазначені заходи сприятимуть формуванню якісного національного туристичного продукту, підвищенню його конкурентоспроможності, нададуть поштовху розвитку всіх синергетично пов'язаних з туризмом сфер місцевої економіки. Розвиток в регіонах туризму та рекреації дозволить створити нові робочі місця, збільшити прошарок «середнього класу», поповнить місцеві бюджети та підвищить соціальну стабільність в регіонах.

VIII. ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА потрібно провести ряд заходів, частина яких передбачена у запланованих реформах центральними органами влади (децентралізація, адміністративно-територіальна реформа, приведення української системи стандартизації у відповідності з до стандартами ЄС):

- розробити стратегію розвитку транскордонного співробітництва на національному рівні та в рамках кожного євро регіону;

- розробити нові шляхи діяльності східних областей України в рамках наявних євро регіонів;

- здійснити переформатування єврорегіону «Дніпро» на співпрацю між областями України і Білорусі;
- створити асоціації органів місцевого самоврядування в рамках єврорегіонів, з огляду на ефективність роботи в Україні Асоціації органів місцевого самоврядування «Єврорегіон Карпати-Україна»;
- створити спільні платформи просторового управління в інших єврорегіонах, зважаючи на започаткований позитивний досвід єврорегіоном «Буг» в розробці концепції розвитку Єврорегіону «Буг» до 2020 року,
- відновити роботу Міжвідомчої комісії з питань підтримки транскордонного співробітництва;
- залучити до складу Міжвідомчої комісії з питань підтримки транскордонного співробітництва представників від територіальних громад, так як питання транскордонного співробітництва стосуються, насамперед, територіальних громад прикордонних регіонів;
- на регіональному рівні активізувати підтримку потенційних учасників транскордонних проектів, в тому числі сприяти їх поінформованості щодо наявних програм транскордонного співробітництва, розміщуючи інформацію про транскордонні проекти на офіційних сторінках обласних рад та обласних державних адміністрацій.

ІХ. З МЕТОЮ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС У СИСТЕМУ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ доцільно вжити низку заходів:

- розробити та ухвалити план реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року;
- модифікувати систему місцевої влади на рівні областей та районів на основі ухвалення Концепції реформи місцевого самоврядування та організації територіальної влади в Україні;
- підвищувати рівень залученості регіонів до міжнародних фінансових проектів та до числа учасників макрорегіональних проектів (зокрема, реалізації Стратегії ЄС для Дунайського регіону¹¹²), активізувати діяльність щодо вступу до числа учасників європейських регіональних асоціацій – Асамблеї європейських регіонів, Ради європейських муніципалітетів та регіонів, Конференції європейських законодавчих асамблей, Асоціації європейських прикордонних регіонів, Конференції периферійних морських регіонів, Конференції президентів регіонів із законодавчими повноваженнями, Європейської асоціації представників місцевого самоврядування гірських регіонів та Європейських міст та ін.;
- інтенсифікувати зусилля щодо розробки міжрегіональних проектів по створенню спільної транспортної інфраструктури, прокладання нових доріг, формування транспортних коридорів спільними зусиллями декількох сусідніх областей, що дозволить заощадити кошти державного бюджету для вирішення інших цілей, створити нові робочі місця, активізувати формування супутньої придорожньої інфраструктури;
- на основі інформації про реалізацію проектів ЄС за рахунок фінансових інструментів ЄС (у рамках Європейського інструменту сусідства і партнерства, за рахунок Європейського інвестиційного банку, Інвестиційного інструменту політики сусідства) та Плотної програми регіонального розвитку Східного партнерства готувати документи для участі у таких проектах;
- посилювати кооперацію в екологічній сфері. Зокрема, це стосується проведення робіт по очищенню русла р. Дунай (Румунія та Одеська область України), запровадженню екологічнобезпечної експлуатації русла р. Дніпро (Київська, Черкаська, Кіровоградська, Дніпропетровська, Херсонська області), проведення робіт з рекультивациі земель,

¹¹² <http://www.danube-region.eu/pages/what-is-the-eusdr>

забруднених у результаті аварії на ЧАЕС (Київська, Житомирська, Чернігівська області), протидія суховіям на півдні України (Миколаївська, Херсонська, Запорізька області), проведення протипаводкових робіт та робіт із лісозбереження (Закарпатська та Івано-Франківська області);

- забезпечити оновлення принципів формування і витрачання коштів Фонду регіонального розвитку – фонд має діяти як окрема фінансово-кредитна установа, а не як частина Державного бюджету України, повинен мати право акумулювати кошти з різних джерел – внутрішніх (кошти інвесторів та з бюджету) і зовнішніх (інвестиції та кредити), державних і приватних; унормувати принципи фінансування за рахунок коштів Фонду винятково капітальних проєктів, що сприятимуть формуванню ареалів економічного розвитку на регіональному рівні, реалізації інноваційно-інвестиційних програм розвитку й модернізації виробничої, транспортної та інженерної інфраструктури, створенню нових робочих місць.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

**Таблиця 1. Система основних преференційних умов резидентів
Парку високих технологій Білорусі**

Стимули	ПВТ	Довідково: загальні умови по країні
Звільнення від сплати податку на прибуток (роки)	+	18 %
Знижена ставка податку на прибуток по дивідендах, боргових зобов'язаннях, роялті, ліцензіях іноземних організацій (%)	5	12 %
Звільнення від сплати ПДВ (в т. ч. при імпорті)	+	20 % (10 або 20 %)
Звільнення від сплати податку на землю (роки)	+ (до 3)	1 % згідно кадастрової ціни ділянки
Звільнення від сплати податку на нерухомість (роки)	+	1 %
Знижена ставка внесків соціального страхування (%)	9	34 %
Звільнення від сплати ввізного мита	+	0-20 %
Звільнення від сплати офшорного збору при виплаті дивідендів	+	15 %
Звільнення від обов'язкового продажу іноземної валюти	+	-
Понижуючий коефіцієнт орендної ставки по відношенню до капітальних будівель та ізольованих приміщень, які на 50-100 % у державній власності	+ (0,5 до базової ставки)	X

Примітка: складено на основі інформації з ¹¹³.

¹¹³ О парке высоких технологий : декрет Президента Республики Беларусь [принятый 22.09.2005 г.] // Национальный правовой интернет-портал Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=Pd0500012>.

Таблиця 2. Система основних преференційних умов резидентів ОІЗ Туреччини

Базові/ додаткові	Стимули	ОІЗ																		Довідково: загальні умови по країні (%)				
Базові	Звільнення від сплати ПДВ при придбанні землі	+																		X				
	Звільнення від податку на нерухомість споруд промислового підприємництва (роки)	+ (5)																		X				
	Звільнення від сплати податку на об'єднання та/або поділ земельних ділянок	+																		X				
Додаткові індивідуальні	(для функціональних одиниць залежно від схеми стимулювання та регіону)	Схеми стимулювання капіталовкладень за регіонами																						
		Загальна						Регіональна						Широкомасштабна						Стратегічна				
		I	II	III	IV	V	VI	I	II	III	IV	V	VI	I	II	III	IV	V	VI	I-VI				
	Звільнення від сплати ПДВ для машин і устаткування (в т.ч. імпортованих)	+						+						+						+	1 / 8 або 18			
	Відшкодування сплаченого ПДВ, при здійсненні витрат на будівництво	-						-						-						+	-			
	Звільнення від сплати митних зборів для імпортованих машин і устаткування	+						+						+						+	X			
	Ставка корпоративного податку (%) / частка основного капіталу, на який вона поширюється (%)	-						9/20	8/25	6/30	4/40	2/50	2/55	9/30	8/35	6/40	4/50	2/60	2/65	2/55	20/100			
	Звільнення від сплати прибуткового податку (роки)	-						-						+	(10)	-						+	(10)	15-35
	Покриття державою виплат соціального страхування	часткове покриття частки роботодавця (максимальний рівень у % від загального обсягу інвестицій / роки)	-						15/3	20/5	25/6	35/7	н.о./10	н.о./12	5/3	8/5	10/6	11/7	н.о./10	н.о./12	50/12	X		
повне покриття частки працівника (роки)		-						-						+	(10)	-						+	(10)	X

Покриття державою відсоткової ставки по кредитах	національні запозичення / позики в іноземній валюті (пункти)	-	-	-	3/1	4/1	5/2	7/2	-	-	5/2	X
	верхня межа підтримки в національній валюті	-	-	-	500 тис.	600 тис.	700 тис.	900 тис.	-	-	50 млн	-
	<i>Довідково: мінімальний обсяг інвестування в національній валюті</i>	<i>1 млн</i>	<i>500 тис.</i>	<i>1 млн</i>	<i>500 тис.</i>				<i>50 млн – 1 млрд</i>		<i>500 млн</i>	-

Примітка: складено на основі інформації з наступних джерел: ¹¹⁴, ¹¹⁵, ¹¹⁶, ¹¹⁷.

¹¹⁴ Система мер по стимулюванню капіталовложения в Турції : Invest in Turkey : Агенство з підтримки та просування інвестицій : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.invest.gov.tr/ru-RU/investmentguide/investorsguide/Pages/Incentives.aspx>.

¹¹⁵ Regional Investments // Міністерство економіки Республіки Туреччина офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=DC40C31B-0E43-1F75-9FC732330E75675A>.

¹¹⁶ Large Scale Investments // Міністерство економіки Республіки Туреччина офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.gov.tr/index.cfm?sayfa=E11A9882-D28A-B75B-0D7449C4136258A6>.

¹¹⁷ Налоги // Invest in Turkey : Агенство з підтримки та просування інвестицій : офіц. веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.invest.gov.tr/ru-RU/investmentguide/investorsguide/Pages/Taxes.aspx>.

Таблиця 3. Система основних преференційних умов резидентів зон вільного підприємництва Молдови

Стимули	ЗВП	Довідково: загальні умови по країні
Звільнення від сплати податку на прибуток (роки)	+ (3/5) за умови інвестування 1/5 млн дол. США відповідно	12%
Звільнення від сплати ПДВ (в т. ч. при імпорті)	+	20 %
Звільнення від сплати ввізного мита	+	0-30 %
Звільнення від сплати акцизу при ввезенні товарів та вивезенні товарів	+	X
Здійснення операцій безготівкових розрахунків в національній та іноземній валюті для	+	-
Звільнення від оформлення митної декларації при ввезенні вітчизняних товарів загальною вартістю до 500 євро	+	-
Звільнення від репатріації грошових коштів, товарів і послуг	+	-
Звільнення від дії режиму квотування і ліцензування імпорту і експорту товарів (послуг)	+	-

Примітка: складено на основі інформації ¹¹⁸.

Умовні позначення: + – пільга застосовується; - – пільга не застосовується; н.о. – обмеження відсутні; X – інформація відсутня.

¹¹⁸ О зонах свободного предпринимательства : Закон Республики Молдова от 27.07.2001// Законодательство стран СНГ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=5132

**ТУРИЗМ У ЧИННИХ СТРАТЕГІЯХ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
(без урахування тимчасового окупованих територій АР Крим
та м. Севастополь)**

Вінницька область

Відповідно до Стратегії регіонального розвитку Вінницької області на період до 2015 року¹¹⁹, одним з стратегічних пріоритетів є використання рекреаційного потенціалу (С. 41 Стратегії). Розвиток зазначеного потенціалу передбачається завдяки впровадженню заходів щодо збереження закладів культури та пам'яток історико-культурної спадщини. Визначено, що для розвитку курортно-рекреаційної галузі Вінницької області необхідно залучити інвестиції в розмірі 49505 тис. дол. США.

Серед туристичних об'єктів у Стратегії підкреслено значення санаторіїв «Хмільник», «Поділля» та «Березовий гай». Загалом в області налічується 16 санаторіїв, 6 профілакторіїв, 2 бази відпочинку та 52 музеї.

Волинська область

У Стратегії економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004-2015 роки¹²⁰ серед стратегічних напрямів розвитку області виокремлено стимулювання туризму (С. 21 Стратегії), а розділ X Стратегії (С. 73-78) безпосередньо присвячено модернізації туристичного та рекреаційного потенціалу.

Стратегічними орієнтирами розвитку туристичної сфери (С. 76-77) Волині є: залучення інвестицій у розвиток матеріально-технічної бази; сприяння розвитку сільського туризму; формування системи молодіжного та дитячого туризму; створення обласного Центру туристичної інформації, єдиної автоматизованої мережі з надання туристичних, готельних, санаторно-курортних послуг; проведення будівництва, ремонту та реконструкцію під'їзних шляхів до об'єктів туристичних відвідувань.

Очікуваними соціально-економічними результатами розвитку туристичної сфери (С. 77) є: збільшення бюджетних надходжень; підвищення зайнятості населення; розвиток малого та середнього бізнесу (у т.ч. на селі); підвищення економічних результатів діяльності супутніх туризму галузей економіки; поглиблення зовнішньоекономічних та культурних зв'язків.

Серед перспективних об'єктів туризму в Стратегії виокремлені Шацький національний природний парк (С. 129) та Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир» (С. 138-139). Також названі пам'ятки архітектури древньої Волині, внесені до Державного реєстру національного культурного надбання (зокрема, комплекс Успенського собору, Троїцький костел, усипальниця князя О. Пронського, Вознесенська та Георгіївська церкви).

Дніпропетровська область

Серед стратегічних цілей Комплексної стратегії розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року¹²¹ безпосередньо туристичній галузі уваги не приділяється.

¹¹⁹ Стратегія регіонального розвитку Вінницької області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/web_alldocs/DocBBBER.

¹²⁰ Стратегія економічного і соціального розвитку Волинської області на 2004-2015 роки : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volynrada.gov.ua/node/29409>.

¹²¹ Комплексна стратегія розвитку Дніпропетровської області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/Obldp.nsf/b07122b559dbcb50c22572ba0052a791/4a1c746540c1f35fc22578a700528da1/\\$FILE/2011.05.31%20%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F](http://www.adm.dp.gov.ua/OBLADM/Obldp.nsf/b07122b559dbcb50c22572ba0052a791/4a1c746540c1f35fc22578a700528da1/$FILE/2011.05.31%20%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BD%D0%B0%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F)

Вказано лише на необхідність збереження рекреаційних зон (С. 28 Стратегії). Показниками виконання Стратегії щодо розвитку рекреаційних зон (С. 80) є створення нових заповідників (до 2015 р. планується створення заповідників на території 138,3 тис. га).

Серед потенційно привабливих для туристів об'єктів у Стратегії визначено такі: діорама «Битва за Дніпро», Троїцький собор, унікальний степовий водоспад. Загалом на Дніпропетровщині розташовано 1548 пам'яток історії, 110 пам'яток монументального мистецтва та 4154 пам'ятки археології.

Донецька область

У Стратегії соціально-економічного розвитку Донецької області до 2015 року¹²² про туризм згадується тільки 2 рази: серед переліку наявних та потенційних внутрішніх переваг регіону (С. 16 Стратегії); у переліку регіональних програм наявна Комплексна програма розвитку туризму та курортно-рекреаційної галузі на 2005-2010 роки (С. 69).

Терміни зелений туризм, екотуризм, сільський туризм тощо не використовуються.

Житомирська область

У Стратегії розвитку Житомирської області на період до 2015 року¹²³ про туризм мова йде у підрозділі щодо пріоритетних напрямів розвитку районів і міст (С. 62-63). Так, у м. Житомир передбачається впровадження заходів щодо відродження історико-культурної спадщини, а у м. Коростень – забезпечення сталого економічного розвитку за рахунок розвитку туристичної індустрії. Серед проблем розвитку туристичної галузі особливо виокремлено слабозвинутий готельний бізнес.

Область має майже нерозкритий туристичний потенціал у вигляді 3172 пам'яток історії та культури (значна частина з них на цей час перебуває в незадовільному стані). Заклади культури представлені 2 театрами, 3 концертними організаціями, 6 музеями.

Закарпатська область

У Регіональній стратегії розвитку Закарпатської області до 2015 року¹²⁴ туристично-рекреаційну діяльність визнано одним із пріоритетних напрямів розвитку (С. 9 Стратегії). Зокрема, одну з стратегічних цілей було сформульовано як «розвиток туризму та рекреаційної сфери» (С. 44-45). Запропоновано наступні операційні цілі:

- диверсифікація та підвищення конкурентоспроможності туристичних та курортно-рекреаційних послуг (у т.ч. завдяки розвитку сільського зеленого та екологічного туризму, таких активних видів відпочинку, як спортивний та екстремальний туризм);

- розвиток туристично-сервісної інфраструктури (у т.ч. завдяки покращенню транспортної доступності туристичних та рекреаційних об'єктів, модифікації готельного комплексу відповідно до сучасних умов тощо);

- промоція рекреаційно-туристичного потенціалу (у т.ч. завдяки створенню рекламно-інформаційного продукту рекреаційно-туристичного комплексу).

Основним індикатором розвитку туризму визначено зростання частки туристичної та курортно-рекреаційної сфери у ВРП (С. 58).

Серед об'єктів туристичної сфери у Стратегії особливе місце надано територіям, придатним для створення гірськолижних курортів (перш за все полонина Драгобрат та Руна Перечинського, гори Близниця та Красія).

.pdf.

¹²² Стратегія соціально-економічного розвитку Донецької області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua/?lang=ru&sec=03.04&iface=Public&cmd=view&args=id:1097>.

¹²³ Стратегія розвитку Житомирської області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zhitomir-region.gov.ua/doc/strat_2015.pdf.

¹²⁴ Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carpathia.gov.ua/ua/135.htm>.

Івано-Франківська область

У Стратегії економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області до 2015 року¹²⁵ серед пріоритетних напрямів (С. 25 Стратегії) визначено сприяння розвитку туристично-рекреаційного комплексу (у т.ч. зеленого та сільського туризму).

Серед стратегічних завдань розвитку туристично-рекреаційного комплексу визначено (С. 27): створення цікавої пропозиції на основі туристичного потенціалу; забезпечення галузі висококваліфікованими кадрами для обслуговування туристів; управління розвитком туризму в області; створення комплексної системи маркетингу та просування області на внутрішньому і міжнародному туристичних ринках.

Київська область

У Стратегії економічного і соціального розвитку Київської області до 2015 року¹²⁶ одним із стратегічних напрямків виокремлено розвиток туризму та рекреаційна діяльність (С. 160 Стратегії). Метою розвитку туристично-рекреаційної сфери є зміцнення туристсько-екскурсійного й санаторно-курортного обслуговування, досягнення європейського і світового визнання якості рекреаційних ресурсів і послуг.

Пріоритетними заходами щодо підвищення ефективності функціонування рекреаційної та туристичної сфери є:

- стимулювання підприємницької активності;
- впровадження гнучкого стимулюючого податкового механізму (зокрема, податкових пільг для інвесторів);
- проведення реконструкції та модернізації санаторно-курортних, відпочинкових і туристичних закладів, а також автомобільних доріг до рекреаційно-туристичних центрів;
- посилення загальнодержавної і міжнародної реклами рекреаційних ресурсів регіону;
- вдосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників рекреаційної сфери й туризму.

Очікуваними результатами розвитку рекреаційної сфери та туризму (С. 197) є:

- збільшення кількості туристів з 19,4 тис. ос. у 2005 р. до 80 тис. ос. у 2015 р.;
- збільшення кількості готелів та інших місць короткотермінового проживання з 40 од. у 2004 р. до 50 у 2015 р.,
- сукупна кількість санаторно-курортних закладів у 2015 р. повинна досягти 150-160 од., а їх місткість – 22-23 тис. місць, кількість оздоровлених повинна збільшитись до 83-85 тис. ос.;
- найбільша кількість готелів (всього 47-50 од.) повинна з'явитись у м. Біла Церква (8-10), в Обухівському (6-8) та Переяслав-Хмельницькому (5-8) районах.

Серед перспективних об'єктів туристичної сфери у Стратегії (С. 161) перелічені об'єкти природно-заповідного фонду (Дніпровсько-Тетерівське та Заліське заповідні лісомисливські господарства, ландшафтні заказники Дніпровсько-Деснянський і Ржищівський, гідрологічні заказники Іллінський та Усівський, дендрологічний парк Олександрія). Серед об'єктів рекреаційної сфери виокремлені джерела мінеральних вод (радонових – «Миронівна» та «Біла Церква», хлоридно-натрієвих – «Броварська», «Бориспільська», «Березанська») та заклади відпочинку (курорти – Біла Церква, Ворзель, Ірпінь, Конча-Заспа; курортні місцевості – Пірново, Лютіж, Клавдієво-Тарасове, Буча).

Кіровоградська область

У Стратегії економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на

¹²⁵ Стратегія економічного та соціального розвитку територій Івано-Франківської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/files/ifstrategy2015.pdf>.

¹²⁶ Стратегія економічного і соціального розвитку Київської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://koda.gov.ua/strategija_rozvitku_regionu.

2013-2020 роки¹²⁷ виокремлені такі завдання, спрямовані на забезпечення стабільного розвитку туристично-рекреаційного комплексу (С. 47 Стратегії):

- сприяння розвитку екстремального, культурно-пізнавального, мисливського та рибальського, релігійного, спортивно-оздоровчого туризму;
- розробка туристично-екскурсійних маршрутів області, до яких входимуть найбільш привабливі пам'ятки історії, архітектури, заповідні зони області;
- підтримка привабливих для інтерактивного залучення туристів народних промислів;
- проведення обстеження населених пунктів з метою визначення перспективних територій для розвитку сільського («зеленого») туризму;

Також у Стратегії передбачено підтримку розвитку «сільського туризму» (С. 34), розвиток елітних видів відпочинку (яхт-клубів, рибальства та мисливства) шляхом залучення іноземного та вітчизняного капіталу (С. 40), активізацію «зеленого туризму» (С. 41). Планується збільшення кількості робочих місць завдяки стимулюванню самозайнятості населення у сфері «зеленого» туризму та народних етнічних промислів (С. 57).

Серед туристично важливих об'єктів у Стратегії визначено стоянки кам'яної доби, поселення трипільської культури, скіфські кургани, мегалітичні споруди, пам'ятки архітектури та садово-паркового мистецтва.

Луганська область

У Стратегії економічного та соціального розвитку Луганської області на період до 2015 року¹²⁸ розвитку туризму приділяється деяка увага. Так, недостатній розвиток туризму було визначено як одну з проблем соціального розвитку (С. 14). Серед проблем розвитку туристичної галузі (С. 14) названо недосконалість сервісної інфраструктури об'єктів туризму та рекреації, незадовільний стан транспортних коридорів. Виокремлено пріоритетні напрями розвитку туризму та рекреації (без визначення конкретних показників, що планується досягти до 2015 р.): кількість туристів та підприємств готельного господарства; чисельність санаторіїв (закладів відпочинку) та кількість осіб, оздоровлених у зазначених закладах (С. 65).

Терміни «зелений туризм», «екотуризм», «сільський туризм» тощо у Стратегії не використовуються, перспективні об'єкти туристичної галузі не перераховуються.

Львівська область

У Стратегії розвитку Львівської області до 2015 року¹²⁹ підкреслюється важливість розвитку туризму для вирішення проблеми зайнятості та підвищення престижу області (С. 14). З метою розвитку туристичної сфери запропоновано такі операційні цілі: використання історичної спадщини Львова та інших туристичних центрів; розвиток і промоція туристичного та рекреаційного потенціалу (впровадження таких видів туризму, як «сільський», «зелений», гірський), у т.ч. завдяки заохоченню місцевих органів влади та приватних інвесторів до розвитку сучасної туристичної та рекреаційної бази (лікувальні курорти, курорти з мінеральними водами, наметові табори, лижні курорти тощо).

Серед перспективних об'єктів розвитку туристичної сфери у Стратегії названо екосистему Карпат і джерела мінеральних вод (С. 28). Як перспективний для впровадження визнано агротуризм.

¹²⁷ Стратегія економічного і соціального розвитку Кіровоградської області на 2013-2020 роки : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kr-admin.gov.ua/start.php?q=Comitet/Ua/rozv/socrozv.html>.

¹²⁸ Стратегія економічного та соціального розвитку Луганської області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.loga.gov.ua/oda/about/depart/economy/se-state/str-dev/>.

¹²⁹ Стратегія розвитку Львівської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Statistics/ukr/nauka/strat_05_1.pdf.

Миколаївська область

Серед стратегічних цілей Стратегії економічного і соціального розвитку Миколаївської області до 2015 року¹³⁰ названо запровадження ринкових механізмів у функціонуванні системи туризму і відпочинку (С. 81).

Пріоритетними заходами, спрямованими на досягнення вищезазначеної цілі (С. 82), є: створення кадастру туристичних об'єктів області; здійснення організаційних заходів щодо визначення та оголошення територій Чорноморського узбережжя курортами місцевого значення; проведення наукового обґрунтування територій, перспективних для розвитку санаторно-курортного лікування і рекреації.

З метою залученню інвестицій у туристично-рекреаційну сферу запропоновано (С. 9):

- розширення номенклатури курортно-рекреаційних послуг за рахунок медичних послуг;
- збільшення кількості санаторно-курортних закладів, готелів;
- організація робіт із водозабезпечення та водовідведення, будівництва очисних споруд у зонах відпочинку;
- створення курортів місцевого значення на базі існуючих зон відпочинку на Чорноморському узбережжі.

Серед перспективних туристичних об'єктів виокремлено грязелікувальні курорти у Коблевській та Рибаківській зонах відпочинку, Тилігульський лиман, Бейкушську затоку Березанського лиману та озеро Солоне.

Одеська область

У Стратегії економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року¹³¹ серед сильних сторін області (С. 36 Стратегії) названо появу нових видів туризму («сільського», «зеленого» туризму).

Серед стратегічних цілей розвитку туристично-рекреаційної сфери (С. 52-53) визначено:

1. Підвищення якості та конкурентоспроможності туристичного продукту завдяки:
 - модернізації та реконструкції існуючої матеріально-технічної бази;
 - розширення номенклатури туристично-рекреаційних послуг (розвиток та підтримка круїзного морського, річкового, яхтингового, лікувально-оздоровчого, ділового, культурного, історико-пізнавального, спортивного та розважального, екологічного та сільського видів туризму);
 - підвищення рівня професійної підготовки фахівців туристично-рекреаційної сфери з метою доведення рівня якості обслуговування до міжнародних стандартів;
 - сприяння будівництву нових сучасних об'єктів туристично-рекреаційної інфраструктури;
 - розвиток розгалуженої мережі організацій та установ, що надають екскурсійні, культурно-розважальні, оздоровчі та інші послуги.
2. Раціональне використання рекреаційного та туристичного потенціалів завдяки:
 - створенню курортно-рекреаційного кадастру;
 - формуванню конкурентоспроможних кластерів;
 - стратегічному плануванню розвитку прибережних територій;
 - збереженню, захисту та відтворенню унікальної флори та фауни, природних ландшафтів.

¹³⁰ Стратегія економічного і соціального розвитку Миколаївської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rtp.com.ua/4business/13/1225.html>.

¹³¹ Стратегія економічного та соціального розвитку Одеської області до 2020 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://oblrada.odessa.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&catid=91%253A8-&id=446%253A-----2020-&Itemid=185&lang=uk.

3. Розвиток регіональної інформаційної інфраструктури щодо рекреаційних та туристичних послуг завдяки:

- оптимізації організаційно-управлінської структури;
- створенню центрів туристичної інформації з обслуговування туристів та відпочиваючих;

- популяризації туристичного продукту через засоби масової інформації.

4. Створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу завдяки:

- сприянню сталому розвитку малого бізнесу у туристичній сфері;
- розвитку інфраструктури та підвищенню якості ринку туристичних послуг;
- створенню кластерів у туристично-рекреаційній сфері.

Серед переліку популярних туристичних об'єктів (С. 22-23) у Стратегії названі Одеський національний академічний театр опери та балету, фортеця XII-XV ст. у м. Білгород-Дністровському, античні міста Тіра та Ніконія. Серед природних багатств, що активно використовуються у рекреаційному господарстві, важливе місце посідають лікувальні грязі та ропа Куяльницького, Хаджибейського, Шаболатського лиманів, сірчано-водневі, гідрокарбонатні та натрієві мінеральні води.

Полтавська область

У Стратегії розвитку Полтавської області на період до 2015 року¹³² туризм як один з актуальних напрямків не виокремлено.

Рівненська область

У Стратегії економічного та соціального розвитку Рівненської області на період до 2015 року¹³³ пріоритетними напрямами розвитку туристичної галузі визначено розбудову та модернізацію туристичної інфраструктури, підвищення якості запропонованих послуг та створення конкурентоздатного туристичного продукту.

Перспективними заходами на період до 2015 р. (С. 77 Стратегії) виокремлено:

- активізацію роботи з запровадження туристичних маршрутів з екстремального та мисливського туризму;
- створення центрів туристичної інформації в основних історико-культурних об'єктах області;
- розвиток сільського туризму;
- продовження модернізації матеріальної бази перспективних туристичних та рекреаційних об'єктів;
- забезпечення ринку високоякісною рекламною продукцією на туристичну тематику;
- сприяння підвищенню якості готельних послуг;
- підтримка інноваційних проектів в галузі туризму.

Серед об'єктів туристичної галузі у Стратегії (С. 41) виокремлено регіональний ландшафтний парк «Прип'ять-Стохід», природний заповідник «Надслучанський», регіональний ландшафтний парк «Дермансько-Мостівський». Загалом на території області знаходиться 303 природно-заповідних об'єкти (займають 8,5 % від всієї території регіону), у тому числі 26 об'єктів загальнодержавного значення площею 59,5 тис. га і 277 об'єктів місцевого значення площею 110,2 тис. га.

¹³² Стратегія розвитку Полтавської області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua/page/strategiya-rozvitku-poltavskoyi-oblasti-do-2015-roku-0>.

¹³³ Стратегія економічного та соціального розвитку Рівненської області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.gov.ua/sitenew/main/ua/publication/content/15804.htm?lightWords>.

Сумська область

У Стратегії розвитку Сумської області на період до 2015 року¹³⁴ розвиток туристичної галузі області (зокрема, виїзного туризму) визначено як один із заходів, спрямованих на виконання такого стратегічного напрямку, як розвиток інноваційно-інвестиційної інфраструктури (С. 69 Стратегії). Також туризм вказано одним з напрямків діяльності малого бізнесу (С. 99).

Серед туристично перспективних об'єктів у Стратегії виокремлено центри релігійного (міста Путивль та Охтирка) та подієвого (Миропільський ярмарок, ярмарок «Кролевецькі рушники», розважальний захід «Конотопська відьма») туризму. Також підкреслено важливість розвитку сільського, екологічного, рибальського, мисливського, культурно-пізнавального та активного (сплави на байдарках, велосипедні, кінні, автомобільні походи) туризму.

Тернопільська область

У Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року¹³⁵ з метою розвитку і промоції туристично-рекреаційного потенціалу запропоновано здійснити підтримку таких напрямків туризму, як пригодницький (створення атракціонів, парків розваг), екологічний (створення територій розвитку сільського туризму), культурно-пізнавальний (проведення фестивалів, рольових та історичних ігор з використанням руїн замків), організація паломницьких турів (до Почаєва, Зарваниці) (С. 64).

З метою розвитку сучасної туристично-рекреаційної інфраструктури запропоновано:

- впровадити програму збереження історико-архітектурної спадщини;
- стимулювати розвиток матеріальної бази туристично-рекреаційного комплексу шляхом залучення вітчизняних та іноземних інвестицій;
- здійснити підтримку об'єднань агротуристичних садіб;
- сприяти покращенню транспортної доступності туристичних та рекреаційних об'єктів;
- здійснити промоцію туристично-рекреаційних можливостей;
- сприяти в організації та проведенні спортивно-туристських змагань.

Серед популярних туристичних об'єктів названі Національний заповідник «Замки Тернопілля» (м. Збараж), природний заповідник «Медобори», Дністровський каньйон. Перспективним для розвитку визначено гірський туризм (однак на цей час в області відкрито лише близько 20 % усіх печер). Значний рекреаційний потенціал мають лікувальні води («Моршин», «Нафтуся», «Друскінінкай»), цілющі грязі тощо.

Харківська область

У Стратегії сталого розвитку Харківської області до 2020 року¹³⁶ розвиток туризму передбачено лише в якості окремого напрямку державно-приватного партнерства (С. 66 Стратегії).

Херсонська область

У Стратегії економічного і соціального розвитку Херсонської області до 2015 року¹³⁷ у стратегічному плані № 6 «Секторальний розвиток та підприємництво» одним з пріоритетів визначено розвиток туристично-рекреаційного комплексу та охорону

¹³⁴ Стратегія розвитку Сумської області на період до 2015 року «Нова Сумщина» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sm.gov.ua/uk/rehionalnyi-komitet-z-ekonomichnykh-reform.html?id=1362>.

¹³⁵ Стратегія розвитку Тернопільської області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/main/ua/publication/content/2246.htm>.

¹³⁶ Стратегія сталого розвитку Харківської області до 2020 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kharkivoda.gov.ua/uk/article/static/id/243>.

¹³⁷ Стратегія економічного і соціального розвитку Херсонської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oblrada.ks.ua/index.php?id=11023>.

культурної спадщини (С. 177 Стратегії).

Метою розвитку рекреаційної сфери (С. 177) є комплексне вирішення проблем розвитку курортів та туристичних центрів, раціональне використання природних лікувальних ресурсів, розширення асортименту рекреаційних і туристичних послуг. Визначено, що основними завданнями розвитку туристично-рекреаційної сфери є розширення асортименту послуг, створення матеріально-технічної та кадрової бази, маркетингове просування туристичного продукту.

Очікуваними до 2015 р. результатами (С. 180; Додаток 44) є:

- збільшення кількості туристів з 70,2 тис. ос. у 2006 р. до 115-130 тис. ос. у 2015 р.;
- зростання кількості екскурсантів з 17 тис. ос. до 95-105 тис. ос.;
- збільшення кількості санаторно-курортних закладів до 330–350 од., а їх місткості – до 47–50 тис. місць.

Серед визначених у Стратегії туристичних об'єктів вказано заповідник «Асканія Нова», міста Херсон та Скадовськ, серед провідних рекреаційних об'єктів – «Гола Пристань» та «Арабатська Стрілка».

Хмельницька область

У Стратегії регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки¹³⁸ розвитку туризму присвячений підрозділ 2.7 «Туризм та оздоровлення населення». Одна із стратегічних цілей Стратегії сформульована як «реалізація туристичного потенціалу регіону» (С. 44 Стратегії) та передбачає дві операційні цілі: розвиток та відновлення туристично-відпочинкового потенціалу; розширення можливостей та реклама туристичних продуктів. Визначено, що першочергової уваги в межах реалізації вищезазначеної стратегічної цілі потребують такі види діяльності, як туристична промоція Хмельниччини, розвиток «зеленого» туризму, відновлення історичних пам'яток, розбудова туристичної інфраструктури.

Очікуваними до 2015 р. результатами (без визначення конкретних кількісних показників) є: розширення обсягів використання туристичних ресурсів; збільшення числа об'єктів туризму та туристичних продуктів; зростання загальної чисельності туристів та відвідувачів; розвиток навичок у сфері сільського/зеленого та містечкового туризму; сертифікація та маркетинг об'єктів туризму та туристичного продукту; створення системи інформування туристів.

В якості об'єктів, що мають туристичну та рекреаційну цінність, у Стратегії виокремлено Кам'янець-Подільський, Меджибіж, дуга Струве, курорти мінеральних вод («Нафтуся», «Миргородська»).

Черкаська область

У Стратегії розвитку Черкаської області до 2015 року¹³⁹ серед концептуальних основ розвитку визначено розвиток культурної та туристичної сфери (С. 50 Стратегії). Серед основних напрямків розвитку області (С. 58-59) визначено відновлення культурної спадщини та формування на її основі туристичної галузі.

Критеріями реалізації Стратегії у туристичній сфері є

- відродження та розвиток туристичних центрів;
- відкриття туристичних маршрутів «Умань – Монастирище – Жашків – Маньківка – Тальне – Звенигородка – Шпола – Кам'янка – Черкаси – Канів – Чигирин – Золотоноша»;
- створення обласного комунального підприємства «Туристично-інформаційний центр Черкащини».

¹³⁸ Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2011-2020 роки : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adm.km.ua/doc/doc77-3.pdf>.

¹³⁹ Стратегія розвитку Черкаської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.ck.ua/docs/prog/Strategiya2015.pdf>.

Серед завдань щодо розвитку туризму значна увага приділяється створенню належних умов для прийому релігійних туристів, розробці проектів заходів з подієвого туризму (туристичних фестивалів, свят, парадів, карнавалів, змагань, естафет), популяризації історичних і культурних центрів Черкащини.

Серед туристично привабливих об'єктів у Стратегії виокремлено міста Умань та Канів (С. 66).

Чернівецька область

У Стратегії Чернівецької області на період до 2015 року¹⁴⁰ серед переліку переваг регіону (С. 37 Стратегії) виокремлено наявність рекреаційних ресурсів та можливість розвитку спортивно-оздоровчого, культурно-пізнавального, релігійного та інших видів туризму, серед недоліків – низький рівень розвитку рекреаційно-туристичної інфраструктури.

Пріоритетами розвитку рекреаційно-туристичної сфери (С. 57) є:

- розвиток матеріальної бази та туристичної інфраструктури;
- використання рекреаційних ресурсів;
- удосконалення рекламно-інформаційної діяльності;
- розвиток спортивного, дитячого та молодіжного туризму.

Серед очікуваних до 2015 р. результатів (С. 57) зазначено:

- створення понад 60 нових туристичних комплексів, 200 об'єктів сільського туризму, 5 тис. нових робочих місць;
- збільшення надходжень до бюджету від туристичної галузі.

Чернігівська область

У Стратегії соціально-економічного розвитку Чернігівської області до 2015 року¹⁴¹ туризму приділяється значна увага. Так, туризм визначено одним із стратегічних напрямків розвитку регіону (С. 8 Стратегії). У підрозділ Стратегії 1.5 «Туризм, рекреаційна діяльність» визначено такі перспективні для Чернігівщини напрями туризму, як екскурсійний, сільський, відпочинковий, екологічний (зелений), сільський, паломницький, сімейний, водний, уік-ендовий.

Передбачено наступні заходи з розвитку туристично-рекреаційної сфери (С. 16):

- збільшення інвестування заходів;
- зміцнення інфраструктурного потенціалу;
- регламентація взаємовідносин місцевих органів виконавчої влади з відповідними центральними органами;
- упорядкування обслуговування неорганізованих рекреантів та туристів.

Розвиток туристичної сфери визначено як один з основних напрямів вирішення проблеми зайнятості (С. 16). У сільській місцевості передбачається активне впровадження центрів «зеленого», «сільського», культурно-етнографічного туризму (С. 135). Серед пріоритетів розвитку малого підприємництва (С. 127) окремо визначено популяризацію серед сільського населення таких видів підприємницької діяльності, як зелений туризм. Серед форм регіональної підтримки малого підприємництва (С. 131) виокремлено здійснення вибіркової адресної підтримки особливо важливих суб'єктів підприємництва (у т.ч. в екобізнесі).

Серед очікуваних результатів визначено, що до 2015 р. планується довести кількість туристів з 12,1 тис. ос у 2000 р. до 53 тис. ос у 2015 р. (Додатки до Стратегії; С. 180), з них іноземних туристів з 0,3 тис. ос. до 10 тис. ос., збільшити кількість номерів у готелях з 822

¹⁴⁰ Стратегія Чернівецької області на період до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oda.cv.ua/page/strategiya-rozvitku-chernivetskoj-oblasti-na-period-do-2015-roku>.

¹⁴¹ Стратегія соціально-економічного розвитку Чернігівської області до 2015 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cg.gov.ua/index.php?id=3959&tp=0>.

у 2000 р. до 1100 у 2015 р. (там само).

Серед об'єктів туристичної сфери окремо визначені державний дендрологічний парк «Тростянець», Менський зоопарк, Сокиринський парк. Загалом природно-заповідний фонд нараховує 652 об'єкти загальною площею 256 тис. га (8,1 % від території області), з яких 21 об'єкт віднесений до категорії загальнодержавного значення.

Місто Київ

Одним з пріоритетів розвитку м. Києва, визначених Стратегією розвитку міста Києва до 2025 року¹⁴², є туризм. Так, у Стратегії (С. 46) зазначається, що розвиток туризму дозволить збільшити середньорічні темпи зростання обсягів туризму з 5,3 % у 2008 р. до 6,3% і до 2025 р. досягти показника в 2,6 млн туристів (у 2008 р. було лише 1 млн туристів). Досягти таких показників планується завдяки підвищенню зручності перебування туристів (створення туристичних інформаційних центрів та єдиної туристичної картки гостя столиці для проїзду у транспорті, забезпечення основних туристичних місць об'єктами санітарно-гігієнічного призначення тощо).

Серед індикаторів розвитку туристичної галузі м. Києва наявні:

- кількість в'їзних туристів (планується збільшення показника з 1 млн у 2008 р. до 1,5 млн у 2015 р. та 2,6 у 2025 р.);
- середня тривалість перебування (планується збільшення показника з 2,1 днів у 2008 р. до 3 днів у 2025 р.);
- кількість номерів у готелях (планується збільшення показника з 10 тис. од. у 2008 р. до 13 тис. од. у 2015 р. та 18 тис. од. у 2025 р.);
- частка доходів від туризму в ВРП (планується збільшення показника з 0,7 % у 2008 р. до більш ніж 2,5 % у 2025 р.).

ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ ВИДІВ ТУРИЗМУ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

У різних регіонах України можна розвивати різні види туристичного відпочинку та рекреації, зокрема:

- екологічний (зелений) туризм (екологопросвітницька та рекреаційна діяльність, упродовж якої мандрівник вивчає довкілля), розвиток якого є особливо актуальним у всіх регіонах України;

- сільський туризм (відпочинок у сільській місцевості, знайомство з місцевою культурою та звичаями), різновидами якого можуть бути гастрономічний (дегустація національних кулінарних страв) та тематичний (відвідування національних фестивалів, театралізованих шоу, вистав квітів, фестивалів музики, спортивних подій) туризм – у всіх регіонах України;

- водний туризм (сплав по річках, рафтинг, вітрильний туризм) – у Київській, Черкаській, Одеській, Херсонській, Запорізькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Хмельницькій та ін. областях;

- підводний туризм (зокрема, дайвінг) – в Одеській та Херсонській областях;

- пляжний туризм (відвідання пляжів та отримання пляжних послуг) – у всіх південних регіонах України, а також у Дніпропетровській, Кіровоградській, Черкаській, Київській областях та у м. Києві;

- медичний та рекреаційний туризм (туризм з метою оздоровлення і лікування, відновлення фізичних та психологічних сил) – у всіх регіонах України (перш за все там, де є такі рекреаційні ресурси, як мінеральні води, цілющі грязі, чисте повітря, пляжі);

- кавовий туризм (тури по центрах кавового виробництва та) – у Львівській області;

¹⁴² Стратегія розвитку міста Києва до 2025 року : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kievcity.gov.ua/content/42_komitet-z-ekonomichnyh-reform.html.

- грибний та ягідний туризм (пошук, купівля, споживання грибів і ягід) – у північних регіонах;
- апітуризм (дегустація, купівля та споживання продуктів бджільництва безпосередньо у виробників) – у всіх регіонах України;
- алкотуризм (зокрема, пивний, винний) – в Херсонській та Одеській областях (споживання вина, коньяку); важливим є щорічне проведення «Октоберфесту» (свято пива) у м. Києві, Рівненській, Тернопільській, Львівській та Хмельницькій областях;
- мисливський туризм (полювання на диких тварин) – у всіх регіонах України;
- рибальський туризм (лов риби та інших водних живих ресурсів) – у всіх регіонах України;
- культурний туризм (відвідання історичних, культурних та географічних визначних пам'яток) – у всіх регіонах України;
- науково-пізнавальний та бізнес-туризм (ознайомлення з різними видами й формами організації науково-дослідних розробок – кластерами, технополісами, технопарками, промисловими парками, центрами сприяння розвитку інновацій) – у всіх регіонах України;
- релігійний туризм (зокрема, відвідування релігійних центрів) – у всіх регіонах України (перш за все у містах Київ, Почаїв, Святогірськ, Унів, Умань);
- етнічно-ностальгічний туризм (відвідання українською діаспорою місць мешкання їхніх предків) – у всіх регіонах України;
- в'ючний туризм (пересування на таких в'ючних тваринах, як коні та віслюки) – перш за все в Одеській та Херсонській областях;
- військовий туризм (відвідування місцевостей, пов'язаних з воєнними діями, життя в армійських умовах) – у всіх регіонах України, де знаходяться військові частини та пам'ятні історичні місця;
- спортивний туризм (подолання певного маршруту по горах, лісам, річкам), різновидами якого можуть бути лісовий (багатоденна подорож з ночівлею групи людей по лісовому маршруту) та пригодницький (організація нестандартних турів до таких екзотичних місцевостей, як печери та руїни замків) – у всіх регіонах України;
- індустриальний туризм (відвідування індустриальних будівель та інших інженерних споруд) – у східних регіонах України (перш за все у Донецькій, Луганській та Харківській областях);
- туризм катастроф (відвідання місцевостей, де відбулись катастрофічні події) – у Київській та Чернігівській областях (зона відчуження внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС), на непрацюючих підприємствах Сходу України;
- соціальний туризм (внаслідок надання державної підтримки для людей з низьким рівнем доходу для реалізації їхнього права на відпочинок) – у всіх регіонах України.

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ ШЛЯХОМ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ І ЕНЕРГОЗАМІЩЕННЯ¹⁴³

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛАСТЬ

Дніпропетровська область є одним із найбільших споживачів енергії в Україні: середньорічний обсяг використання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) складає близько 32 млн тонн умовного палива (т у.п.), в тому числі: природного газу – 8,5 млрд м³ (9,7 млн т.у.п.) – 30,3 %; електричної енергії – 27,3 млрд кВт*год. (8,9 млн т у.п.) – 27,8 %. Частка Дніпропетровської області в загальному споживанні первинних енергоносіїв в Україні складає 19,4 %; природного газу – 15,5 %.

Важливим показником ефективності використання енергії є енергоемність валового регіонального продукту (ВРП). Згідно рейтингу енергоефективності регіонів України¹⁴⁴ в загальному споживанні паливно-енергетичних ресурсів Дніпропетровська область посідає лише 17 місце, при цьому ефективність використання енергії в промисловості знаходиться на 5 місці, в сфері послуг – 4 місце, в сфері сільського господарства – 21 місце, в житловому секторі – 24 місце.

Протягом січня-червня 2014 року населення, бюджетні організації та підприємства теплоенергетики області сплатили за природний газ 1 786 млн грн, що становить 94,8 % від нарахованих обсягів.

Підприємствами теплоенергетики збільшено оплату відповідно аналогічного періоду минулого року майже на 62 млн грн, або на 7 %, що дозволило збільшити рівень розрахунків на 27,3 %.

Незважаючи на це, зазначена категорія споживачів мають найбільшу заборгованість за спожитий в поточному році природний газ – 162,5 млн грн.

За даними ПАТ «ДТЕК Дніпрообленерго» споживачі області за електроенергію, спожиту протягом січня-червня 2014 року, розраховалися на 98,3 % від нарахованих обсягів.

Дніпропетровська область є однією з небагатьох областей України, що не межують з іншими країнами, тому задіяння будь-яких зовнішніх постачальників є проблематичним. Водночас, значний промисловий потенціал області дозволяє реалізовувати програми з розробки та виготовлення установок різного типу генерації енергії, у т.ч. вітрової. Проте, головним завданням щодо зміцнення енергетичної безпеки регіону залишається енергозбереження.

Програмою підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергетичних ресурсів у Дніпропетровській області на 2010-2015 роки передбачені наступні заходи щодо підвищення енергоефективності споживання ПЕР:

- усунення або зменшення впливу основних факторів, які спричиняють високий рівень енергоемності валового регіонального продукту та ускладнюють здійснення енергозберігаючих заходів, зменшення забруднення навколишнього природного середовища;

- створення регіональної системи моніторингу і контролю за ефективним використанням паливно-енергетичних ресурсів на всіх щаблях управління, підвищення рівня достовірності статистичної інформації;

¹⁴³ За матеріалами Стратегічного моніторингу розвитку регіонів у січні-вересні 2014 р., підготовленого регіональними філіалами НІСД. Автори: А.І. Шевцов, О.І. Куплевацька, В.О. Бараннік (регіональний філіал у м. Дніпропетровську), Макогон Ю.В., Доля І.М. (регіональний філіал у м. Донецьку), Волошин В. І., Васильців Т. Г., Іляш О. І., Засадко В. В., Лупак Р. Л., Мігущенко Ю. В., Микита О. Т. (регіональний філіал у м. Львові), Вауліна Ф.В., Дістанова Т.О. (регіональний філіал у м. Харкові).

¹⁴⁴ Рейтинг енергоефективності областей України (Ukraine energy index – 2013) [Електронний ресурс] / режим доступу: http://www.svb.org.ua/sites/default/files/uei_13_3.pdf

- запровадження системи загального нормування питомих витрат на виробництво окремих видів продукції;
- зменшення енергоспоживання в установах соціальної сфери та бюджетних організаціях області;
- перехід від принципу абсолютного зменшення обсягу енергоспоживання до принципу зниження рівня питомих паливно-енергетичних витрат;
- оптимізація паливно-енергетичного балансу, впровадження альтернативних і відновлюваних джерел енергії;
- розв'язання проблеми заборгованості за раніше спожиті, але своєчасно не сплачені енергоресурси;
- повне забезпечення приладами обліку енергоресурсів та здійснення розрахунків за споживання виключно за їх показниками;
- популяризація ефективного та ощадливого споживання паливно-енергетичних ресурсів, вивчення відповідних питань у навчальних закладах різних типів.

В цілому, реалізація наведених заходів має пріоритетний характер для області, оскільки від ефективності системи регіонального регулювання енергоспоживання значною мірою залежатиме стабільний розвиток регіону.

Ефективність *біоенергетики* в області є досить високою для того, щоб виділити її в окрему сферу господарювання з достатнім потенціалом практично всіх видів біомаси і науково-технічною та промисловою базою для свого розвитку. Так, енергетичний потенціал сільськогосподарської тваринницької біомаси складає 20,8 млн т/рік, сільськогосподарської рослинної біомаси від відходів соняшнику – 6232 тис. МВт/рік, кукурудзи – 5940 тис. МВт/рік, зернових – 1040 тис. МВт/рік.

На виконання комплексу заходів з підготовки до зими облдержадміністрацією було направлено понад 600 млн грн. Зокрема, майже 330 млн грн – на ремонт комунальних доріг; понад 80 млн грн – на капремонт котелень, заміну та ремонт котельного обладнання, теплових мереж; понад 45 млн грн – на ремонт покрівель, внутрішньо-будинкових систем опалення, гарячого та питного водопостачання. Ще понад 17 млн грн було виділено на реконструкцію каналізаційних очисних споруд в містах Павлоград, Синельникове, Апостолівському та Юр'ївському районах. Це дало можливість не тільки підготувати ці об'єкти до зими, а й значно поліпшити екологічну ситуацію в районах.

Завершується робота з оптимізації системи тепlopостачання м. Вільногірська, що переводиться з централізованого на індивідуальне опалення. Для цього в рамках державно-приватного партнерства Вільногірським ГМК виділено понад 40 млн грн на добудову 4 модульних котелень для опалення бюджетної сфери та фінансової підтримки облаштування індивідуального опалення. В Кривому Розі продовжуються роботи з децентралізації системи тепlopостачання найбільш проблемної котельні міста «КМК». Проекти будівництва 2-х районних котелень вже отримали позитивні висновки експертизи, ще 2 проекти підготовлені для її проходження.

На виконання протокольних доручень Антикризисового енергетичного штабу щодо забезпечення населення, підприємств, установ і організацій природним газом до кінця опалювального сезону 2014-2015 років в області була проведена відповідна робота з розробки оперативного плану зі скорочення споживання природного газу.

Заплановане скорочення газу складає 308,7 млн куб. м, або 31,24 %. В тому числі, за рахунок: технічних заходів – 86,9 млн куб. м (8,8 %), організаційних заходів – 72,55 млн м (7,34 %), організаційних тимчасових кризових заходів (відключення гарячого водопостачання, зміщення в термінах осінніх та весняних канікул для одночасного підключення до опалення всіх споживачів та ін.) – 148,58 млн куб. м (15,04 %).

4 % загальної кількості котелень (1 516) працюють на альтернативних видах палива, ними передбачено виробити 585 тис. Гкал що складе близько 12 % від загального виробництва тепла.

В області із 13 172 будинків, приєднаних до мереж централізованого

теплопостачання, 48 % обладнано лічильниками теплової енергії, але розрахунки за теплову енергію ведуться у 43 %. Завдання забезпечити розрахунки населення за фактично спожитою тепловою енергією за показниками будинкових вузлів обліку на рівні не менше 45 % буде виконане.

За даними ПАТ «Дніпрогаз» промислові підприємства міста скоротили використання газу на 20-25 % за рахунок тепло модернізації, часткової заміни газу на тверді матеріали та внаслідок економії.

Отже, Дніпропетровська область є одним із найбільших і, на жаль, неефективних споживачів енергії в Україні. Для області характерне неефективне використання енергоресурсів в усіх секторах економіки. Підвищені витрати на енергоресурси у структурі собівартості витрат на виробництво товарів та послуг неминуче призводять до зниження видатків місцевих бюджетів на оплату праці і соціальні виплати, зменшення обсягів власних обігових коштів, ускладнення інвестування в модернізацію виробничих фондів і технологій, низки інших негативних факторів.

Принциповою умовою зменшення енергоємності ВРП є реалізація основних стратегічних напрямів підвищення енергоефективності: забезпечення структурно-технологічної перебудови економіки регіону та створення відповідних адміністративних, нормативно-правових та економічних механізмів.

Основними споживачами ПЕР є промисловість (56 % в споживанні природного газу; 72 % - електроенергії). В той же час, значний обсяг енергії (26 % – природного газу; 11 % – електроенергії) споживається населенням.

Безумовно, область має значний потенціал щодо зменшення споживання основних ПЕР, в першу чергу, за рахунок підвищення енергоефективності через розробку та виготовлення енергоустановок, що дозволяють генерувати енергію з нетрадиційних джерел (вітру, сонця, біопалива тощо).

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ

У першому півріччі 2014 року рівень споживання електроенергії зменшився на 9,6 % проти відповідного періоду 2013 року. Значне скорочення споживання сирої нафти та газового конденсату відзначено у серпні 2014 р. – на 80 % порівняно з попереднім місяцем. За 8 місяців дещо знизився рівень використання енергетичних матеріалів і продуктів переробки нафти. Так, використання кам'яного вугілля зменшилося на 2 %, природного газу – на 5,1 %, моторного бензину – на 15,5 %, газойлів (дизельного палива) – на 3,5 %, важких топкових мазутів – на 5,3 %.

Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря за січень-липень 2014 р. здійснено на суму 11,4 млрд грн (22 % реалізованої продукції). Вироблено 26 769 млн кВт год. електроенергії (92 % порівняно з аналогічним періодом 2013 р.). Вироблено 3,567,6 тис. Гкал пари та гарячої води (102,4 % порівняно з аналогічним періодом 2013 р.). При цьому, за I півріччя ВП «Запорізька АЕС» ДП НАЕК «Енергоатом», ВП «Запорізька ТЕС» ПАТ «ДТЕК «Дніпроенерго» та філією Дніпровської ГЕС ПАТ «Укргідроенерго» вироблено 22,4 млрд кВт год. електроенергії, що на 11,9 % менше, ніж за аналогічний період минулого року. Зменшення виробництва електроенергії пояснюється проведенням планових ремонтів на енергоблоках Запорізької АЕС, збільшенням обмежень передачі та переглядом диспетчерського графіку навантаження в енергосистемі.

За 7 місяців 2014 року споживачами Запорізької області сплачено за спожиту електроенергію 99,3 % від вартості товарного відпуску, що на 0,6 % менше ніж за відповідний період 2013 року. В тому числі: установами та організаціями державного бюджету сплачено 85,6 %, підприємствами ЖКГ – 89,8 %, сільгоспспоживачами – 99,9 %, населенням – 100,4 %, установами та організаціями місцевого бюджету – 100,5 % та промисловими підприємствами – 100,9 %.

Найкраще розрахувались споживачі Кам'янсько-Дніпровського (108 %) та

Новомиколаївського (106 %) районів. Незадовільний рівень оплати у споживачів Василівського (87 %), Мелітопольського (87 %), Веселівського (88 %) та Якимівського (89 %) районів. Станом на 01 серпня 2014 р. заборгованість споживачів області за спожиту електроенергію складає 667,5 млн грн, в порівнянні з початком поточного року борг споживачів області збільшився на 16,9 млн грн.

За 7 місяців 2014 року бюджетними установами і організаціями, населенням і підприємствами теплоенергетики області сплачено 80 % від нарахованої суми, що на 19 % більше ніж за відповідний період минулого року: підприємствами комунальної теплоенергетики сплачено 56 %, установами і організаціями державного бюджету – 93 %, установами і організаціями місцевого бюджету – 110 %, населенням – 112 %.

На рівні 100 % за спожитий природний газ серед населення розраховувались майже всі райони та міста області, крім Якимівського району (92 %). Серед установ та організацій місцевого бюджету найкраще розраховувались: Якимівський (161 %), Токмацький (153 %), Мелітопольський (149 %), Новомиколаївський (135 %) райони та м. Токмак (130 %). Незадовільний рівень проплат у Веселівському (82 %), Василівському (88 %) районах та м. Запоріжжя (98 %).

За 7 місяців 2014 року заборгованість споживачів складає 154,6 млн грн, при цьому: у підприємств комунальної теплоенергетики області – 192,5 млн грн, установ та організацій державного бюджету – 0,4 млн грн. У населення та установ та організацій, які утримуються за рахунок місцевих бюджетів, борг відсутній.

Запорізька область має достатньо можливостей (наявні всі економічні, географічні та інфраструктурні умови, а також науковий, технічний та кадровий потенціал) для розвитку власної сфери видобутку енергоресурсів, і перш за все за рахунок впровадження нових енергозберігаючих технологій з виробництва і використання альтернативних (відновлюваних) нетрадиційних джерел енергії.

Беручи до уваги розвинутий агропромисловий комплекс регіону, широкого застосування набуває виробництво твердопаливних пелетів (відходи деревини, соломи, лушпиння соняшнику), що значно знижує залежність постачання імпортованих та ввізних видів палива і розвиває місцеве виробництво паливно-енергетичних ресурсів.

В області працює 10 підприємств, які займаються виробництвом паливних брикетів та гранул з деревини та іншої природної сировини. За 9 місяців 2013 року цими підприємствами було вироблено 47 128 тонн паливних брикетів.

В 2014 році в рамках реалізації Регіональної програми підвищення енергоефективності Запорізької області на 2010-2015 рр. на виконання енергоефективних заходів планується спрямувати 2231,9 млн грн, з яких 158,4 млн грн – власні кошти підприємств, 22,9 тис. грн – кошти місцевих бюджетів, 29,5 млн грн – кошти державного бюджету, 2021,1 млн грн – інші кошти.

Цього року Програмою малих грантів Глобального екологічного фонду, що впроваджується ПРО ООН у співпраці з Запорізькою ОДА, започатковано реалізацію низки екологічних проектів: «Поширення досвіду використання альтернативних джерел енергії шляхом розвитку практик та культури сушіння продукції за допомогою енергії сонця на прикладі зелених садів Запорізької області», яким опікується громадська організація «Чисте довкілля Запоріжжя», та «Модернізація вуличного освітлення – приклад ефективної синергії демонстраційної та інформаційно-просвітницької діяльності в Запорізькій області» під опікою громадської організації «Екоклуб Запоріжжя».

У рамках Міжнародного енергетичного форуму розпочала роботу XI спеціалізована виставка енергоефективних та енергозберігаючих технологій та обладнання «ЕНЕРГІЯ – 2014». Свою продукцію та розробки, а також актуальні інноваційні технології на експозиції презентують понад 60 українських та зарубіжних компаній. Зокрема, застосування нетрадиційних, відновлюваних та альтернативних джерел енергії, сучасні інженерні рішення та обладнання: котли, опалювальні системи, контрольно-вимірювальні прилади та автоматика тощо. Під час виставки працюватиме спеціальна експертна комісія.

Компанії, які представляють найкращі пропозиції з енергомодернізації, в перспективі можуть бути запрошені до співпраці в реалізації міських проектів комунальної сфери.

На території Приазовського району побудована і повністю введена в дію Ботієвська вітрова електростанція: I черга – 30 вітрогенераторів потужністю 90 МВт, II черга – 35 вітрогенераторів потужністю 105 МВт. За січень-травень 2014 року електростанцією вироблено 272,6 млн кВт год.

Компанія ТОВ «Вінд Пауер» ДТЕК продовжує роботи з будівництва до кінця 2017 р. двох вітрових електростанцій вітропарку «ДТЕК Приазовський» в Запорізькій області – Приморської (200 МВт) та Бердянської (150 МВт).

В рамках залучення цільових екологічних (зелених) інвестицій згідно з Регіональною програмою підвищення енергоефективності Запорізької області на 2010-2015 роки, Запорізькою областю розроблено 165 проектів на загальну суму 322,2 млн грн. У першому півріччі 2014 р. в області реалізовувались 72 проекти на 158 млн грн.

Потенціал нетрадиційних і відновлюваних енергоресурсів Запорізької області складає: теплової енергії стічних вод – 576 тис. МВт год./рік, теплової енергії ґрунтових вод – 358 тис. МВт год./рік, надлишкового тиску природного газу – 80 тис. МВт год./рік, надлишкового тиску доменного газу – 25,3 тис. МВт год./рік, сонячної енергії – 260 тис. МВт год./рік.

Сумарний річний потенціал сільськогосподарської біомаси: потенціал тваринної біомаси – 771 млн м³/рік (від виробленого біогазу), потенціал рослинної біомаси – 732 тис. МВт год./рік.

У першому півріччі 2014 року Запорізька область досягнула одного з найвищих показників економічного ефекту від впровадження енергоефективних заходів серед областей України – 39,2 % (в середньому по Україні – 23,8 %).

Скорочення обсягів споживання енергоресурсів при виробництві комунальних послуг

У бюджетній сфері області 29 котелень працюють на альтернативному виді палива, 294 – на природному газі, 171 – на вугіллі та 102 – на електричному опаленні. У 2013 році було переведено на альтернативні види палива 10 котелень. У I півріччі 2014 року порівняно з 2013 роком збільшилися питомі витрати умовного палива на відпуск тепла, витрат електроенергії на 1 м³, виробництво питної води та пропуск стічних вод.

За I півріччя 2014 року за рахунок проведеної інвентаризації побудинкових засобів обліку зменшилась кількість будинків, які було фактично оснащено засобами побудинкового обліку гарячої води (на 315 од.) та теплової енергії (на 152 од.) у 2013 році. Основними причинами зменшення є вихід з ладу приладу обліку чи його відсутність взагалі.

В області працює 507 котелень, і тільки 34 з них функціонують на альтернативних видах палива. У рамках Програми соціально-економічного розвитку окремих територій Запорізька область отримала державну субвенцію розміром 20 млн грн. На сьогодні деякі райони уже надали проекти на 7 млн грн. Інвесторів у першу чергу цікавлять питання, що стосуються проходження експертиз, пошуку сировинної бази, видачі ліцензій. Середня вартість 1 Гкал по області складає 890 грн.

Схеми оптимізації роботи систем водопостачання розроблені для 7 міст з 14 та для 4 селищ міського типу з 20, забезпечених централізованим водопостачанням. Схеми оптимізації систем тепlopостачання розроблені для 9 міст з 12 та для 1 селища міського типу з 3, забезпечених централізованим тепlopостачанням.

Територіями області надано перелік 42 заходів з енергозбереження в житлово-комунальному господарстві на загальну суму 105,8 млн грн.

На 01 липня 2014 р. схеми тепlopостачання з метою їх оптимізації розроблені для міст Запоріжжя, Бердянськ, Енергодар, Мелітополь, Токмак, Василівка, Гуляйполе, Оріхів, Приморськ та смт. Якимівка. Схеми водопостачання розроблені для міст Бердянськ, Енергодар, Токмак, Василівка, Кам'янка-Дніпровська, Оріхів, Приморськ та смт. Степногірськ, Веселе, Михайлівка, Новомиколаївка.

Таким чином, одним з головних завдань, яке стоїть зараз перед органами місцевої влади, є зниження споживання природного газу в міському господарстві, стимулювання заміщення природного газу альтернативними джерелами енергії, підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів, за допомогою навчання місцевих фахівців, посилення роботи зі створення системи муніципального енергетичного менеджменту.

ЛЬВІВСЬКА ОБЛАСТЬ

Львівська область залишається регіоном, для якого характерні висока енергозалежність, низька енергоефективність та наявність проблем енергозбереження і енергозаміщення. Так, обсяги споживання електроенергії на 30 серпня 2014 р. становили 2591,1 млн кВтг. та збільшилися в порівнянні з аналогічною датою 2013 р. на 0,1 %. Найбільшими споживачами електроенергії в регіоні залишається населення – 1088,8 млн кВтг. (або 42,0 % в структурі), промисловість – 455,7 млн кВтг. (17,6 %) та житлове і комунальне господарство – 242,5 млн кВтг. (9,4 %). Водночас, якщо у 2014 р. обсяги споживання електроенергії населенням зросли (на 7,4 %), то промисловістю та житловим і комунальним господарством – зменшилися (на 9,1 % та 4,6 % відповідно).

Обсяги споживання природного газу станом на 1 жовтня 2014 р. становили 670,6 млн м³ та зменшилися на 15,3 %, що свідчить про більш ощадне використання цього ресурсу. При цьому в структурі споживання найбільша частка припадала на населення – 94,8 % (без врахування суб'єктів господарювання). Втім, попри зменшення обсягів споживання природного газу населенням (на 15,4 %), частка цього джерела в споживанні природного газу збільшилася на 0,7 в. п.

Для Львівської області характерна висока платіжна дисципліна за розрахунками зі споживання енергоресурсів. Станом на 1 жовтня 2014 р. оплата за спожиту електроенергію становила 100,0 %, а за спожитий природний газ – 114,0 %. За природним газом переплата спостерігалася за всіма групами споживачів (у т. ч. населення – 117,5 %, бюджетні організації – 105,1 %). Щодо електроенергії, то неповна оплата за її використання була характерною у незначній мірі для житлового та комунального господарства (рівень оплати – 99,0 %), державних установ (99,0 %) та населення (99,0 %).

У Львівській області один з найвищих серед регіонів України рівень розрахунків підприємств теплоенергетики (71,2 % проти середньодержавного показника на рівні 43,5 %). При цьому обсяг заборгованості потенційно є на третину меншим та фізично скоротиться після відшкодування (з бюджетів) теплопостачальним підприємствам заборгованості з: різниці в тарифах для населення (на суму 263,1 млн грн), пільг та субсидій (на 7,6 млн грн), державного та місцевого бюджетів за послуги теплопостачання (на 7,6 млн грн), різниці в тарифах для бюджетних споживачів (на 88,5 млн грн).

У Львівській області наявні можливості щодо заміщення джерел енергозабезпечення. Теплопостачальні організації планують зменшення споживання природного газу та заміщення його альтернативними видами палива (за рахунок заміни газових котлів на твердопаливні, модернізації систем опалення, заміни теплотрас, реконструкції діючих котельень) на 83,4 млн м³ або на 30 %.

Керівникам УМГ «Львівтрансгаз» та ПАТ «Львівгаз» доручено забезпечити додержання виділення обсягів природного газу згідно із затвердженим місячним розподілом в розрізі газопостачальних, газорозподільних, газотранспортних та газовидобувних підприємств для потреб бюджетних установ і організацій, теплогенеруючих та теплопостачальних організацій, промислових споживачів, інших суб'єктів господарювання.

Кожним споживачем в розрізі груп (промисловість, бюджетні установи, теплопостачальні підприємства) розроблені заходи, спрямовані на забезпечення виконання доведених об'ємів споживання газу. Із загального обсягу газу, що підлягає скороченню, вагому частку планується забезпечити з альтернативних джерел.

Для зменшення використання газу та впровадження проектів з енергоощадності Львівська область залучає інвестиційні кошти. Зокрема цьогоріч залучено понад 20 млн грн цільових екологічних інвестицій на проекти з теплосанації об'єктів соціальної сфери (заміни вікон, утеплення фасадів тощо), а також на реконструкцію теплопунктів. Підприємства області можуть залучати екологічні інвестиції в межах Кіотського протоколу. Відповідне розпорядження щодо зобов'язання керівників районів і міст обласного значення у стислі терміни подати готові проекти видав т.в.о голови Львівської ОДА. Зокрема, у м. Броди готується проектно-кошторисна документація на залучення 800 тис. євро «зелених» інвестицій, а у м. Червоноград – 3,5 млн євро. Окрім того, місцевим бюджетам Львівської області передбачено 29 млн грн субвенції з державного бюджету на проекти з енергозбереження. Департамент ЖКГ Львівської ОДА підготував перелік з 11 проектів на суму 20 млн грн, реалізація яких забезпечить зменшення споживання газу.

Регіональна та місцева влада підтримує ініціативи щодо зменшення енергозалежності України, а також часто ініціює таку діяльність. Так, у Львівській області вперше в Україні розроблена та з 2006 року діє Програма енергозбереження для населення, якою передбачена фінансова підтримка, а саме відшкодування частини відсоткових ставок (15 %) за кредитами, отриманими на утеплення стін будинків, підлоги, горищ та дахів; встановлення енергозберігаючих вентиляційних систем; встановлення та заміна вікон, входних дверей та віконно-балконних конструкцій; встановлення опалення з використанням альтернативних газу джерел тепла (відшкодування 20 %). Операторами Програми на сьогодні є 4 банківських та 9 кредитних спілок.

Продовжується видача населенню кредитів на впровадження енергозберігаючих заходів за Програмою енергозбереження на 2013-2016 роки. Станом на 1 жовтня видано 1 220 кредитів на загальну суму 16,3 млн грн (в тому числі в 2014 р. – 541 кредит на суму понад 9,3 млн грн). Сума до відшкодування з обласного бюджету становить 3,5 млн грн (в тому числі у 2014 р. відшкодовано 1,4 млн грн).

Поряд з цим з метою реалізації комплексних проектів з енергозбереження у багатоквартирних будинках у 2014 р. опрацьовувався механізму відшкодування відсоткових ставок за кредитами, отриманими на здійснення заходів з енергозбереження для об'єднань співвласників багатоквартирних будинків.

На території області у 2014 р. активізувалася діяльність, спрямована на економію та оптимальне використання енергоресурсів, та виконано комплекс заходів з підготовки до опалювального сезону у режимі економії, розроблено додаткові заходи на випадок виникнення кризових ситуацій. На сьогодні готовність до опалювального сезону комунальних котельень, теплових мереж, житлових будинків становить понад 90 %, закладів медицини та освіти – 100 %.

Підприємствами ПЕК проведено ремонт технологічного обладнання, створено відповідний запас паливно-мастильних матеріалів, а також забезпечено розрахунки за спожиті енергоносії. Враховуючи можливість введення обмежень на використання газу чи відсутності газопостачання, що використовуються для систем теплопостачання житлових будинків та підприємств, розроблено додаткові заходи з підготовки електромереж до умов роботи в кризовий період.

Протягом останніх місяців в області велася робота щодо виконання постанови Кабінету Міністрів України щодо зменшення (на 30 %) споживання газу найбільшими промисловими споживачами; понад 40 підприємств області споживають в рік більше 1 млн куб. м газу. Економії планується досягти за рахунок заміни газових котлів на альтернативні, модернізації систем опалення, заміни теплотрас, реконструкції діючих газових котельень.

На підприємстві ПАТ «Львівгаз» створено антикризовий штаб оперативного реагування, який відповідатиме за надійне постачання газу споживачам в осінньо-зимовий період 2014-2015 рр. Комунальні теплопостачальні підприємства розробили організаційні,

технічні, тимчасові кризові заходи переведення на альтернативні види палива, які дозволять зменшити споживання природного газу.

У закладах освіти задля економії передбачене збільшення тривалості канікул. Крім того, в освітній сфері Львівської області реалізується Програма з енергозбереження, якою на 2014 р. передбачено 4,2 млн грн на заміну вікон та дверей у навчальних закладах на енергозберігаючі, ремонт котелень і систем опалення, утеплення фасадів будинків, ремонт дахів. Аналогічні заходи вживаються і в закладах охорони здоров'я.

Львівська область має високий рівень платіжної дисципліни за спожиті енергоресурси. Проте обсяги споживання енергоресурсів потрібно зменшувати, у т.ч. шляхом енергоощадності та переходу на альтернативні види палива. Заходи, що реалізуються, є типовими, але не носять комплексного характеру.

Регіональним та місцевим органам влади потрібно активізувати діяльність, спрямовану на посилення контролю за добуванням, виробництвом та використанням паливно-енергетичних ресурсів регіону, фінансово-економічне стимулювання інвестицій суб'єктів підприємництва, реального сектору та бюджетної сфери в енергозбереження, просвітницьку діяльність серед населення та суб'єктів господарювання щодо доцільності запровадження енергозберігаючих технологій та устаткування (у т.ч. імпорту енергозберігальних технологій).

ХАРКІВСЬКА

У загальному обсязі використання підприємствами України бензину моторного Харківська область посідає шосте місце (м. Київ – 11,4 % від загальних обсягів споживання, Дніпропетровська область – 8,4 %, Донецька – 7 %, Київська – 6,6 %, Одеська – 6,3 %, Харківська – 4,9 %).

Переважає більшість паливно-енергетичних ресурсів спрямовується на виробничо-експлуатаційні потреби. У структурі споживання на виробничі потреби було використано 99,5 % котельно-пічного палива, 89,4 % – теплоенергії та 94,3 % – електроенергії, що менше рівня 2012 року (99,1 %, 68,5 %, 84,1 % відповідно).

У структурі споживання 44,1 % припадало на породний газ, 35,4 % – на вугілля кам'яне, 4,7 % – на газойлі (паливо дизельне), 0,7 % – на пропан і бутан скраплені, 0,3 % – на дрова для опалення, 0,1 % – на мазути паливні важкі, 11,2 % – на інші види палива.

По секторах структура споживання енергетичних матеріалів виглядає наступним чином: промисловість (в тому числі підприємства теплоенергетики) – 72,9 %, населення – 19,4 %, сільське господарство – 2,0 %, будівництво – 0,5 %, транспорт – 3,2 %, інші види діяльності – 1,9 %. У тому числі у 2013 р. спожито 3215,6 млн м куб. природного газу, з них промисловістю (включаючи підприємства теплоенергетики) – 58,7 %, населення – 34,2 %, транспорт – 4,1 %, сільське господарство – 0,7 %, інші споживачі – 2,3 %.

За січень-серпень 2014 року розрахунки споживачів області (усіх категорій) за електроенергію склали – 93,3 % (за січень-серпень 2013 року – 94,8 %). Найнижчий рівень розрахунків – на підприємствах житлово-комунального господарства – 59,3 %, з них водоканали – 23,7 %. Населення розраховалося на рівні – 99,2 %, промисловість – 100,3 %, сільгоспспоживачі – 99,9 %. За цим показником область займає 23 місце серед регіонів України при середньому рівні розрахунків за електричну енергію по Україні – 95,7 %.

Розрахунки споживачів області за природний газ за січень-серпень 2014 року склали 66,6 % (за січень-серпень 2013 року – 59,9 %), в тому числі підприємств теплоенергетики – 60,4 % (у 2013 р. – 45,2 %), населення – 100 % (100 %), бюджетних установ – 97,8 % (90,1 %). За цим показником область займає 24 місце серед регіонів України при середньому рівні розрахунків за природний газ по Україні 77,2 %.

На території Харківської області планується реалізувати проект з будівництва енергетичного комплексу потужністю 7,4 МВт для спалювання біомаси з одночасним виробленням електроенергії і тепла. В якості палива використовується солома зернових, солома ріпаку та енергетичні культури у вигляді стандартизованих пакетів.

Основні переваги використання соломи як джерела енергії: висока тепловіддача, екологічно чиста і легко поновлювана енергія, що не вимагає великих фінансових витрат, у тому числі при зберіганні, великий діапазон застосування. Як побічний продукт виробництва зерна вона є відносно дешевим видом палива в порівнянні з традиційними видами палива (газом, вугіллям, мазутом). Важливо відзначити, що солома екологічно нейтральна, оскільки не збільшує вміст парникових газів в атмосфері. Солома зернових культур – це дуже енергоємна біомаса: при спалюванні 2,5 кг соломи вологістю 20 % виділяється 10 кВт / г енергії, що є еквівалентом 1 л солярки.

Зазначений інвестиційний проект відповідає критеріям фінансування проектів за програмою USELF від ЄБРР і підтримується Міністерством економічного розвитку і торгівлі України.

На виконання постанови Кабінету Міністрів України від 09 липня 2014 р. № 296 «Деякі питання забезпечення населення, підприємств, установ та організацій природним газом до кінця опалювального сезону 2014/2015 року» та з метою стабільного проходження в Харківській області опалювального сезону, в умовах обмеження постачання енергоресурсів на територію України, створено обласний антикризовий енергетичний штаб. Розроблено оперативний план заходів щодо скорочення споживання природного газу тепlopостачальними підприємствами в опалювальний період 2014/2015 років. В цілому виконання зазначених заходів в опалювальному сезоні дозволить тепlopостачальним та теплогенеруючим підприємствам заощадити 361,3 млн м куб. природного газу або 38,72 % у порівнянні зі споживанням природного газу за період з серпня 2013 року по березень 2014 року.

Крім того, в області продовжується виконання заходів, передбачених «Програмою підвищення енергоефективності та зменшення споживання енергоресурсів по Харківській області на 2010-2014 роки». За I півріччя 2014 року на енергозберігаючі заходи було залучено 14 млн 636 тис. грн, розрахунковий економічний ефект від їх впровадження складає 20 млн 354 тис. грн.

Устаткування місцевих ТЕЦ готове для запланованих теплових навантажень за умови забезпечення газопостачання і накопичення твердого палива (вугілля). У області залишається невирішеним питання організації запасів вугілля для котелень (4,8 тис. т з 5,1 тис. т). Невиконання планів зі створення запасів палива пояснюється зміною постачальників і двократним підвищенням вартості вугілля. Станом на 01 жовтня 2014 р. загальний рівень підготовки житлово-комунального господарства області складає 100 %, об'єкти соціальної сфери підготовлені на 100 %, дорожнє господарство – на 86,2 %.

Харківська область належить до числа тих областей, в яких провести швидкий процес енергозаміщення дуже складно. Це пов'язано з тим, що найбільшими споживачами енергії в області є підприємства промисловості, виробництво яких зосереджено залежить від певного виду енергії, а перейти на використання нового неможливо без зміни структури виробництва чи заміни виробничих потужностей.

Підготовка області до вимушеної економії енергоресурсів та пошук можливостей енергозаміщення носять, в основному, теоретичний чи розрахунковий характер з поодинокими випадками практичного переходу на альтернативну енергетику. Для того, щоб пришвидшити цей процес області необхідно розробити цільову програму, яка дала б змогу оцінити можливості та ризики перепрофілювання підприємств, освоєння нових технологій або пошук нових енергетичних ресурсів.